

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МАРІУПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ГРЕЦЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ ТА ПЕРЕКЛАДУ
КАФЕДРА ГРЕЦЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ ТА ПЕРЕКЛАДУ

До захисту допустити:
В.о. зав. кафедри _____ Ю. Б. Лабецька
«__» _____ 2021 р.

**«ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИЙ АНАЛІЗ
ХРИСТОЛОГІЧНИХ ПОСЛАНЬ ПАТРІАРХА ВАРФОЛОМІЯ»**

Кваліфікаційна робота
здобувача вищої освіти
другого (магістерського)
рівня вищої освіти
освітньо-професійної програми
«Філологія. Мова та література
(новогрецька)»
Хрімлі Патріки Євгенівни
Науковий керівник:
Лабецька Юлія Богдановна,
кандидат філологічних наук, доцент
кафедри грецької філології та перекладу
Рецензент:
Балабан Олена Олександрівна,
кандидат філологічних наук, доцент
кафедри загального мовознавства
і германістики
Національного педагогічного
університету імені М.П. Драгоманова

Кваліфікаційна робота захищена
з оцінкою _____
Секретар ЕК _____
«__» _____ 201__ р.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	2
РОЗДІЛ 1. ГЕНЕЗИС ЖАНРУ РЕЛІГІЙНОГО ПОСЛАННЯ.....	9
1.1. Розвиток елліністичної епістолографічної традиції.....	9
1.2. Послання Апостола Павла як взірець канонічних послань Церкви.....	17
1.3. Патріарші послання як теологічний та лінгвістичний феномен.....	31
Висновки до розділу 1.....	37
РОЗДІЛ 2. СЕМАНТИКА ТА ПРАГМАТИКА ПОСЛАНЬ ПАТРІАРХА ВАРФОЛОМЕЯ.....	40
2.1. Структурно-семантичні особливості послань Патріарха Варфоломея...	40
2.2. Адресант у Посланнях Патріарха Варфоломея.....	59
2.3. Узуальність как ознака стандартизованості тексту Послань.....	67
Висновки до розділу 2.....	75
РОЗДІЛ 3. ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИЙ АНАЛІЗ ХРИСТОЛОГІЧНИХ ЛЕКСЕМ У ПОСЛАННЯХ ПАТРІАРХА ВАРФОЛОМЕЯ.....	77
3.1. Христологічна термінологія та теологія Патріарха як семантична цінність послань.....	77
3.2. Місце христологічним лексем у лексико-семантичному полі «Бог».....	88
Висновки до розділу 3.....	95
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ.....	98
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	104

ВСТУП

Постановка проблеми. Отримання Православною Церквою України (Ορθόδοξη Εκκλησία της Ουκρανίας), статусу помісної Церкви з рук Вселенського Патріарха Варфоломія стало значною подією в історії незалежної України.

Документ про незалежність Православної Церкви України, «Патріарший і Синодальний Томос надання автокефального церковного устрою Православній Церкві в Україні» («Πατριαρχικός καὶ Συνοδικὸς Τόμος χορηγήσεως αὐτοκεφάλου ἐκκλησιαστικοῦ καθεστῶτος εἰς τὴν ἐν Οὐκρανίᾳ Ὀρθόδοξον Ἐκκλησίαν») був виданий у січні 2019 року Вселенським Патріархом Варфоломієм та Священним Синодом Вселенського Патріархату Константинополя. Томос надав автокефальний статус та зробив Православну Церкву України 15 канонічною автокефальною церквою, яка стала повноправною і самоврядною адміністративною частиною єдиної Вселенської православної церкви без посередництва інших помісних церков.

Томос як церковний документ, записаний грецькою мовою високим візантійським стилем тексту, викликав зростання інтересу до вивчення та опису мови сучасних церковних текстів Вселенського Патріархату Константинополя в дипломатичній, доктринальній та пастирській сфері, зокрема до Послань Патріарха. Послання Патріарха як Предстоятеля Константинопольської православної Церкви, що офіційно іменується Вселенським патріархатом Константинополя (Οικουμενικό Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως), а в грецькій літературі – Великою Христовою Церквою (ἡ Μεγάλη τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησία), мають високий церковний авторитет. Ці послання визнаються взірцем високого православного церковного стилю, який був сформований під прямим впливом стандарту катаревуси (καθαρῆουσα), особливістю якої є виключення запозичених грецькою мовою турецьких слів, та їх заміна на лексеми давньогрецької мови із збереженням властивих для неї граматичних особливостей [1, с.8]. Все це зберігає та становить особливість

мови послань Патріарха, які формують самостійний жанр церковного послання Константинопольської Кафедри Вселенського Патріархату.

232-й Патріарх Константинопольського Патріархату, Патріарх Варфоломій понад 30 років займає Константинопольську кафедру, відомий як богослов та громадський діяч. Його послання висловлюють офіційну доктрину Вселенського Православ'я та особистий релігійний досвід єпископа та християнина, систематичну теологічну освіту, філософський погляд на світ та проблеми світу, особисті якості. Все це робить тексти послань Патріарха унікальними та вартими уваги.

Актуальність. Актуальність магістерської роботи зумовлена відсутністю робіт у вітчизняній та зарубіжній лінгвістиці, що розглядають христологічні послання Патріарха Варфоломія як дидактичні, доктринальні та пастирські тексти, що належать до жанру сучасного церковного послання. Також актуальність магістерської роботи визначається важливістю розробки теорії жанрів церковно-релігійного стилю, відсутністю ясності у питаннях, пов'язаних із семантичною складовою текстів церковно-релігійних жанрів, і, зокрема, церковного послання.

Сучасне послання Ієрарха Церкви в православній церковній традиції – це відкрите письмове звернення Патріарха до православних християн і до всіх людей за строго визначеними нагодами та у зв'язку з актуальними подіями сьогодення. Якщо апостольські послання створювалися з метою формування і збереження церковної традиції в випадку загрози її втрати, то патріарші послання ставлять собі за мету збереження традиції, яка може бути втрачена з плином часу; важливою функцією послань є передавання церковної традиції наступним поколінням. Відповідаючи викликам часу, патріарші послання, зберігаючи апостольську віру, доповнюють церковну традицію сучасним історичним, політичним і соціальним контентом. Спільна семантична структура апостольських і патріарших послань встановлює єдність, спадкоємність та наступність духовних послань між собою, вони входять до складу церковної традиції, яка передається поколінням, встановлює спільний

хронотоп. Все це становить особливий інтерес з боку біблійної текстології, патристичної літератури, агіографії, лінгвістики та теолінгвістики також.

У вітчизняній та зарубіжній лінгвістиці проблема взаємозв'язку семантичної структури тексту апостольських та патріарших послань не розглядалася, таким чином, актуальність цього дослідження визначається необхідністю встановити загальні елементи семантичної структури тексту, які виступають доказовою базою взаємозв'язку та семантичної єдності апостольських та патріарших послань.

Теоретико-методологічну основу кваліфікаційної роботи склали дослідження з лінгвістики тексту та стилістики, що досліджують проблему жанру та стилю, релігійного стилю та стилю церковних послань. Проблематика розвитку жанру новогрецької літератури перебуває на вістрі зацікавленості, в першу чергу, саме грецьких дослідників Χατζηβασιλείου Β., Δημαράς Κ., Αθανασόπουλος Ε., Κокκινάκη Ε., Πολίτης Λ. та інших. Західноєвропейські дослідники: Beaton R., Makridg P, Iannakakis E та інші. Російські дослідники: Кисилиер М., Каколири И., Хорошилова О. та інші. Українські дослідники: Савенко А., Жарікова Ю., Воєвутко Н., Лабецкая Ю., Рожкова І., Потипак Ю. та інші. Дослідження природи жанру релігійного стилю проводилися: Крысин Л. 2003; Войтак М. 2003; Прохватилова О. 2000, 2002; Крылова О. 2006; Со Ын Ён 2000; та інші. Духовним посланням як жанру духовної літератури присвячені дослідження Іцкович Т. 2019; З. Ин Ен 2001, Смоліної А. 2015, та інші.

Мета даної кваліфікаційної роботи полягає у вивченні лексико-семантичних особливостей христологічних послань Патріарха Варфоломія.

Мета дослідження визначила постановку таких **завдань**:

- розглянути генезу жанру церковного послання;
- дослідити вплив та генетичний зв'язок елліністичних послань, послань Апостола Павла та послань Патріарха Варфоломія;
- дослідити специфіку мовленнєвої реалізації категорії адресанта в тексті послань;

- здійснити аналіз домінант та особливостей христологічних послань Патріарха Варфоломея;
- здійснити лексико-семантичний аналіз христологічних послань патріарха;
- проаналізувати христологічну термінологію послань Патріарха;
- дослідити теологічну семантику христологічних Послань Патріарха;
- здійснити аналіз лексико-семантичного поля «Бог».

Об'єкт дослідження становлять тексти христологічних Послань Патріарха Варфоломія.

Предметом дослідження є лексико-семантичні особливості христологічних Послань Патріарха Варфоломія.

Методи дослідження. Під час дослідження матеріалу використовувалися такі методи:

- метод лінгвістичного спостереження та опису, що дозволив розглянути генезу жанру церковного послання, функціонування та семантику мовних одиниць у тексті Послань Патріарха;
- метод семантичного аналізу, на основі якого були виявлені марковані одиниці лексичного рівня (христологічна та літургічна термінологія), виявлені межі лексико-семантичного поля «Бог»;
- порівняльний метод, що застосовувався в роботі при дослідженні структурних компонентів текстів Послань;
- описовий метод та його основні компоненти (спостереження, інтерпретація та узагальнення), який використовувався протягом усієї роботи.

Матеріалом дослідження стали тексти христологічних Послань Патріарха Варфоломея с 2008 по 2021 роки, це Пасхальні та Різдвяні Послання кількістю 26 текстів, що були надруковані на офіційному сайті Патріархії [2]. Саме христологічні послання зберігають генетичний зв'язок із ранніми посланнями Апостолів у період Повного Одкровення Бога на землі та в період створення канонічних текстів Біблії. Цей генетичний зв'язок

представлений загальною релігійною семантикою текстів – йдеться про теологію спокути у Христі, що становить головну тему предмета віри у християнській традиції – та загальною приналежністю до стилю послань у жанрі церковної літератури. Домінантою в христологічних Посланнях Патріарха є теологічна семантика, яка визначає віровчальний, дидактичний та пастирський зміст текстів.

Особливістю патріарших послань є їх есхатологічне призначення: Патріарх як Предстоятель Церкви в своїх посланнях реалізує свою місію збереження та передачі церковної традиції наступним поколінням. Таким чином, зміст текстів послань охоплюватиме весь обсяг церковної традиції, оскільки апелює до нього шляхом цитувань та посилок. Водночас, саме послання як релігійний текст буде вважатися елементом церковної традиції, оскільки його автором є носій високого релігійного авторитету і є Предстоятелем Кафедри Вселенського Патріархату. Також, послання містять сучасний релігійний контент, що відповідає викликам сьогодення: у цих церковних зверненнях Патріарх дає оцінку сучасним подіям та пропонує шляхи вирішення сучасних проблем відповідно до православної віри та моралі.

Релігійна мова христологічних послань обмежується сферою христологічного догмату і супутніх йому елементів, та сферою літургійної практики Церкви. Предметом христології послань Патріарха є вчення про природу Ісуса Христа, що було виражено у визначеннях Вселенських соборів та отримало закріплення у літургійній практиці церкви. Христологічні послання мають більшу важливість та авторитет серед інших послань Предстоятеля Помісної Церкви, оскільки вони містять головні елементи предмета віри, без яких православ'я неможливе.

Наукова новизна одержаних результатів. Ця робота є спробою автора дослідити та систематизувати лексико-семантичні особливості христологічних послань Патріарха Варфоломія.

Наукова новизна результатів дослідження розкривається у таких положеннях:

- встановлено, що існує загальна семантична структура для послань апостола Павла та послань Патріарха Варфоломея;
- виявлено та систематизовано семантику та прагматику узуальних виразів у текстах послань Патріарха;
- встановлено, що у христологічних посланнях Патріарха присутній також нерелігійний елемент;
- встановлено, що у посланнях Патріарха є поняття «етос», яке має, крім релігійного, також і філософський зміст;
- виокремлено та систематизовано христологічну лексику послань;
- встановлено, що головним семантичним полем у текстах послань є поле «Бог».

Практичне значення роботи полягає у можливості подальшого використання матеріалів дослідження при викладанні аналізу грекомовних текстів різних жанрів.

Апробація і впровадження результатів дослідження. Основні результати роботи були опубліковані у збірнику матеріалів круглого столу «Актуальні питання грецької філології та перекладу» у вигляді тез: «Семантична структура Патріарших Послань на прикладі Послань Вселенського Патріарха Варфоломея».

Публікації. Було опубліковано тези «Семантична структура Патріарших Послань на прикладі Послань Вселенського Патріарха Варфоломея» Хрімлі П.Є., приблизним обсягом 4 сторінки, у збірнику матеріалів круглого столу «Актуальні питання грецької філології та перекладу» кафедри грецької філології та перекладу Маріупольського державного університету; стаття у фаховому виданні: Жарікова Ю.В., Хрімлі П.Є. *Закарпатські філологічні студії*: зб. наук. праць. 2021. Вип. 17. С. 38-43 [3].

Структура роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, які поділяються на підрозділи, висновків до них, висновків до

розділів, загального висновку, списку використаних джерел. Загальний обсяг кваліфікаційної роботи становить 112 сторінок, з них 103 сторінки основного тексту і 8 сторінок списку використаних джерел, що містить 95 позицій.

РОЗДІЛ 1

ГЕНЕЗИС ЖАНРУ РЕЛІГІЙНОГО ПОСЛАННЯ

1.1. Розвиток елліністичної епістолографічної традиції.

Послання як самостійний жанр з'являється в літературі античності з самого початку її існування. Множинність дефініцій терміну «послання» вказує, що у різні періоди розвитку цього жанру літератури переважали певні стилі, які й вплинули на домінуючі елементи, що формували жанр послання, і вони вказувалися першим рядком у визначенні. Загальним елементом для всіх дефініцій є письмове звернення до адресату та незмінна структура твору, яка включала в себе також основний зміст послання та закінчення, яке було у вигляді побажань та виразу любові [4, с.25].

Сам термін «послання» походить від грецького терміну *ἐπίστολή* [5]. Оскільки цей жанр передбачав звернення до адресату з певного приводу і виражав думки та почуття, які не знаходили свого відображення в патетичних жанрах літератури, це все переводить жанр послання у розряд «малих» літературних форм: «епістолографія – жанр такий ж стародавній, як епос чи лірика, – він майже завжди існував на периферії літературного життя» [6].

Жанр епістолографії визнається цікавим та унікальним з точки зору своєї аутентичності та достовірності: лист пишеться під враженням подій, що відбулися. Цим епістолографія відрізняється від інших літературних творів та стилів. Сюжетні межі епістолярного жанру визначаються елементами тексту, які містять вітання та прощання і, таким чином, основна частина тексту могла бути присвячена будь-якій темі, пов'язаній з комунікацією; тут спостерігаємо величезну різноманітність тем і сюжетів, які можуть бути систематизовані як окремі види послань: морально-філософські, релігійні, дидактичні, публіцистичні, панегіричні, любовні, сатиричні та інші.

Елліністична епістолографія починається із перших згадок про листування та листи, що дійшли до нас. Ці згадки є присутніми у Гомера (*Ὅμηρος*) в епосі «Іліада», також у історика Геродота (*Ἡρόδοτος*

Ἀλικαρνασσεύς) – «Лист Амасіди до Полікрата», у історика Фуκιδίδα (Θουκυδίδης) – «Лист Павсанія до Ксеркса» стратега Фемистокла (Θεμιστοκλής) – «Лист до Артаксеркса» [7].

Також давні послання, про які знаємо з артефактів матеріальної історії, належать Ісократу (Ἰσοκράτης), 436 г. до н.е., афінському ритору, представнику школи софістів, а також Платону (Πλάτων), близько 429 р. до н. е. – філософу, який був учнем Сократа та вчителем Аристотеля. Належа та репрезентуючи дві різні філософські школи, Ісократ і Платон розробляють жанр письма, кожен в межах традиції своєї школи, таким чином виникає два стилі епістолярного жанру.

Ісократ як ритор та педагог, створював навчальні зразки публічної мови. Це був прикрашений статичний та клішований текст, зразок мовлення. Тексти його дев'яти листів до відомих історичних осіб вважаються зразком аттичної прози, де надавалося велике значення добору окремих слів та виразів. «Всяке давнє послання, у тому числі що написане з певного приводу та адресоване конкретній особі, було розраховане також і на стороннього читача і тому ставало явищем «літературної низки»» [8, с.49].

На відміну від Ісократа, для Платона мала значення не статичність, але динаміка текту, розповідь, оскільки мета його листів – це демонстрація руху філософської думки. Платон засновує філософську традицію відкритого листа, тобто письмову традицію, в якій міститься дидактичний стиль [9, с.25].

Традицію Платона продовжує Аристотель. Його листи, звернені до державних діячів, містять філософські міркування на теми моральності та мистецтва державного управління. Згодом Аристотель розробляє свій особистий стиль: він поєднує динаміку руху філософської думки Платона з граматичними зразками аттичної прози Ісократа. Стиль Аристотеля вважається класичним зразком філософського тексту у сучасному філософському дискурсі [10].

Таким чином, завдяки Ісократу, Платону та Аристотелю були створені умови для розвитку жанру філософського трактату, який починає

використовуватися усіма філософськими напрямками тієї епохи. Це були класичні зразки текстів, з яких відокремилися елліністична письмова риторика та ораторське мистецтво: створилися узуальні слова та клішовані письмові мовні звороти; згодом утворився тезаурус тем, яким прагнули наслідувати учні. Наслідком такого навчання з'явилася ціла низка фіктивних навчальних листів-послань, які становлять значну частину тогочасної епістолярної літератури. Така література виробила свої вимоги, що були викладені в трактаті «Про склад мови» («Ο περὶ Ερμηνείας Νόμος»), який у рукописі дійшов до нас під ім'ям Деметрія Фалерського (Δημήτριος Φαληρέυς) [11]. В цьому риторському творі дається стилістичний аналіз епістолярних текстів, аналіз мовних засобів виразності та питання граматики. Цей трактат вперше декларує епістолу, тобто послання, як літературний твір і наведений там системний аналіз надалі сприймався як взірць, що мав стандартні елементи тексту. Ці елементи швидко стали сприйматися як ознаки стандартизації, що становили невід'ємну властивість послання.

Паралельно з розвитком послання як зразка високої риторики та філософського трактату розвивається жанр звичайного листа як засобу комунікації. Лист та листування використовувалися з різних приводів, набуваючи статусу універсального засобу спілкування. Тематика рутинного листування завжди дуже конкретна, тому можемо спостерігати порівняно невеликий обсяг листа. Наприклад, мова може йти про виховання та успіхи сина, про невдачі в справах, про ведення війни, постачання гарнізону, погані погодні умови тощо [12, с. 56].

Зміст таких послань також має свою строгую композицію, початок та закінчення листа мають шаблони: лист починається з імені автора, потім згадується адресат, далі йде побажання радості, здоров'я та благополуччя. Закінчення також повторює побажання здоров'я та щастя, що створює деяку циклічність та завершеність сюжету.

Ось приклад класичного зразка звичайного рутинного листа: «Полікрат своєму батькові бажає радіти. Добре, якщо ти здоровий, і всі інші справи йдуть

на твій розсуд; здорові також і ми. Багато разів я вже писав тобі, просячи прибути сюди і представити мене цареві, щоб я міг звільнитися від теперішньої моєї бездіяльності. І зараз, якщо можна і якщо тобі не заважають жодних справ, спробуй прийти на свято Арсиної; адже якщо ти будеш тут, то, певен я, мені буде легко представитися цареві. Знай, що я отримав від Філоніда 70 драхм. З них половину я залишив на свої потреби, решту віддав на сплату боргу. Так відбувається через те, що ми отримуємо не все одразу, а потроху. Пиши і ти нам, щоб ми знали, як твої справи, і не турбувалися. Піклуйся і про себе самого, щоб бути тобі здоровим і благополучно прийти до нас. Будь щасливий» [13, с.5-7].

У 2 столітті до н.е. Римська республіка набуває величезного політичного впливу, підпорядковуючи собі Грецію та інші території Західної Європи. Грецька культура, зокрема і епістолографія, стають доступними римській освіті; на основі грецьких стандартизованих зразків послань починає розвиватися власний жанр римського послання зі своїми особливостями риторики, сюжетом та причинами написання. З подальшим розвитком жанру римської епістолографії та відсутністю зворотного зв'язку з грецькою епістолярною літературою, втрачається генетичний зв'язок грецької та римської епістолографії.

Римський епістолярний жанр набуває своєї закінченої форми завдяки письмовій традиції, яку формує Цицерон (Marcus Tullius Cicero) 106 г. до н. е. Цицерон вводить трояку класифікацію послань: «за їхнім тоном – на приватні та ті, що призначені для публічних читань; по відношенню автора листа до адресата – на офіційні (*publicae*) та особисті (*privatae*); за змістом – на прості повідомлення та на строгі» [14, с.89].

Епістолярна спадщина самого Цицерона величезна: до нас дійшло майже 800 його листів. Вони утворюють дві великі, стилістично різні групи, подібні до тих, які встановили Ісократ та Платон. Все листування Цицерона можна поділити також на листування з Аттіком («Листи до Аттіка») та листування з іншими («Листи до інших»). Листи до Аттіка були написані під впливом

епістолярної традиції Платона. Адресат цих послань, Аттик, приватна особа, близький друг Цицерона, рівний йому за освітою, державним статусом, політичними та філософськими поглядами. Ці листи написані просто і вільно, без стандартизації і клішованих виразів, у них багато крилатих виразів і вони близькі за тоном до усної розмови. Цицерон був впевнений, що це листування ніколи не набуде публічного характеру, тому писав відверто про себе та висловлював справжню свою думку. В цих листах він описував своє суспільне та приватне життя; в цих текстах яскраво виявлялися властивості його характеру: відповідальність перед Сенатом, перед суспільством, сім'єю, друзями, вразливість, самоконтроль, марнославство та невдоволення собою: «Особливу цінність багатьом його листам надає ще й те, що вони дійсно були приватними листами та не предназначалися до прочитання іншими особами» [15, с.64]. «Листи до інших», навпаки, адресовані до різних осіб, тому допускалося їх публічне прочитання, це скоріше офіційне службове та державне листування посадової особи. У цих листах розкривається як характеристика того стилю епістолографії, яку заснував Ісократ. У цих листах розкривається характеристика стану літературного жанру римської епістолографії, яка була притаманна аристократії Риму.

Паралельно з розвитком епістолографії в прозі, в епоху Цицерона розвивається також епістолографічна поезія. Найбільш відомий перший представник цього напрямку – Горацій (Quintus Horatius Flaccus). Горацій здобув класичну філософську освіту в Афінах, в Академії Платона. У його віршованих посланнях простежується спадкоємність від класичних грецьких поетичних зразків. Його спадщина у сфері поетичних послань складається з двадцяти трьох текстів. Останнє його послання називається "Послання до Пізон" ("Epistola ad Pisones"), і з часу Квінтіліана (Marcus Fabius Quintilianus), найвідомішого з римських педагогів, ритора, називається "Ars poetica" ("Поетичне мистецтво"), і вважається автономним текстом. Цей твір у віршованій формі про теорію та природу літератури та розрахований на освічену аудиторію. Крім основних тем, які стосуються літератури, також

проглядаються також і соціальна тема, також і елементи філософського трактату, який висвічує боротьбу двох культурних цивілізацій: грецької та римської. Якщо Горацій віддає перевагу грецькому стилю та риторичі у своїх поетичних посланнях, то твори Овідія (Publius Ovidius Nasō) є зразком класичного, суто римського послання в поетичній формі [16, с.35].

«Висока» елітарна епістолографія як жанр отримує свій подальший розвиток у творах Фронтона (Marcus Cornelius Fronto). Сучасники вважали Фронтона за видатного оратора, ритора, адвоката, особистого друга Марка Аврелія (Marcus Aurelius Antoninus), римського імператора: «Він був відомий також як наставник і друг Марка Аврелія, котрий ставився до нього з любов'ю та повагою» [17, с.138]. На початку 19 ст. було виявлено палімпсести з листами Фронтона. Після ретельного вивчення змісту спадщини Фронтона виявилось, що його листи не мають літературної та художньої цінності: «Листи отримали в критиці найнегативнішу оцінку за беззмістовність і манерний стиль, а Фронтон був заклейменний як позбавлений смаку, нерозумний і бездарний, наївнослабкий і раболепний ритор» [17, с.139]. Ці знайдені послання Фронтона є справжнім його листуванням із реальними історичними людьми. «Листування включає: п'ять книг листів Фронтона до Марка Аврелія – цесаря (тобто тоді ще спадкоємця престолу), дві книги листів до Марка Аврелія – імператора, дві книги листів до брата і співправителя Марка-Луція Віра (Lucius Ceionius Commodus Verus), фрагменти з риторичних послань «Про красномовство» і «Про промови», книгу листів до імператора – батька Антоніна Пія (Titus Aurelius Fulvus Boionius Arrius Antoninus Pius), дві книги листів до друзів, панегірик Віру під назвою «Principia historiae», декламації «Похвала диму та пилу», «Похвала недбалості», послання «Про парфянську війну», чотири листи «Про Альсійські канікули», два листи «Про втрату онука», риторичну вправу «Аріон», листи грецькою мовою та фрагменти з промови за карфагенян» [18, с.150]. Листи Фронтона дуже мало відбивають історичний контекст епохи. У його листуванні найзвичайніші повідомлення про погоду, здоров'я та щоденні турботи описуються високим риторичним та

урочистим складом, витончене красномовство із звичайних приводів. Якщо Фронтон і згадує якийсь факт, цікавий для історії, то він розповідає не про сам факт, а про свої, пов'язані з ним, переживання. У зібранні листів Фронтона є кілька листів грецькою мовою, серед них листи до відомого історика Аппіана (Ἀππιανός Ἀλεξανδρεὺς) [18, с.152]. Послання Фронтона, парадоксальним чином, зберігаючи формат «високої» епістолографії, за змістом є «простою», побутовою епістолографією, яка збереглася завдяки тому, що автор належав до римської аристократії. Таким чином стає зрозумілим, що римська традиція у своєму розвитку не набуває висот грецької.

Наступний письменник у римській літературі, який вплинув на всю подальшу європейську літературу, та також і на розвиток епістолографії, був Сенека Молодший (Lucius Annaeus Sēneca minor). Літературні твори Сенеки відрізняються філософським контентом, це розкриття філософського світогляду автора у посланнях. Спадщина Сенеки містить 12 книг невеликих філософських трактатів, написані в прозі (так звані «діалоги»: «Про провидіння», «Про гнів», «Про спокій духу» та ін.), три великі трактати («Про милосердя», «Про благодіяння», «Природничо-історичні питання») та велика збірка листів на моральні теми до друга філософа Луцилія (Gaius Lucilius) – «Моральні листи», або «Листи до Луцилія» – вони вважаються як найбільш відомі трактати Сенеки [19, с.68]. Майже всі його послання побудовані за принципом діатриби – спору з самим собою, монологу, де виникають нові і нові запитання навколо глибинної теми. Філософ задає запитання сам собі, змушує себе з різних сторін підходити до однієї й тієї ж центральної тези. Тому композиційного сюжету у творах Сенеки немає, аргументація вибудовується не на логіці доказів, але на логіці запитань, зіставлення запитань окреслює проблему, емоційний стан, що виникає від усвідомлення запитань, розцінюється автором як істина.

Тон діатриби, так званої проповіді-суперечки, визначає синтаксичні особливості «нового стилю» Сенеки: він пише короткими фразами, весь час сам собі ставлячи питання, сам себе перебиваючи вічним: «Так що ж?» Його

короткі логічні запитання не вимагають зважування всіх супутніх обставин для відповіді, тому він не користується складною системою аргументації та стилю Цицерона, а пише стислими, одноманітно побудованими реченнями. Також Сенека не боїться виглядати «простим» й у мові: він широко користується розмовними словами та зворотами, створює неологізми, а в деяких місцях вдається до поетичної лексики. Так із вільного словника та вільного синтаксису склалася та мова, яку назвали «срібною латиною».

Сама епістолярна форма літератури продовжує залишатися дуже популярною у візантійську добу. Її дидактичний напрямок представлено численними посланнями Отців Церкви, риторичне – вигаданими листами Феофілакта Сімокатти, який складає свої «моральні, сільські та любовні послання» від імені героїв класичної давнини. Приватний та діловий лист зазнає у Візантії подальшої стилізації. Народжені еллінізмом прості штампи ввічливості переростають у пишні формули, що пов'язано із загальною любов'ю Візантії до різного роду титулів. Титул перетворює живу людину на абстракцію, і якщо елліністичний грек адресував лист своєму батькові, братові і т. д., то візантієць звертається вже до «Вашої богозберігаючої Вітчизняної Високості», до «Вашої братньої світлості» [20, с.101].

Логіка аргументації Сенеки його сучасниками визнавалася безплідною, оскільки будь-який теоретичний висновок, зрештою, не змінить світ. Світ не змінить також і емоційна дія, яку Сенека досягає через класичний підхід ритора: повторення тези у різних формулюваннях. Підхід Сенеки близький до методу Сократа з різницею в тому, що Сократ знаходить відповідь, а Сенека ні. Сенека через свої твори доводить, що антична філософія себе вичерпала. Була потрібна інша парадигма, яка б визначила ціннісний фундамент європейської цивілізації, що зароджувалася. Ця парадигма була створена християнським віровченням.

Таким чином, послання як самостійний жанр літератури з'являється в античності. Жанр епістолографії визнається цікавим та унікальним з точки зору своєї автентичності та достовірності: лист пишеться під враженням подій,

що відбулися. Цим епістолографія відрізняється від інших літературних творів та стилів. Сюжетні межі послання містять вітання, основну частину, яка могла бути присвячена будь-якій темі, та прощання. Завдяки Ісократу, Платону та Аристотелю були створені умови для розвитку епістолярного жанру, який починає використовуватися та є особливістю літератури тієї епохи. Почали створюватися узуальні слова та клішовані письмові мовні звороти. Паралельно з розвитком послання як зразка високої риторики та філософського трактату, розвивається жанр звичайного листа як засобу комунікації. Римський епістолярний жанр повторює той ж самий процес, який пройшла грецька епістолографія: послання починає жити самостійно, незалежно від реального приводу написання його автором та отримання адресатом. За часів Сенеки, перед зміною епох, жанр послання як філософська парадигма, вичерпує себе і знову відроджується у християнській традиції через кілька десятиліть.

1.2. Послання Апостола Павла як взірець канонічних послань Церкви.

В момент свого виникнення, християнство одразу ж стає самостійною унікальною релігією. Щоб зберегти свою аутентичність та уникнути загрози свого переривання, християнству потрібно було сформулювати свій предмет віри, на основі якого паралельно могла б розвиватися літургійна традиція. Ці два фактори – віра (ортоδοξία) та практика (орθοπραξία) – складають основу церковної традиції. Апостоли, як свідки унікального досвіду Втілення та смерті Ісуса Христа, втілювали собою на той час найвищий церковний авторитет. Через специфіку своєї діяльності, засновуючи християнські громади, вони підтримували з ними зв'язок на відстані через листування. У своїх посланнях до створених християнських громад, апостоли передавали свій релігійний досвід, пояснювали зміст віровчення, давали поради та настанови у вірі. Отже, листування стосувалося різних потреб і проблем християнських громад, що виникали, а також, важливих доктринальних труднощів. Тому, є цілком логічним, що більшість книг Нового Завіту, як

відомо, становлять послання апостолів Павла, Петра, Іоанна, Якова, Юди Апостола: з 27 книг в Новому Завіті 21 книга послань апостолів, з них 14 послань апостола Павла [21, с.12].

Отже, більшість новозаветних послань належить апостолу Павлу. Особистість самого апостола особливо значуща для розуміння того ефекту, який справляли його послання на християн першого покоління і справляють сьогодні. Які чинники виявилися вирішальними для того, щоб першохристиянська церква визнала всі послання апостола Павла канонічними та богонатхненними книгами? Обставини життя апостола вказують на безперечний вплив грецької культури. Апостол Павел народився в іудейській сім'ї, яка мала римське громадянство. У ті часи громадянські права дарувалися римським консулом Л. Емілієм Павлом (Lucius Aemilius Paulus), за заслуги перед Імперією чи за знатність роду [22, с.61]. Римські громадяни мали три імені, тому до юдейського імені Савл додається римське ім'я Павел (Paulus), можливо, на честь імені консула того часу. Павел народився в Тарсі Кілікійському (Ταρσός), в якому була заснована грецька вища школа граматики та філософії, яка вважалася університетом. Страбон (Στράβων), грецький географ та історик, вважав, що цей університет був кращим, ніж в Афінах та Олександрії. Також деякий час консулом провінції Кілікія був Цицерон; у цьому місті проживав відомий філософ Афінодор (Αθηνόδωρος Καναίτης), який був учителем імператора Октавіана Августа та брав участь у підготовці тексту трактату Цицерона «De officiis» («Про обов'язки»), і серед його вчення був відомий вислів про сумління: «η συνείδηση κάθε ανθρώπου είναι ο θεός του» (сумління кожної людини є її богом). Таке поняття як сумління, «η συνείδηση», не використовується в тексті Нового Завіту до Павла [22, с.83]. Щоб сказати про сумління, Старий Завіт використовує слово «серце». Коли Текст Старого Завіту згадує, що сумління докоряє, фраза будується таким чином: «серце колотиться зсередини», «муки серця» (Иов 27:6; 1Цар.24:6; 2Цар. 24:10; 3Цар.3:8) [21]. Апостол Павел у своїх посланнях дуже часто використовує грецьке слово «η συνείδηση», що означає сумління:

(Рим. 2:15; Рим. 9:1; 1Кор.8:7; 1Кор.8:10; 1Кор.8:12; 1Кор.10:29; 1 Тим.1:19; Тит.1:15; Евр.9:14; Евр. 13:18.) [21].

У своїх посланнях Апостол уникає цитування і навіть згадування грецьких філософів і поетів свого часу, але запозичує їхні ідеї і навіть опосередковано посилається на відомі твори того часу, коли вимовляє промови для грецької аудиторії, що відповідає класичній риторичній традиції. Так, у своїй промові в Ареопазі він демонструє знання текстів Епіменіда (Ἐπιμενίδης), епічного поета VII в. до н. е. и Арата (Ἄρατος ὁ Σολεύς) [23, с.25]. Ця мова в Ареопазі («Ἄρειος πάγος» — пагорб Ареса) має виняткове значення для розуміння важливості володіння елліністичною освітою на той час. Ареопаг це місце, поблизу Акрополя, де відбувалися засідання Ради республіки для обговорення державних справ. Той факт, що Павлу дозволили виступити перед кращими та освіченими людьми, вказує на вільне володіння грецькою мовою і володіння риторикою, мистецтвом публічної мови. Павел будує свою промову за зразками грецької риторики: апостол починає свою промову зі вступу, в якому хвалить афінян за їх побожність. Важливо відзначити, що при цьому Павел вжив лексему «δεισιδαιμονεστέρους», двозначне слово, яке по-грецьки позначає і "благочестя" і "забобони". Не ображаючи своїх слухачів і водночас не жертвуючи істиною, апостол вибирає це слово, яке чемно характеризує благочестя афінян як язичницькі забобони. Далі апостол викладає свою промову у відповідності до строгої логіки. Він представляє свою промову як логічне висловлювання, де предметом висловлювання є Бог Творець Всесвіту, а предикатом висловлювання є властивості Його природи, властивості які мають наслідки, що відмінності між народами несуттєві. Цитування Епіменіда та Арата у цьому контексті має метою показати передчуття стародавніх поетів про божественну істину. Хоча промову апостола було перервано, вона мала свої наслідки: серед слухачів в Ареопазі був Діонісій (Διονύσιος ὁ Αρεοπαγίτης) (Деян.17:34) [21], член Ареопагу, афінський мислитель, який став християнським святым, твори якого справили величезний вплив на подальшу християнську філософію.

Також Епіменіду належить висловлювання про неправдивість критян, яке цитує апостол Павел у посланні до Тита: «Κρήτες αεί ψεύσται κακά θηρία, γαστέρες αργαί» («Критяни завжди брехливі, звірі погані, черева ледачі» (Тит. 1:12) [21]. Це дуже відомий класичний приклад, який наводиться при вивченні логіки порочного кола (*circulus vitiosus*) – логічної помилки, яка полягає в тому, що в якості аргументу доказу використовується положення, доведене за допомогою самої тези, що доводиться [24].

Йшлося про те, що Епіменід застерігає афінян, погрожуючи їм гнівом Зевса, на що вони йому відповідають, що вони не боятимуться, тому що Зевс помер: «αυτοί του απήντησαν ότι Δίας δεν υπάρχει, διότι οι Κρητικοί λένε ότι αλέθανε και ετάφη στην Κρήτη». Тоді Евріпід, щоб спростувати критян, відповів афінянам ще більшою неправдою: «Κρήτες αεί ψεύσται κακά θηρία, γαστέρες αργαί», продемонструвавши їм хибний аргумент доказу, з огляду на своє критське походження. Тобто, якщо критяни брешуть і вони «черева ледачі», то Евріпід, як критянин, також бреше і так само ледачій. Але афіняни знали Евріпіда як людину кристальної репутації «και είχε φήμη μεγάλου καθαρτή», тому приклад нелогічного твердження довів афінянам помилковість їхніх уявлень. Ця знаменита фраза цитується Апостолом Павлом без урахування глибини контексту, як буквальний вираз, і він набуває негативної конотації. У посланні до Тита апостол сварить критян, і, наводячи за приклад цю фразу, використовує її буквально, у негативному сенсі для того, щоб підтвердити свою думку. Швидше за все, апостол знав цю фразу, але, оскільки він не навчався в грецькому університеті і, можливо, він не знав контексту фрази Епіменіда. Скоріше, апостол Павел поводить з грецьким текстом, як з єврейським, використовуючи принцип ПарДеС Тора [22, с.94]: будь-який текст може бути витлумачений будь-яким рівнем тлумачення, і перший рівень тлумачення, для всіх – це буквальний.

Що до Арата, то йому належать також слова: «ми схожі богам», «ми Його та рід», «Бо в тобі ми живемо та рухаємось і існуємо» які Павел цитує з твору «Явлення» («Φαινόμενα»); ці цитування знаходяться у його промові в Афінах,

в Ареопазі, як вже було наведено, у книзі "Діяння Апостолів": «Ми в Ньому живемо, ми в Ньому рухаємося, ми в Ньому існуємо, – каже дехто із ваших поетів, — бо ми Його діти» (Деян. 17:28) [21].

Апостол Павел цитує також афінського письменника Менандра (Μένανδρος). У своїй п'єсі «Таїс» Менандр каже: «Худі спільноти розбещують добрі звичаї» [25, с.64]. Ця фраза повністю цитується Павлом у Першому Посланні до Коринтян, 15:33: «Φθειρουσιν ἡθη χρηστά ομιλίας κακαί» [26, с.1060]. Таким чином, ставлення Павла до літературної традиції грецького світу було дуже серйозним, якщо він цитує грецькі фрази у своїх текстах з метою поширення звістки про Христа та зміцнення християнської віри.

Як усвідомлюємо з аналізу цитувань, автори текстів, які цитувалися Павлом, віддають перевагу філософії стоїцизму. Так само очевидно, що стоїцизм дуже вплинув формування Павла як особистість як і апостола. Це помітно з тієї дисципліни та витримці, яку виявляє апостол під час своєї місіонерської діяльності. Грецька мова в римських провінціях використовувалася як мова освіченого населення та мова елліністичного світу. Звертаючись до римського трибуна, Павел говорить грецькою мовою, чим дуже дивує консула (Деян. Ап. 21:37) [21]. Євреї у діаспорі жили окремо та уникали елліністичного впливу – вивчення грецької мови, філософії, науки та в цілому грецького мислення. Грецька мова того часу, «спільна мова», або «спільна грецька мова» (κοινή, ἡ κοινή διάλεκτος), була поширена у всій Римській Імперії, вона була одночасно і розмовною і писемною мовою. Оскільки апостол провів частину свого життя в елліністичному місті, очевидно, що він добре розумів устрій життя міст у римських провінціях. Тому природним є те, що, звертаючись у своїх Посланнях до трьох основних етнічних груп — юдеїв у діаспорі, латинян та греків, апостол користується грецьким койне.

Другий елемент елліністичної культури, який Павел використовує у Посланнях, це сама структура послань. Послання апостола зберігають тверду стандартизовану структуру та написані за законами аттичного епістолярного

жанру. Що стосується стилю послань, то вони подібні до стилю послань Сенеки, через часте використання діатриби. Використання діатриби у найголовніших доктринальних посланнях, наприклад, таких як Послання до Римлян, має свої безперечні плюси, оскільки елліністичне світосприйняття одночасно виділяє ці послання з інших і надає їм першорядне значення. Але водночас, строга риторичність діатриби дає варіативність сприйняття доктринального тексту, що може надавати їм певний гностичний сенс. Весь корпус послань Апостола Павла був написаний за аналогією з античними листами з їх строго визначеною структурою та композицією, що викладалася у грецьких та латинських підручниках риторики [27, с.19].

Павел складав свої послання за схемою елліністичного листа: інскрипт (вступ), семантема (основна частина) та клаузула (закінчення). Розглянемо цю схему на прикладі Першого Послання Апостола Павла до Коринтян [26, с.999]. В інскрипті, вступу, зазвичай представлені всі обов'язкові топоси цієї епістолярної частини: найменування автора, адресата та жанрове визначення: «Павел, апостол Ісуса Христа, покликаний волею Божою, і брат Состен, Церкві Божій, що в Коринті, освяченим у Христі Ісусі, покликаним святим, з усіма, що призивають на всякому місці ім'я нашого Ісуса Христа» (1Кор.1:1-2). Найбільш поширеною формою привітання послання є побажання радості, здоров'я чи благополуччя: «благодать вам і мир від Бога, Отця нашого, і Господа Ісуса Христа» (1Кор.1:3). Семантема в посланні є основною змістовною частиною, вона складається із стійких молитовних та стилістичних формул і, власне, повідомлення, причому традиційні формули, що супроводжують семантему, переважно мають розташовуватися на початку та наприкінці семантеми. Крім того, семантема, як правило, має логіко-семантичне членування, яке дозволяє автору найбільш ясно та послідовно реалізувати свої цілі. Семантема Першого Послання до Коринтян, це набір самостійних тем, які підпорядковуються схемі: формулювання проблеми та шляхи її вирішення:

1. Тема: ворожнеча, сварки та поділ християн у Коринфі між собою. Рішення: встановлення миру (1 Кор.1:10 - 4:21).
2. Тема: моральне падіння та розпуста серед християн. Рішення: необхідність виганяти з кола християн будь-якого, винного в розпусті (1 Кор.5:1-13 - 6:12 -20).
3. Тема: звернення християн до язичницького суду. Рішення: не можна християнам звертатися до суда невіруючих. Християни самі повинні судити один одного (1 Кор.6:1-11).
4. Тема: сексуальні стосунки. Рішення: любов можлива лише, якщо вона має благословення у Христі (1 Кор.7:1-40).
5. Тема: ідоложертвенна їжа. Рішення: християни не повинні вживати ідоложертвене та повинні утримуватися від неї (1 Кор.8:1-11:1).
6. Тема: порушення у християнському служінні. Рішення: служіння з увагою серця (1 Кор.11:2- 34).
7. Тема: духовні дари. Рішення: любов важливіша за всі інші дари духовные дары. (1 Кор.12:1- 14-40).
8. Тема: доктрина воскресіння християн під час Другого Пришествя Христа. Рішення: бути твердими у вірі (1 Кор.15:1- 58).

За характером семантики цей лист є викриття пороків, які були реальною дійсністю в християнському колі Коринфа, апостол намагався переконати християн, навчати їх істинної віри та християнської поведінці. Автор послання використовує деліберативну (спроба вплинути на майбутній розвиток подій) та судову (пояснення сенсу минулих подій) риторику. Аналогічний підхід автор використовує у написанні семантики в Посланні до Римлян: там присутні елементи епідактичної (навчальної) та судової риторики. Що до клаузули, то в Посланні до Коринтян вона дуже велика: автор має намір зрівноважити різкість тону та імперативність головної частини послання теплими побажаннями.

Заключна частина починається з побажаннями віри та стійкості, далі перераховуються вітання, умовляння та прохання. Закінчення клаузули виглядає як стійка молитвена формула: «Чувайте, стійте у вірі, будьте мужні, кріпіться. Нехай усе у вас діється в любові. А благаю вас, брати: Ви знаєте родину Степани, що вона первісток Ахаї і що вони віддали себе святим на службу; то щоб і ви також піддавалися таким людям і кожному, хто трудиться та працює з ними. Я тішуся приходом Степани, Фортуната й Ахаїка: вони вашу неприязність заступили, бо заспокоїли мій дух і ваш. Отож, шануйте таких. Вітають вас Церкви азійські. Вітають вас у Господі сердечно Акила і Прискилла з їхньою домашньою Церквою. Всі брати вас вітають. Вітайте один одного святим цілунком. Привіт моєю рукою, Павловою. Як хтось не любить Господа, анатема на нього! "Маран ата!" Благодать Господа Ісуса з вами! Любов моя з усіма вами у Христі Ісусі! Амінь» (1Кор. 16:13 - 24).

Отже, звертаючись у своїх посланнях до греко-римського світу, апостол використовує не тільки елліністичну структуру послання, але елліністичний субстрат як літературну традицію тієї цивілізації. В посланнях апостола Павла елліністичний літературний субстрат проявляється також і через елементи елліністичної стилістики.

Апостол в своїх посланнях використовує такі стилістичні прийоми:

— «асиндетон» (ασύνδετον), стилістична фігура, яка полягає у пропуску сполучників, що зв'язують окремі слова й частини фраз: «απόδοτε πάσιν τὰς οφειλάς τῶ τον φόρον τον φόρον, τῶ το τέλος το τέλος» («Тож дайте кожному належне: кому податок – податок, кому мито – мито») (Рим. 13:7);

— «градація» (gradatio), стилістична конструкція, яка полягає у поступовому нагнітанні засобів художньої виразності задля підвищення чи пониження їх емоційно-сміслової значущості: «ου μόνον δε, αλλά και καυχώμεθα εν ταίς θλίψεσιν, ειδότες ότι η θλίψις υπομονήν κατεργάζεται, δε υπομονή δοκιμήν, η δε δοκιμή ελπίδα» («Та й не тільки це, але ми хвалимось і в утисках, знаючи, що

утиск виробляє терпеливість, терпеливість – досвід, а досвід – надію») (Рим. 5:3-4);

— «парономазія» (παρονομασία), це стилістична фігура, що утворена зіставленням слів, різних за значенням, але подібних за звучанням: «ου πάσα σάρξ η αυτή σάρξ αλλά αλλη μέν άνθρωπων, άλλη δε σάρξ χτηνών, άλλη δε σάρξ πτηνών, άλλη δε ιχθύων» («Не кожне тіло таке саме тіло, але інакше тіло в людей, інакше тіло в тварини, інакше тіло у птиць, й інакше у рибу») (1 Кор. 15:39);

— «гіпербола» (υπερβολή): «перебільшення» – це яскравий стилістичний оборот, у якому перебільшується властивості предмета чи явища з метою надання більшої виразності. Це приверте на себе увагу і справляє особливе враження: «όφελον και αποκόψονται οι αναστατούντες υμάς» («О, коли б були навіть відсічені ті, хто підбурює вас!») (Гал. 5:12);

— «антитеза» (ἀντιθετικός), звід суперечливих суджень (тез і антитез), жодному з яких не можна надати перевагу, або метод зближення суперечливих тверджень: «ο ουν διδασκων έτερον σεαυτόν ού διδάσκεις ο κηρύσουν μή κλέπτειν κλέπτεις...τι, отже, що інших навчаєш, себе самого не навчаєш! Проповідуєш не красти, а сам крадеш!» (Рим. 2:21);

— «парентеза» (παρένθεσις), введення у фразу елементів, не пов'язаних з нею синтаксично (вставні і вставлені слова, словосполучення і речення): «τοίς δε γεγαμηκόσιν παραγγέλλω, ούκ εγώ αλλά ο κύριος, γυναίκα από άντρος μη χωρισθήναι, εάν δε και χωρισθή, μενέτω άγαμος ή τω άνδρί καταλλαγήτω, και άνδρα γυναίκα μή αφιέναι» («А одруженим заповідаю не я, а Господь: жінці з чоловіком не розлучатися, – якщо ж розлучиться, то нехай буде безшлюбна або помириться з чоловіком своїм, – і чоловікові не залишати своєї жінки») (1 Кор. 7,10-11);

— «анаколуф» (ἀνακόλουθον), стилістична конструкція, що не відповідає загальноприйнятим нормам, полягає в граматичній неузгодженості членів речення: «δια δε τους παρεισάκτους ψευδαδέλφους, οίτινες παρεισήλθον κατασκολήσαι τήν ελευθερίαν ημών ην έχομεν εν Χριστώ Ίησου, ίνα ημάς

καταδουλώσουσιν, οἷς οὐδε πρὸς ὥραν εἴξαμεν τή υποταγή, ἵνα ἡ ἀλήθεια του ευαγγελίου διαμείνη προς ὑμας» («А щодо облудних братів влазнів, які крадькома пролізли, щоб підглядати нашу свободу, що її маємо в Ісусі Христі, щоб нас поневолити, ми їмньому велінню не поступилися ні на хвилину, щоб правда Євангелії залишилася у вас») (Гал.2:4-5);

— «пролепсис» (πρόληψις). Термін «пролепсис» походить від складного грецького кореня зі значенням «передувати; попереджати; відбуватися раніше». Це такий мовний зворот, при якому у висловлюванні змінюється хронологічний порядок речей. Подія може описуватися як така, що вже відбулася. Або відомості, що стали відомими в пізніший період, можуть бути вставлені в раннє оповідання з метою пояснення.: «Εἰ δε Χριστός κηρύσσεται ὅτι ἐχ νεκρῶν ἐγήγερται, πῶς λέγουσιν ἐν υμῖν τίνες ὅτι ἀνάστασις νεκρῶν οὐκ ἐστὶν εἰ δέ ἀνάστασις νεκρῶν οὐκ ἐστὶν, οὐδε Χριστός ἐγήγερται, εἰ δε Χριστός οὐκ ἐγήγερται, κενόν ἀρα το κήρυγμα ημῶν, κενή καί ἡ πίστις υμῶν, εὐρισχόμεθα δέ καί ψευδομάρτυρες τοῦ Θεοῦ, ὅτι ἐμαρτυρήσαμεν κατά τοῦ Θεοῦ ὅτι ἡγειρεν τόν Χριστόν, ὄν οὐκ ἡγειρεν εἴπερ ἀρα νεκροί οὐκ ἀγείρονται. Εἰ γάρ νεκροί οὐκ ἐγείρονται, οὐδε Χριστός ἐγήγερται, εἰ δε Χριστός οὐκ ἐγήγερται, ματαία ἡ πίστις υμῶν, ἐτι ἐστέ ἐν ταῖς αμαρτίαις υμῶν, ἀρα και οἰνκοιμηθέντες ἐν Χριστῷ ἀπώλοντο. Εἰ ἐν τή ζωή ταύτη ἐν Χριστῷ ἡλικιότες εσμέν μόνον, ἐλεεινότεροι πάντων ἀνθρώπων εσμέν.» («Коли ж про Христа проповідується, що воскрес Він із мертвих, як же дехто між вами говорять, що немає воскресення мертвих? Як немає ж воскресення мертвих, то й Христос не воскрес! Коли ж бо Христос не воскрес, то проповідь наша даремна, даремна також віра ваша! Ми знайшлися б тоді неправдивими свідками Божими, бо про Бога ми свідчили, що воскресив Він Христа, Якого Він не воскресив, якщо не воскресают померлі. Бо як мертві не воскресают, то й Христос не воскрес! Коли ж бо Христос не воскрес, тоді віра ваша даремна, ви в своїх ще гріхах, тоді то загинули й ті, що в Христі упокоїлись! Коли ми надіємося на Христа тільки в цьому житті, то ми найнещасніші від усіх») (1 Кор. 15:12-19).

— «синекδοха» (συνεκδοχή), назва частини замість назви цілого; приватного замість загального та навпаки; висловлюється ідея сприйняття одного предмета чи явища через асоціацію з іншим: «χάρις δε τῷ Θεῷ ὅτι ἦτε δούλοι τῆς αμαρτίας υπηκούσατε δε εκ καρδίας εἰς ὄν παρεδόθητε τύπον διδασχῆς, ελευθερωθέντες δε από της αμαρτίας εδουλώθητε τηδικαιοσύνη.» («Тож дяка Богові, що ви, будши рабами гріха, від серця послухались того роду науки, якому ви себе віддали. А звільнившись від гріха, стали рабами праведности») (Рим. 6:17-18).

— «еліпс» (ἔλλειψις), пропуск у висловлюванні деяких структурних елементів, які мають домислюватись за контекстом: «ἐπ ἐλπίδι ο αροτριῶν αροτριᾶν και ο αλοῶν ἐπ ἐλπίδι του μετέχειν» («Хто оре, мусить орати в надії, і хто молотить, – молотить теж у надії, що матиме щось із того») (1 Кор. 9:10);

— «Вигук» (ἐπιφώνημα). Фонема, що виражає сильне почуття: «ἡ ἀγάπη μου μετά πάντων υμῶν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. Αμήν!» («Любов моя з вами всіма у Христі Ісусі. Амінь!») (1 Кор. 16:24).

— «хіазм» (χιασμός) та «паралелізм» (παραλληλισμός): риторичні фігури, в яких риторика полягає в хрестоподібній зміні послідовності елементів у двох паралельних рядах слів: «Ἀπολώ την σοφίαν των σοφῶν και την σύνεσιν τῶν συνετῶν αθετήσω» («Знищу мудрість мудрих і розум розумних знівечу») (1 Кор. 1:19);

— «плеоназм» (πλεονασμός), надлишковість засобів, що використовуються для передачі змісту: «μη πάντες ἀπόστολοι; Μη πάντες προφήται; Μη πάντες διδάσκαλοι; Μη πάντες δυνάμεις; Μη πάντες χαρίσματα εχουσιν ιαμάτων; Μη πάντες γλώσσαις λαλούσιν; Μη πάντες διερμηνεύουσιν;» («Чи ж усі апостоли? Чи ж усі пророки? Чи всі учителі? Чи ж усі чудотворці? Чи ж усі мають дар зціляти? Чи ж усі мовами говорять? Чи ж усі тлумачать?») (1 Кор. 12:29-30).

— «риторичні запитання»: апостоли використовують «я –риторичні запитання», які передбачають негативну відповідь, в залежності від контексту: «μη πάντες ἀπόστολοι; Μη πάντες προφήται; Μη πάντες διδάσκαλοι; Μη πάντες δυνάμεις; Μη πάντες χαρίσματα εχουσιν ιαμάτων; Μη πάντες γλώσσαις λαλούσιν;

Μη πάντες διερμηνεύουσιν;» («Чи ж усі апостоли? Чи ж усі пророки? Чи всі учителі? Чи ж усі чудотворці? Чи ж усі мають дар зціляти? Чи ж усі мовами говорять? Чи ж усі тлумачать?») (1 Кор. 12:29-30).

Всі ці наведені приклади доводять, що апостол Павел, широко використовуючи риторичні прийоми, мав своєю метою прикрасити текст та емоційно вразити адресат, до якого звертається послання. Все це притаманно також і візантійській стилістиці послань яка буде розвиватися згодом та стане особливістю послань Патріарха Варфоломія.

У науковому середовищі немає єдиної думки щодо освіти та богословського мислення апостола Павла. Ряд вчених біблеїстів висловлюють гіпотези про класичну освіченість апостола, посиляючись на припущення історика Сократа Схоластика: «Апостол не тільки не забороняв навчатися грецьким наукам, а й сам не нехтував ними, це видно з того, що знав багато висловів грецьких письменників» [28, с.291]. Також існує гіпотеза, яка заперечує грецьку освіченість апостола Павла: «Його грецькі послання показують, що у своєму житті він мислив єврейською; єврейською ж говорить з ним голос на шляху до Дамаску. У нього єврейський синтаксис, єврейське вживання частинок, і навіть слова він вживає часто у різноманітному значенні їхніх єврейських синонімів» [29, с.349].

Використовуючи елліністичний «протокол» складання послань – структуру, стилістику та риторіку – апостол Павел користується єврейською аргументацією для прояснення змісту своїх листів, що є наслідком його равиністичної освіти. Єврейські хлопчики в діаспорі навчалися в синагозі читання Тори давньоєврейською мовою. Коли вони підростали, синагогальна освіта продовжувалася в Єрусалимі під керівництвом рабина. Що стосується Павла, то він навчався Торі у відомого вченого, рабина Гамаліїла, який згадується в Книзі Дій Апостолів у п'ятому розділі як учитель Закону, «поважаний усім народом», як глава Синедріона. (Деян. Ап. 5:34-40). Вся логіка аргументації Павла в його листах «була сформована ним під впливом

вчення рабина Гамаліїла про Бога, Закон, розуміння Святого Писання, ставлення до людей» [22, с.134].

Таким чином, теологічна аргументація Павла у його Посланнях абсолютно рабиністична: як рабин, Павел послідовно викладає єврейським методом вчення про Христа. Тому спосіб думки Павла вважався важким для розуміння від самого початку. Апостол Петр, два послання якого входять до складу канонічного тексту Нового Завіту, використовує виключно логічну аргументацію, що формулюється в меншому обсязі, ніж теологічна аргументація апостола Павла. Апостол Петр пише про послання Павла: «А довготерпіння Господа нашого вважайте за спасіння, як і улюблений брат наш Павел написав був до вас за даною йому мудрістю, як і по всіх посланнях, що в них він говорить про це. У них є дещо тяжко зрозуміле» (2 Пет. 3:15-16).

Апостол Павел, говорячи про метод свого богословського мислення, використовує грецькі слова «λογίζομαι» (складати, компонувати, робити логічні висновки): «οὕτως και υμεις λογιζεσθε εαυτους ειναι νεκρους μεν τη αμαρτια ζωντας δε τω θεω εν Χριστω» («Так само ж і ви вважайте себе за мертвих для гріха й за живих для Бога в Христі Ісусі, Господі нашім.») (Рим. 6:11); λογικός (розумний, логічний): «δια των οιχητιμων του Θεου παραστησαι τα σωματα υμων θυσιαν ζωσαν αγιαν ευαρεστον τω θεω την λογικην λατρειαν υμων» («Тож благаю вас, браття, через Боже милосердя, повіддавайте ваші тіла на жертву живу, святу, приємну Богові, як розумну службу вашу») (Рим. 12:1); αναλογία (співвідношення, подібність, аналогія): «κατά την αναλογίαν της πίστεως» («по відношенню до віри»). Всі ці терміни є термінами грецької філософії, їх розробляє Арістотель у своїй Логіці, коли говорить про аподиктичне (наукове) знання [30. С.129].

Власне єврейська релігійна думка, яка у Павла ґрунтувалася на рабиністичному методі, може бути подана у наступних принципах:

1. Дотримання ідеї від простого до більш складного, від приватного до загального, від вузьких понять до широких.
2. Аналіз внутрішніх причинних зв'язків явища.

3. Класифікація споріднених текстів Письма, біблійних віршів, фактів, думок.

Отже, апостол Павел прагне слідувати від аналізу окремого випадка до формулювання правила, від конкретних спостережень до формулювання доктрини. Павел поєднує аналогічні явища – думки, що стосуються одного і того ж питання, факти одного порядку, схожі проблеми, що виникають у християнському середовищі. Об'єднуючи їх у теми, апостол Павел пропонує вирішення питання, аргументуючи посиланнями на авторитет попередніх писань, чи слова, які казав Ісус Христос.

Фундаментальні елементи християнської віри, розроблені Апостолом Павлом у його Посланнях у своїй переважній більшості відносяться до христологічного догмату: вчення про добрі справи, вчення про Закон, вчення про виправдання вірою, вчення про викуплення у Христі, доктрина про Церкву, доктрина про спасіння, доктрина про благодать. Христологічне богослов'я Павла стає домінуючим, згодом воно буде зафіксовано як предмет віри на наступних Вселенських Соборах, але з іншою термінологією. Прагнучи об'єднати грецький та іудейський спосіб мислення, Апостол Павел через свої Послання створює феномен духовних послань у церковній традиції. Послання Павла, через його апостольський авторитет і як канонічні тексти, що входять до складу Біблії, розуміються як зразок віри та практики. Оскільки природа Одкровення в іудео-християнській традиції послідовна та послідовно розвивається, апостольські послання як засіб передачі духовного знання, створюють і закріплюють практику церковних послань. Існування феномену спадкоємності апостольського статусу шляхом передачі апостолами своїх повноважень єпископам-предстоятелям Церкви, встановлює авторитет такого роду послань, створюють традицію письмового звернення Патріарха як Предстоятеля Церкви до своєї пастви. Все це зберігає віру та літургічну практику ідентичними з апостольським віком.

Отже, Апостоли, засновуючи християнські громади, підтримували з ними зв'язок на відстані через листування. В своїх посланнях вони передавали свій релігійний досвід, де пояснювали християнське віровчення та літургічну практику, давали поради щодо християнського засобу життя. Більшість новозаветних послань належить апостолу Павлу, ці послання визнаються особливо значущими для формування предмету віри і самої церковної традиції. Ці послання генетично пов'язані з елліністичними через існування спільних елементів: цитування попередніх відомих елліністичних творів, структуру, риторичні засоби. Водночас, використовуючи елліністичний «протокол» складання послань – структуру, стилістику та риторику – апостол Павел користується єврейською аргументацією для прояснення змісту своїх послань, що є наслідком його раввіністичної освіти. Христологічне богослов'я Павла стає домінуючим, згодом воно буде зафіксовано як предмет віри на наступних Вселенських Соборах, але з іншою термінологією. Завдяки апостолу Павлу, який, прагнучи об'єднати грецький та іудейський спосіб мислення, створено феномен духовних послань у церковній традиції. Існування феномену спадкоємності апостольського статусу шляхом передачі апостолами своїх повноважень єпископам-предстоятелям Церкви, повстає авторитет такого роду послань: створюється традиція письмового звернення Патріарха як Предстоятеля Церкви до своєї пастви. Все це зберігає правослану церковну традицію аутентичною, тобто ідентичною з апостольським віком.

1.3. Патріарші послання як теологічний та лінгвістичний феномен.

Релігійні послання в церковній традиції беруть свій початок з часу «навчання» християнської віри (Мтф. 28:19) [21, вони забезпечують існування та функціональність самої церковної традиції. Апостольські послання були написані в період Основного Одкровення Бога, з самого початку свого існування мають вищий церковний авторитет, входячи до Біблійного канону, та є зразком віри та практики, й, таким чином, чинником формування церковної традиції.

Послання Апостола Павла, написані в 40 році н. е., тобто паралельно з часом розквіту жанру послань у Римі [31, с.634] є перехідною ланкою від елліністичних послань до церковних послань і зберігають з елліністичними посланнями генетичний зв'язок – комунікативність, логічну та літературну композицію, риторику.

Інші послання Нового Завіту – Послання Якова, Юди, Перше та Друге Послання Петра і три послання Івана – написані пізніше, без згадки громад або окремих людей [31, с.462]. Ці послання, зберігаючи комунікативний зміст, втрачають природу комунікації, набуваючи статусу соборних послань, тобто таких, які написані без конкретної адресації. У цьому сенсі соборні послання набувають дидактичного вигляду – це документи найвищого авторитету Церкви у сфері християнської моральності та моралі. Послання Апостола Петра як першого єпископа Риму [32, с.94], зберігаючи канонічні ознаки тексту (апостольське походження, ортодоксальність, літургійне використання), з початку свого існування розуміються не тільки як апостольські, але і як соборні послання «*Ūrbi et órbi*» («місту та світу»), хоча така назва буде сформульована пізніше, у 12 віці. Соборні послання Апостола Петра створюють письмову та усну традицію звернення адресанта до всіх людей *orbi*, тобто всьому світу. Письмова традиція в католицькій традиції набуває форми енцикліки – послань Папи з різних приводів, у формі булли та бреве; усна традиція звернень Папи у сучасній літургійній практиці католицької церкви використовується частіше ніж письмова, як правило, Папа звертається до свого народу кожену неділю під час благословення з центрального балкону базиліки Святого Петра, також кожену середу під час аудієнції, також під час різдвяного та пасхального благословення Папою народу божого. У виняткових випадках – під час своєї інтронізації, при оголошенні ювілейного року та у разі зречення Римського Престолу.

Із закінченням часу Основного Одкровення, корпус Апостольських послань припиняє свій розвиток, і функцію підтримки церковної традиції починають виконувати інші тексти, а саме послання Патріарха як

Першоієрарха Церкви. Патріарх як голова Церкви *de jure*, виконує місію порятунку свого народу на землі, тому його відповідальність за долю та спасіння усіх християн така ж сама, як у апостолів ранньої церкви. Це стосується будь-якої діяльності Ієрарха, а особливо, його головної місії – збереження віри – яка реалізується головним чином через написання духовних послань.

Має виняткове значення, що релігійні послання вищого авторитету повинні бути письмово зафіксовані. Оскільки текст має подвійну природу: природу, пов'язану з Одкровенням Бога, яка впливає на сенс і призначення тексту, і лінгвістичну природу тексту як суто тексту, виявляються теологічні і лінгвістичні підстави фіксації тексту. Теологічне підґрунтя криється у самій логіці розвитку християнства як релігії та історії становлення християнських помісних церков. Християнство, на відміну від юдаїзму за своєю природою є багатонаціональним, тому релігійний текст не ототожнюється з етнічним епосом чи іншими літературними національними жанрами, які, як правило, зачувалися напам'ять та служили маркером етнічності та освіченості. Письмова фіксація послань та Євангелій була також важливою й у разі загрози втрати автентичної християнської традиції в часи переслідування християн за віру. Насамперед гинули єпископи, обов'язком яких ставилося збереження ортодоксальної віри та практики. Також письмова фіксація послань формувала літургійний матеріал: тексти були настільки авторитетними, що ставилися в ставилися в один ряд за значенням з Євангеліями, які читали під час богослужінь. Майже відразу, у 1 столітті н.е. тексти послань Апостолів починають читатися під час Літургії Вірних, а тексти послань предстоятелів помісних церков читаються у святковий час, у тому числі і у чинопослідуванні Різдва та Великодня. Лінгвістична основа письмової фіксації в тому, що саме в цьому випадку семантика послання починає усвідомлюватися адресатом: якщо не проведені «ніякі письмові висловлювання, акустична субстанція не привертає уваги і залишається в тіні, оскільки розглядається як щось несуттєве» [33, с.16].

Сучасне послання Ієрарха Церкви в православній церковній традиції — це відкрите письмове звернення Патріарха до народу божого і до всіх людей за строго визначеними нагодами та у зв'язку з актуальними подіями сьогодення. Якщо Апостольські послання створювалися з метою формування і збереження церковної традиції в випадку загрози її втрати, то Патріарші послання ставлять собі за мету збереження традиції, яка може бути втрачена з плином часу, з причин секуляризації, тому важливою функцією патріарших послань є передавання церковної традиції наступним поколінням. Відповідаючи викликам часу, патріарші послання, зберігаючи апостольську віру, доповнюють церковну традицію сучасним історичним, політичним і соціальним контентом. Спільна логічна та семантична структура апостольських і патріарших послань встановлює єдність, спадкоємність та наступність духовних послань між собою, вони входять до складу церковної традиції, яка передається поколінням, встановлює спільний хронотоп; все це становить особливий інтерес з боку біблійної текстології, патристичної літератури, агіографії та лінгвістики.

Якщо елліністичні послання встановлюють традицію писемного мовлення і комунікації, то апостольські послання формують церковну традицію і формулюють предмет віри, створюючи релігійну мову, яка своїми засобами передає зміст віри, а послання предстоятеля Церкви, використовуючи релігійну мову апостолів, зберігають автентичну церковну традицію, передаючи її наступним поколінням. Всі ці фактори сприяли формуванню окремого письмового жанру церковної літератури - патріарших послань. Релігійна мова виступає маркером та умовою жанру патріарших послань. Під релігійною мовою розуміється «сукупність вербальних засобів, що репрезентують релігійну свідомість» [34, с.18], літургійна мова зберігає автентичний предмет віри шляхом створення релігійної термінології та формул віротвердження, формує літургійну практику. Релігійна мова, як правило, аналізується шляхом проведення лексико-семантичного аналізу, розподілу семантичних полів тексту та співвіднесеності ядер семантичних

полів з термінологією догмату. Таким чином, наявність семантичної співвіднесеності з релігійним змістом є головною лінгвістичною характеристикою патріарших послань. У релігійній мові патріарших послань референтом висловлювання є предмет віри, літургійна діяльність, світ і людина. Семантична співвіднесеність релігійної мови та змісту тексту в патріарших посланнях може виявлятися експліцитно чи імпліцитно. Експліцитно вона проявляється у посланнях Предстоятеля Церкви на суто релігійні теми, що стосуються предмета християнської віри та практики. До таких послань, які безпосередньо використовують релігійну мову, належать христологічні послання Патріарха. Релігійна мова в них представлена в догматичній термінології, в описі об'єктів християнської віри, та зокрема, літургійної практики, які одночасно вважаються елементами церковної традиції. Імпліцитна, або прихована, форма релігійної мови характерна для послань патріарха на нерелігійні теми, по суті, це висловлювання щодо нерелігійних об'єктів та суб'єктів навколишньої дійсності. Це можуть бути, наприклад, вітання Патріарха щодо президентських обрань, інтронізації інших Патріархів, екологічних проблем, техногенних катастроф чи пандемії [35]. Імпліцитна релігійність таких послань походить від автора тексту, який, в силу свого статусу відповідає за історичну долю помісної церкви, де він предстоятель, і спасіння всіх християн цієї церкви. Семантика та прагматика письмових та усних висловлювань Патріарха завжди пов'язані з долею людини. У цьому сенсі висловлювання Патріарха корелює з Божественним Одкровенням, незалежно від призначення і сенсу тексту, імплікує рятуючу інтенцію.

Таким чином, релігійна мова і релігійність як складові чинники послання, імпліцитно або експліцитно, виявляються у всіх посланнях Патріарха, імпліцитна релігійність таких послань апелює до авторства тексту, а експліцитність відображає зміст тексту. В цілому, коли йдеться про імпліцитне та експліцитне співвіднесення, домінантою виступає прагматичний вимір тексту. Таким чином, будь-яке висловлювання Патріарха

з будь-якого приводу сприйматиметься як релігійне з його статусу предстоятеля церкви. Релігійний елемент комунікації Патріарха в деяких його Посланнях може бути виключений зі змісту, але при цьому релігійність висловлювання чи тексту зберігається. Релігійність зберігається навіть без експліцитної референції до предмета християнської віри.

Семантика та прагматика тексту христологічних патріарших послань виявляє свою співвіднесеність у синтезі письмового та усного тексту. Прагматичний вимір тексту у тому, що, зберігаючи своє призначення – вітання Патріарха до християн з приводу великих церковних дат – Різдом та Великоднем, послання постає як елемент святкового богослужіння у вигляді проповіді, тобто, входить у літургійну практику церкви. Патріарх особисто проголошує своє послання у святковій обстановці храму, таким чином, прагматичний вимір детермінує на цей момент: збільшуються позитивні асоціації тексту та святкова атмосфера. Одночасна письмова фіксація тексту послання дозволяє сприймати текст через когнітивні процеси, розглядати його як теологічний текст, як елемент живого церковного Передання, розглядати співвіднесеність послання з іншими процесами у сучасній церковній традиції – все це вказує на семантичну детермінацію тексту.

Таким чином, одночасна приналежність патріарших послань до усної та письмової форми вказує на двоїстий характер цього жанру церковної літератури, який виражається у неповторній літургійності святкової події, в якій послання є його елементом; та у фіксації тексту послання як церковного документа, доступного для вивчення та аналізу як будь-який документ Церкви. Особливістю христологічних патріарших послань, тобто послань з експлікативним релігійним змістом є присутність нерелігійного подійного компонента: офіційної реакції церкви на ті чи інші події сучасності – політичні, культурні, природні.

Отже, релігійні послання в церковній традиції беруть свій початок з часу «початка» християнства – вони забезпечують існування та функціональність самої церковної традиції. Послання Апостола Павла є перехідною ланкою від

елліністичних послань до церковних та зберігають з елліністичними посланнями генетичний зв'язок – комунікативність, логічну та літературну композицію, риторичку. Інші послання Нового Завіту написані пізніше, без згадки громад або окремих людей. Ці послання, зберігаючи комунікативний зміст та не маючи конкретного адресату розумілися як «Соборні», універсальні, які відображають підґрунтя християнської віри.

Має виняткове значення, що релігійні послання вищого авторитету повинні бути письмово зафіксовані. Якщо елліністичні послання встановлюють традицію писемного мовлення і комунікації, то апостольські послання формують церковну традицію і формулюють предмет віри, створюючи релігійну мову, яка своїми засобами передає зміст віри, а послання Патріарха як предстоятеля Церкви, використовуючи релігійну мову апостолів, зберігають автентичну церковну традицію, передаючи її наступним поколінням. Релігійна мова і релігійність як складові чинники послання, імпліцитно або експліцитно, виявляються у всіх посланнях Патріарха, імпліцитна релігійність таких послань апелює до авторства тексту, а експліцитність відображає зміст тексту. Релігійність зберігається навіть без експліцитної референції до предмета християнської віри. Одночасна приналежність патріарших послань до усної та письмової форми вказує на двоїстий характер цього жанру.

Висновки до розділу 1.

Таким чином, послання як самостійний жанр літератури з'являється в античності з самого початку її існування. Жанр епістолографії визнається цікавим та унікальним з точки зору своєї автентичності та достовірності: лист пишеться під враженням подій, що відбулися. Цим епістолографія відрізняється від інших літературних творів та стилів. Сюжетні межі послання містять вітання, основну частину, яка могла бути присвячена будь-якій темі, та прощання. Елліністична епістолографія починається із перших згадок про листування та листи, що дійшли до нас. Завдяки Ісократу, Платону та Аристотелю були створені умови для розвитку епістолярного жанру, який

починає використовуватися та є особливістю літератури тієї епохи. Паралельно з розвитком послання як зразка високої риторики та філософського трактату розвивається жанр звичайного листа як засобу комунікації. Лист та листування використовувалися з різних приводів, набуваючи статусу універсального засобу спілкування.

Зміст таких послань також має свою строгу композицію, початок та закінчення листа мають шаблони: лист починається з імені автора, потім згадується адресат, далі йде побажання радості, здоров'я та благополуччя. Закінчення також повторює побажання здоров'я та щастя, що створює деяку циклічність та завершеність сюжету. Почали створюватися узуальні слова та клішовані письмові мовні звороти. Римський епістолярний жанр повторює той ж самий процес, який пройшла грецька епістолографія: послання починає жити самостійно, незалежно від реального приводу написання його автором та отримання адресатом. Римський епістолярний жанр набуває своєї закінченої форми завдяки письмовій традиції, яку формує Цицерон. Сенека вносить до жанру епістолографії принцип діатриби – спору з самим собою, монологу, де виникають нові і нові запитання навколо глибинної теми. За часів Сенеки, перед зміною епох, жанр послання як філософська парадигма, вичерпує себе і знову відроджується у християнській традиції через кілька десятиліть завдяки діяльності апостола Павла.

Апостоли, засновуючи християнські громади, підтримували з ними зв'язок на відстані через листування. У своїх посланнях до створених ними християнських громад, апостоли передавали свій релігійний досвід, пояснювали зміст віровчення, давали поради та настанови у вірі. Більшість новозаветних послань належить апостолу Павлу. У своїх посланнях Апостол уникає цитування і навіть згадування грецьких філософів і поетів свого часу, але запозичує їх ідеї і навіть опосередковано посилається на відомі твори того часу, коли вимовляє промови для грецької аудиторії, що відповідає класичній риторичній традиції. Послання апостола зберігають тверду стандартизовану структуру та написані за законами аттичного епістолярного жанру. Що

стосується стилю послань, то вони подібні до стилю послань Сенеки, через часте використання діатриби. Павел використовує не тільки елліністичну структуру послання, але елліністичний субстрат як літературну традицію цієї цивілізації.

Послання апостола Павла генетично пов'язані з елліністичними через існування спільних елементів: цитування попередніх відомих елліністичних творів, структуру, риторичні засоби. Водночас, використовуючи елліністичний «протокол» складання послань – структуру, стилістику та риторичку – апостол Павел користується єврейською аргументацією для прояснення змісту своїх послань, що є наслідком його равиністичної освіти. Фундаментальні елементи християнської віри, розроблені Апостолом Павлом у його Посланнях у своїй переважній більшості відносяться до христологічного догмату: христологічне богослов'я Павла стає домінуючим, згодом воно буде зафіксовано як предмет віри на наступних Вселенських Соборах, але з іншою термінологією.

Через існування феномену спадкоємності апостольського статусу шляхом передачі апостолами своїх повноважень єпископам-предстоятелям Церкви, повстає феномен та авторитет патріарших послань: створюється традиція письмового звернення Патріарха як Предстоятеля Церкви до своєї пастви. Все це зберігає правослану церковну традицію аутентичною, тобто ідентичною з апостольським віком. Сучасне послання Ієрарха Церкви в православній церковній традиції – це відкрите письмове звернення Патріарха до народу божого і до всіх людей за строго визначеними нагодами та у зв'язку з актуальними подіями сьогодення. Якщо Апостольські послання створювалися з метою формування і збереження церковної традиції в випадку загрози її втрати, то Патріарші послання ставлять собі за мету збереження традиції, яка може бути втрачена з плином часу, з причин секуляризації, тому важливою функцією патріарших послань є передавання церковної традиції наступним поколінням. Отже, існує генетичний зв'язок послань апостола Павла та послань Патріарха як Предстоятеля Церкви.

РОЗДІЛ 2

СЕМАНТИКА ТА ПРАГМАТИКА ПАТРІАРШІХ ПОСЛАНЬ

2.1. Семантична структура Патріарших послань.

В цілому, під семантичною структурою тексту пропонується розуміти «сукупність важливих тем і підтем тексту, семантичних одиниць, що реалізують ці підтеми» [36]. Унікальною особливістю семантики патріарших послань є існування феномену подвійного компонента в його структурі, в якому перший компонент це власне релігійне послання (теологічний компонент). Одночасно, патріарші послання є літературним текстом, сформованим на основі візантійської літературної традиції (другий, культурний елемент компонента).

Теологічний компонент релігійних послань відбиває природу Божественного Одкровення, мета і зміст якого є предметом християнської віри та практики. Феномен Божественного Одкровення завжди вказує на християнство як на надприродну релігію, тобто релігію, яка була отримана надприродним чином, шляхом Саморозкриття Бога людям [37, с.86]. Процес Саморозкриття сформував механізм Божественного Одкровення, який може бути зрозумілий як послання Бога до людей і переданий у вигляді схеми або семантичної структури: джерело – інформація – адресат [37, с.67-68], де джерелом (адресантом послання) є Бог, інформація – зафіксований письмово і переданий контент послання, адресат – люди, яким адресовано послання, або народ божий. Таким чином, релігійне послання це отриманий, текстуально зафіксований та переданий досвід Божественного Одкровення в межах церковної традиції.

Семантична структура послання, що відображає природу Божественного Одкровення, характерна як для Апостольських, так і для Патріарших Послань. В цьому ми бачимо спадкоємність патріарших послань: автор відтворює семантичну структуру апостольських послань як традиційну. Також, одночасно, в цьому виявляється і їх відмінність щодо статусу: Апостольські

посланні належать до канонічного корпусу Святого Письма (Біблії) як частини Одкровення, а Патріарші Послання є частиною Священного Передання церкви як частини Одкровення, тобто також являються носіями Одкровення. Якщо корпус Апостольських послань є чітко зафіксованим і не підлягає модифікації, починаючи з другого віку, тобто корпус не може бути збільшений [37, с.52], то Ієрарх церкви створює свої послання регулярно протягом церковного року, як відповідь на виклики сучасності, які стоять перед церквою. Отже, загальна семантична структура релігійних послань копіює семантичну схему процесу Божественного Одкровення і, таким чином, складається з наступних елементів: Вступ (вітання, звертання до адресата, благословення); основна частина (вирішення питань віри і дисципліни церкви з обов'язковою аргументацією, настановою); висновок (підтвердження статусу автора, благословення).

Лінгвістичний компонент релігійних послань переважно обумовлений мовою написання – грецьке койне II століття і історичним контекстом часу, в якому вони створюються. Сучасна лінгвокультурологія визначає мову як «структурний вузол розгалуженої системи свідомості» [5, с.62], де мова одночасно обумовлює і реалізує ментальність як властивість свідомості. Таким чином, семантика апостольських послань, написаних на грецькому койне, містить грецький культурний субстрат – елліністичну письмову культуру – обумовлений грецькою ментальністю. Цей феномен створює та демонструє специфічну системність мислення, властиву для апостольських і патріарших послань. Дотримуючись спадкоємності з Апостольськими посланнями, патріарші послання зберігають елліністичний субстрат у вигляді класичного візантійського епістолярного стилю, який з часом набуває стандарту катаревуси, формуючи строгу канонічність і стандартизованість тексту [3, с.40]. Має виняткове значення збереження та використання грецької мови високого стилю для спілкування та літургійної практики Константинопольським Патріархатом, що знаходиться на своїй історичній території, але в межах ісламської держави. Кафаревуса (καθαρῆουσα)—

консервативний різновид грецької мови, в якому виключені запозичення з турецької мови, туркізми були замінені на слова, що взяті з давньогрецької мови. Громіздкі в порівнянні з димотикою граматичні конструкції кафаревуси [1, с.8] в деяких випадках зберігають ритм гекзаметру та елементи панегірика у стилі. Використання елементів грецької архаїчної мови, яка формувалася протягом тисячоліть та впливала на формування грецької ментальності, використання грецької мови як мови нації – все це набуває характеру патріотизму та незламності грецького народу навіть в умовах ісламського оточення.

Патріарші послання зберігають всі елементи вступу, які ми спостерігаємо в елліністичних посланнях та посланнях Апостола Павла, де вказується адресант, тобто автор послання, адресат (той, хто отримує послання), та побажання миру. Ім'я автора патріарших послань, його титулярний сан та вступне благословення завжди вказується великими літерами (у центрі сторінки). Перед іменем Патріарха вказується (особливий знак чернецтва у вигляді хреста). Перше, вступне благословення без зазначення адресата вказує на вселенськість послання, тобто послання апріорі адресовано усім людям доброї волі. Вступне благословення має узуальний характер, вказує на Христа як на подателя Одкровення та Спасіння та має дві формули, які фіксують відповідно дві літургичні нагоди – Різдво та Пасху:

«+ Β Α Ρ Θ Ο Λ Ο Μ Α Ι Ο Σ

ΕΛΕΩ ΘΕΟΥ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ,
 ΝΕΑΣ ΡΩΜΗΣ ΚΑΙ ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟΣ ΠΑΤΡΙΑΡΧΗΣ
 ΠΑΝΤΙ ΤΩ ΠΛΗΡΩΜΑΤΙ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ
 ΧΑΡΙΝ, ΕΛΕΟΣ ΚΑΙ ΕΙΡΗΝΗΝ

ΠΑΡΑ ΤΟΥ ΕΝ ΒΗΘΛΕΕΜ ΓΕΝΝΗΘΕΝΤΟΣ ΣΩΤΗΡΟΣ ΧΡΙΣΤΟΥ»

(«+Варфоломій, Милістю Божою Архієпископ Константинопольський, Нового Риму і Вселенський Патріарх, Всій повноті Церкви, Благодать, милість і мир Від Христа Спасителя, народженого у Віфлеємі») (Різдво 2020) [39]

«† ΒΑΡΘΟΛΟΜΑΙΟΣ
ΕΛΕΩ ΘΕΟΥ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΣ
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ – ΝΕΑΣ ΡΩΜΗΣ
ΚΑΙ ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟΣ ΠΑΤΡΙΑΡΧΗΣ
ΠΑΝΤΙ ΤΩ ΠΛΗΡΩΜΑΤΙ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΧΑΡΙΝ, ΕΙΡΗΝΗΝ ΚΑΙ ΕΛΕΟΣ
ΠΑΡΑ ΤΟΥ ΕΝΔΟΞΩΣ ΑΝΑΣΤΑΝΤΟΣ ΧΡΙΣΤΟΥ»
 (+ Варфоломій, милістю Божою Архієпископ Константинопольський, Нового
 Рима і Вселенський Патріарх, всій Повноті Церкви: благодать, мир та милість
 від Христа, що воскрес у славі) (Пасха 2021) [40].

Зберігаючи спадкоємність традиції конкретного адресата, що спостерігається у схемі Божественного Одкровення та у посланнях Апостола Павла, автор конкретизує адресат, що водночас виконує функцію звернення, межами церковної традиції. При цьому додається обов'язковий оцінюючий компонент, який передає дотримання християнської заповіді любові і відповідальність Предстоятеля за порятунок своєї пастви. Найпоширеніша формула звернення Патріарха в посланнях виглядає таким чином: «Τέκνα ἐν Κυρίῳ ἀγαπητά» («улюблені чада у Господі») (Пасха, 2008) [41] у цьому прикладі оцінюючий компонент «улюблені» («ἀγαπητά»). У деяких випадках адресат вказується поділенням на священнослужителів та мирян і це формулювання також є поширеним в посланнях: «Ἀδελφοὶ συλλειτουργοὶ καὶ τέκνα ἐν Κυρίῳ ἀγαπητά» («Брати співслужителі та чада, у Господі улюблені!») (Пасха, 2015) [42]. У поодиноких випадках у імені адресата окремо вказується звернення до єпископату церкви: «Προσφιλέστατοι ἀδελφοὶ Ἱεράρχαι καὶ τέκνα ἐν Κυρίῳ ἀγαπητά» («Дорогі брати ієрархі та улюблені чада в Господі») (Пасха, 2020) [40]. Іноді спостерігається неконкретна адресація з метою підкреслити всевітність та значущість події, з приводу якої складається послання, яке стосується всіх людей на землі. У досліджуваних христологічних посланнях Патріарха Варфоломія спостерігається лише один випадок такого звернення: «πρὸς τὰ ἀνὰ τὸν κόσμον τέκνα τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου καὶ πρὸς πάντα θεοδιστῆ ἄνθρωπον» («чадам Вселенського Патріархату, що перебувають по всьому світу, і всім спраглим Бога людям») (Різдво, 2008) [43].

У христологічних посланнях, які традиційно вважаються святковими, обов'язковим елементом є епіграф (напис, який виконує функцію заголовка до тексту. Як правило, це фрагменти текстів святкової літургійної практики церкви, частіше цю роль виконують тропари, особливо це притаманно пасхальних послань «Ὅλοι οἱ Ὀρθόδοξοι πιστοὶ ἐορτάζομεν καὶ ἐφέτος χαρμωσύνως τὴν Ἀνάστασιν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ ψάλλομεν: «Θανάτου ἐορτάζομεν νέκρωσιν, Ἄδου τὴν καθαίρεσιν, ἄλλης βιοτῆς τῆς αἰωνίου ἀπαρχῆν• καὶ σκιρτῶντες ὑμνοῦμεν τὸν Αἴτιον» (τροπάριον τοῦ Κανόνος τῆς Ἀναστάσεως) («Нині всі православні віруючі радісно святкують Воскресіння Господа нашого Ісуса Христа і оспівують: «Смерті святкуємо умертвіння, пекла руйнування, іншого життя вічного початок, і радіючи співаємо Переможного» (Тропар Пасхального Канону) (Пасха, 2015) [42]. Часто епіграфом є слова Євангелія про народження Христа: «Χριστὸς καὶ πάλιν γεννᾶται καὶ οἱ Ἄγγελοι καὶ πάλιν ψάλλουν: “Δόξα ἐν Ὑψίστοις Θεῷ καὶ ἐπὶ γῆς εἰρήνη, ἐν ἀνθρώποις εὐδοκία” (Λουκ. β', 14-15)» («Христос і знову народжується і Ангели знову оспівують: «Слава Богу на висоті, і на землі мир, у людях добра воля!») (Лк. 2, 14-15) (Пасха, 2010) [44]. В окремих випадках епіграфом може бути цитата з тексту Старого Завіту: «Παῖδίον ἐγεννήθη ἡμῖν, υἱὸς καὶ ἐδόθη ἡμῖν»! (Нс. θ' 5)» («Бо Немовля народилося нам – Сина дано нам» (Ис. 9:5) (Різдво, 2013) [47]. Також часто використовується Патріархом узуальна молитовна формула «Χριστὸς ἀνέστη!» («Христос Воскрес!») (Пасха, 2010) [44].

Наступний елемент семантичної структури патріаршого послання становить основну частину тексту, в якій розкривається тема. В Посланнях Патріарха тема посідає значну частину послання і складається з інформативно-оповідної частини і повчально-інтерпретуючої частини. Основною темою розглянутих послань є церковні свята: Різдво Христове та Великдень. Перша частина теми, інформативно-оповідна, є фрагментом тексту, який розкриває предмет та тему послання в формі оповіді чи роздуму. У христологічних посланнях ця частина встановлює теологічне та моральне значення факту

народження та воскресіння Ісуса Христа, значимість цих подій розглядається на тлі історичних та культурних паралелей, у контексті сучасної епохи, а також у контексті порівняння християнства з іншими релігіями. Посилення авторитетності та значущості тексту відбувається також за рахунок посилянь. Посилання на інший текст є невід'ємним семантичним компонентом в інформативно-оповідної частини патріарших послань. Посилання на авторитетні тексти має давню традицію та співпадає з традиціями візантійської стилістики. Візантійська література використовувала посилення з метою збереження давніх літературних творів, створюючи традицію архаїзмів та стандартизованого тексту, визнавала і навіть заохочувала будь-які компіляції, скорочення і коментарі давніх джерел «μίμησις» [20, с. 101]. Автор послань, крім авторитетних релігійних текстів, використовує посилення на фундаментальні тексти відомих філософів, які вплинули на формування сучасного світогляду, наприклад, твори Фрідріха Ніцше: «Σκυθρωπή εἶχεν ἀκούσει κάποιαν ἡμέραν τοῦ ἸΘ' αἰῶνος ἡ ἀνθρωπότης ἀπὸ τὸ στόμα τοῦ τραγικοῦ φιλοσόφου ὅτι: «ὁ Θεὸς εἶναι νεκρός! Τὸν σκοτώσαμε... Ἐμεῖς ὅλοι εἴμαστε οἱ φονιάδες του... ὁ Θεὸς θὰ μείνῃ νεκρός!» («В 19 столітті людство почуло похмуро з уст трагічного філософа, що «Бог вмер! Ми Його вбили. Ми всі Його вбивці. Бог залишиться мертвим!») (Пасха 2009) [45]. У посланнях також є посилення на філософські та теологічні вчення, які церква засудила як ті, що не приводять людину до спасіння. «Τὸ γεγονός αὐτὸ τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Θεοῦ-Λόγου μᾶς δίδει τὴν δυνατότητα νὰ φθάσωμεν εἰς τὰ ἀκρότατα τῶν ὁρίων μας, τὰ ὁποῖα δὲν ταυτίζονται οὔτε μὲ τὸ «καλὸν κάγαθόν» τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, οὔτε μὲ τὴν «ἀρετὴν» καὶ «δικαιοσύνην» τῶν φιλοσόφων, οὔτε μὲ τὴν γαλήνην τῆς βουδδιστικῆς «νιρβάνα», οὔτε μὲ τὴν ὑπέρβασιν τῆς «εἰμαρμένης» ἢ τοῦ λεγομένου «κάρμα» διὰ θρυλουμένων συνεχῶν μεταλλάξεων μορφῶν ζωῆς, οὔτε μὲ τὴν «ἀρμονίαν» τῶν δῆθεν ἀντιθετικῶν στοιχείων κάποιας φαντασιώδους «ζωτικῆς δυνάμεως», οὔτε μὲ κάτι ἄλλο...» («Цей факт втілення Бога Слова дає нам можливість досягти крайніх меж нашого єства, що не ототожнюється ні з «доброю і порядною людиною» давніх греків, ні з «чеснотою» і «праведністю»

філософів, ні зі спокоєм буддистської нирвани, ні з подоланням так званої карми за допомогою послідовних реінкарнацій форм життя, ні з «гармонією» нібито суб'єктивних елементів якоїсь фантастичної «цілющої сили», ні з чим іншим...») (Різдво, 2008) [43]. Частіше згадуються тексти Св. Передання: «μετά τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου Χρυσοστόμου: «Ποῦ σοῦ, θάνατε, τό κέντρον; ποῦ σοῦ, Ἄδη, τό νῆκος;» («згідно святителю Іоанну Златоусту: «Смерть, де твоє жало? Пекло, де твоя перемога?»)» (Пасха, 2014) [46]. В деяких посланнях, частіше в Різдвяних, згадуються старозаповітні пророцтва про народження Дитини: «Παῖδίον ἐγεννήθη ἡμῖν, υἱὸς καὶ ἐδόθη ἡμῖν»! (Нс. θ' 5) («Бо Немовля народилося нам – Сина дано нам») (Ис. 9:5) (Різдво, 2013) [47]. Також актуальним для різдвяних послань є посилення на тексти псалмів: «Διότι, ὡς λέγει ὁ Προφητάναξ Δαυῖδ, ὁ ἐλόπτης τῶν καρδιῶν μας ἄνωθεν Θεός “καρδίαν συντετριμμένην καὶ τεταλει-νωμένην οὐκ ἐξουδενώσει” (Ψαλμ. Ν', 19) («Бо, як пророк Давид говорить: Бог наш, який керує нашими серцями з небес, «не буде зневажати скорботних і смиренних серцями») (Пс. 50:19) (Різдво, 2013) [47]. Найчастіше автор послань згадує тексти Нового Заповіту – Євангелія та Послання Апостолів. Тексти Євангелій згадуються відповідно сенсу оповідної частини, тому спостерігаємо більш рівномірний розподіл посилення на всі чотири Євангелія. Що до посилення з текстів послань апостолів, то частіше згадуються послання Апостола Павла, у зв'язку з тим, що існує певна спадкоємність текстів Апостола Павла та Патріарха Варфоломея: «Χωρὶς τὴν Ἀνάστασιν ἡ πίστις ἡμῶν εἶναι «κενή» (Α' Κορ. ιε', 14) («Без воскресіння наша віра «марна»)» (I Кор. 15:14) [26, с.1057]. Ділячись своїми думками, Патріарх порівнює свій релігійний досвід із досвідом Апостола Павла, вбачаючи його ідентичність «μέχρις ὅτου φθάσει νὰ λέγῃ μετὰ τοῦ Ἀποστόλου Παύλου: «ζῶ δὲ οὐκέτι ἐγώ, ζῆ δὲ ἐν ἐμοὶ Χριστός» («коли можна буде сказати разом з Апостолом Павлом: «Вже не я живу, але живе в мені Христос»)» (Гал. 2:20) [26, с.1118] (Пасха, 2009) [45]. Таким чином, посилення здійснюють роль підсилення авторитету послання і надають йому священність та літургічність.

Наступним компонентом інформативно-оповідної частини є згадування автора послань про етос, що посилює спадкоємність з античною та візантійською традицією послань [48, с.250]. Феномен етосу це невід’ємна частина елліністичної ментальності, яка може бути сформульована як відчуття себе в контексті перебігу часу історії та історії свого народу, спадкоємності подій, орієнтованість на культурні та релігійні цінності. В деяких посланнях етос є присутній через непряме згадування автора, через його роздуми та розміркування, але є послання, де Патріарх прямо вказує на цей феномен: «Τό περιεχόμενον, τό «ἦθος» αὐτῆς τῆς ἐλευθερίας, ἡ ὁποία πρέπει νά βιωθῆ ἐνταῦθα χριστοπρεπῶς, πρὶν τελειωθῆ ἐν τῇ ἐπουρανίῳ Βασιλείᾳ, εἶναι ἡ ἀγάπη, ἡ βιωματική πεμπουσία τῆς «καινῆς κτίσεως»» («Змістом чи «етосом» такої свободи, яку тут слід пережити так, як належить Христу, перш ніж вона вдосконалиться в небесному Царстві, є любов, досвідчена квінтесенція «нового творіння». (Пасха, 2021) [49]. В цьому випадку автор розуміє етос як цінність християнської культури. В іншому випадку йдеться про суто теологічний, літургійний етос, цінністний зміст Євхаристії: «Αὐτή ἡ σωτηριώδης ἐν Χριστῷ ἀνακαίνισις ἐνεργεῖται ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ὡς δυναμική προέκτασις τοῦ ἦθους τῆς Εὐχαριστίας ἐν τῷ κόσμῳ» («Це рятівне оновлення у Христі усвідомлюється в Церкві як динамічне розширення євхаристичного етосу в світі») (Пасха, 2020) [40]. Таким чином, феномен етосу є невід’ємною частиною послань Патріарха, який стверджується та складає основу послань.

Інформативно-оповідна частина послання також характеризується наявністю нерелігійного компонента. Як правило, автор послань згадує політичний, державний факт, що відбувся напередодні, чи суспільну подію сьогодення, які безпосередньо не пов'язані з релігією, або пов'язані у виняткових випадках, але які отримали гучний резонанс. Автор послань оцінює політичну подію, прямо її не називаючи, тим самим апелюючи не так до судової чи моральної справедливості, а лише з позиції релігійного етосу. Таким чином, будь-який нерелігійний компонент є змістом етоса. Усі

нерелігійні елементи, які згадує автор в посланнях, можуть бути систематизовані за такими темами:

1. Світова економічна криза: «Εὐφρόσυνος καὶ φωτεινὴ ἀνέτειλε καὶ πάλιν ἡ ἀγία ἡμέρα τοῦ Πάσχα καὶ σκορπίζει χαρὰν, παρηγορίαν, ἀγαλλίασιν καὶ βεβαίαν ἐλπίδα ζωῆς εἰς ὅλους τοὺς πιστοὺς, παρὰ τὴν ἐπικρατοῦσαν ἀνὰ τὸν κόσμον βαρεῖαν ἀτμόσφαιραν ἐξ αἰτίας τῆς πολυδιαστάτου κρίσεως, μὲ ὅλας τὰς γνωστὰς ὀδυνηρὰς ἐπιπτώσεις τῆς εἰς τὸν καθημερινὸν βίον τῆς ἀνθρωπότητος.» («Знову приходить благоговійний і радісний день святої Пасхи, що несе радість, утіху та животворящу надію всім віруючим, не зважаючи на пануючу в усьому світі важку атмосферу, спричинену багатосторонньою кризою, з усіма її болючими наслідками, що постають в щоденному житті людей.») (Пасха 2010) [44]. При зіставленні подій, згаданих Патріархом у посланні та подіями інформаційних джерел про світову економічну кризу, спостерігається, що висвітлюється факт, що з 2010 року загалом п'ять держав - членів валютного союзу були змушені звернутися за підтримкою до міжнародної спільноти. Греція, Ірландія, Португалія та Кіпр стали одержувачами фінансової допомоги з боку європейських стабілізаційних фондів [50, с. 67].
2. Природні катаклізми та техногенні катастрофи: «Αἰ συντελεσθεῖσαι ἤδη φυσικαὶ καταστροφαὶ ἐκ τῶν σεισμικῶν δονήσεων καὶ τῶν θαλασσίων ὑπερκυμάτων καὶ αἱ ἐπαπειλούμεναι τοιαῦται ἐκ τῆς πιθανολογουμένης ἐκρήξεως τῶν πυρηνικῶν ἐργοστασίων, ἀλλὰ καὶ αἱ ἀνθρωποθυσίαι ἐκ τῶν πολεμικῶν συρράξεων καὶ τῶν τρομοκρατικῶν ἐνεργειῶν, ἐμφανίζουν τὸν κόσμον μας δεινῶς πληγωμένον καὶ σφαδάζοντα ὑπὸ τὴν πίεσιν φυσικῶν καὶ πνευματικῶν κακῶν δυνάμεων.» («Природні катаклізми спричиненні землетрусами та цунами, разом з можливістю атомної катастрофи та людських жертв спричинених військовими сутичками та терористичними актами, виявляють наш світ повним страждань та мук причиною яких є природні та духовні злі сили.») (Пасха 2011) [51].

Автор послань констатує факт, що у 2011 році природні та антропогенні катастрофи були найзначнішими за останні десятки років, основні події про які говорить Патріарх – це два землетруси в Японії, землетрус у Новій Зеландії, два торнадо в США, повінь у Таїланді, які спричинили значні людські та матеріальні втрати [52].

3. Воєнний тероризм: «Εἰς τὰς ἡμέρας μας τὰ τύμπανα τοῦ θανάτου καὶ τοῦ σκότους ἤχοῦν μανιωδῶς. Μερικοὶ συνάνθρωποὶ μας πιστεύουν ὅτι ἡ ἐξόντωσις ἄλλων συνανθρώπων μας εἶναι πρᾶξις ἐπαινετὴ καὶ ὠφέλιμος, ἀλλὰ πλανῶνται οἰκτρῶς. Δυστυχῶς, ἡ ἐξουδένωσις καὶ καταπίεσις τῶν ἀσθενεστέρων ὑπὸ τῶν ἰσχυροτέρων ἐπικρατεῖ εἰς τὴν κοσμικὴν πυραμίδα τοῦ γίνεσθαι. Συχνάκις ἐκπλήσσει ἡ σκληρότης καὶ ἔλλειψις εὐσπλαγχνίας τῶν κρατούντων τὰ ἡνία τοῦ κόσμου καὶ τῶν νομιζόντων ἐξουσιάζειν αὐτοῦ.» («В наш час, барабани смерті і пільми б'ють відчайдушно. Якийсь нерозумні чоловіки вважають, що ліквідація інших побратимів – це похвально і є корисною дією, але вони глибоко помиляються. На жаль, знищення і придушення слабких сильними домінує в світській піраміді сьогоденної реальності. Часто ми вражені жорстокістю і відсутністю співчуття, уявлення потужними, що тримають кермо світу, що вважають, що вони насправді ті, хто керує») (Пасха, 2014) [46]. В цьому пасхальному посланні, яке пролунало з Фанара 20 квітня 2014р., Патріарх посилається на події військового конфлікту на сході України за участю Росії, які набули масштабних розмірів на Донбасі, починаючи з 6 квітня 2014 года [53].
4. Ісламський тероризм: «Ἄτυχῶς, σήμερον ἡ τρομοκρατία, οἱ πόλεμοι καὶ γενικώτερον ἡ ἀφαίρεσις τῆς ζωῆς ἀνθρώπων συνεχίζονται. Ὁ θρῆνος καὶ ἡ ἀγωνία τῶν θυμάτων, διαδιδόμενοι μάλιστα ταχύτατα διὰ τῶν συγχρόνων τεχνολογικῶν μέσων, διασχίζουν τὴν ἀτμόσφαιραν καὶ σπαράσσουν τὴν καρδίαν μας.» («Нажаль, тероризм, війни та взагалі відбирання людського життя, розповсюджені сьогодні навколо нас. Плач і тривога жертв, швидко розповсюджені сучасними методами технології,

проходять через атмосферу і розривають наші серця.») (Пасха 2016) [54]. Приводом для цього висловлювання Патріарха стали терористичні акти в Європі: у Брюсселі – вибухи в брюссельському аеропорту та брюссельському метрополітені на станції «Малбек» 22 березня 2016 р.; вибух у Стамбулі 12 січня 2016 року; терористичний акт в Анкарі, який був скоєний 17 лютого 2016 року; стрілянина в Гран-Басамі, що сталася 13 березня 2016 року, та інші факти [55]

5. Екологічні проблеми та медична етика: «Οὐτε χρειάζεται να ἐξολοθρεύονται ἀνυπεράσπιστοι ἀνθρώπινα ὑπάρξεις διὰ να ζήσουν ἀνετώτερον ἄλλαι ἀνθρώπινα ὑπάρξεις.» («Немає необхідності обривати життя незахищених людей заради підвищення рівня життя інших.»); «Ἀποτελεῖ μεγάλην πλάνην ἐὰν πιστεύωμεν ὅτι θὰ προέλθῃ εὐημερία εἰς τὸ ἀνθρώπινον γένος διὰ τῶν ἀλληλοσπαραγμῶν.» («Велика помилка думати, що знищення людьми одне одного може покращити добробут людського роду.») (Пасха 2012) [56]. Його Святість відомий у світі як «Зелений Патріарх» («Πράσινος Πατριάρχης»), адже з початку свого служіння він приділяє велику увагу екологічним проблемам.
6. Перетворення турецьким урядом Собору Святої Софії (Ιερός Ναός της του Θεού Σοφίας) на мечеть. Собор Святої Софії – Премудрості Божої, Свята Софія Константинопольська, Айя-Софія – колишній патріарший православний собор, що знаходиться в історичному центрі сучасного Стамбула, район Султанахмет. Всесвітньо відомий пам'ятник візантійської архітектури, символ «золотого віку» Візантії: «Τό «δόγμα τῆς Χαλκηδόνας», τόν ὑπέρ λόγον καί ἔννοιαν τρόπον τῆς προσλήψεως τῆς σαρκός τοῦ κόσμου ὑπό τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ, «ψάλλει» διὰ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς ἐκφραστικῆς, τῆς ὀργανώσεως τοῦ ἱεροῦ χώρου, τοῦ ἐντυπωσιακοῦ τρούλλου, ὁ ὁποῖος ἀπεικονίζει τήν τά πάντα συνέχου-σαν θείαν φιλανθρωπίαν καί συνάπτει τά οὐράνια καί τά ἐπίγεια, διὰ τῶν εἰκόνων καί τοῦ διακόσμου, διὰ τῆς μοναδικῆς θεολογικῆς γλώσσης τῆς ἐκπάγλου φωτοχυσίας, ὁ πανίερος ναός τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας ἐν τῇ Πόλει τῶν Πόλεων,

τό καύχημα τῆς Ὄρθο-δοξίας καί τό κλέϊσμα τῆς οἰκουμένης.» («Похвала Православ'я і слава всесвіту – Всесвятий Храм Святої Софії в Граді Градів «оспіває» «Халкідонський догмат» – невимовне і незбагненне сприйняття Словом Божим плоті світу, – через мову архітектури, через організацію священного простору, через вражаючий купол, поєднуючи небесне із земним, через ікони та прикраси, через унікальну богословську мову чудового освітлення.») (Різдво 2020) [57].

7. Перетворення турецьким урядом Монастиря Хора (ή Ἐκκλησία του Ἁγίου Σωτήρος ἐν τῇ Χώρα) на мечеть. Монастирь Хора – Церква Христа Спасителя в Полях з ансамблем монастиря в Хорі – візантійська церква в Стамбулі, що найбільш зберегла свій первозданий вид. Входить до числа стамбульських пам'яток Всесвітньої спадщини: «Ἡ πλέον συγκλονιστικὴ ἔκφρασις καὶ ἐρμηνεία τῆς Ἀναστάσεως καὶ τῆς καινοποιητικῆς δυνάμεώς της εἶναι ἡ εἰκὼν τῆς καθόδου τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ εἰς τὸν Ἄδην ὅπως τὴν θαυμάζομεν εἰς τὴν ἐνταῦθα Μονὴν τῆς Χώρας. Ὁ Κύριος τῆς δόξης κατελθὼν μέχρις Ἄδου ταμείων καὶ συντρίψας τὰς Πύλας αὐτοῦ, ἀναδύεται νικηφόρος συνανιστῶν ἑαυτῷ τὸν Ἀδὰμ καὶ τὴν Εὐάν, ὀλόκληρον δηλαδὴ τὸ ἀνθρώπινον γένος ἀπ' ἀρχῆς καὶ μέχρι τῶν Ἐσχάτων.» («Найзворушливішим виразом та тлумаченням Воскресіння та сили його відновлення є образ зшестя в ад Господа нашого Ісуса Христа, який можна побачити тут, в монастирі Хора. Господь слави спускається в ад і являється переможцем, воскрешаючи разом з Собою Адама і Єву, тобто весь людський рід, від самого початку і до останніх часів.») (Пасха 2021) [49].
8. Пандемія коронавірусу: «Ἡ σοβοῦσα πανδημία τοῦ νέου κορωνοϊοῦ ἀπέδειξε πόσον εὐθραστός εἶναι ὁ ἄνθρωπος, πόσον εὐκόλως τὸν κυριεύει ὁ φόβος καὶ ἡ ἀπόγνωσις, πόσον ἀδύναμοι ἀποδεικνύονται αἱ γνώσεις καὶ ἡ αὐτοπεποίθησις του, πόσον ἔωλος εἶναι ἡ ἄποψις ὅτι ὁ θάνατος ἀποτελεῖ ἐν γεγονός εἰς τὸ τέλος τῆς ζωῆς καὶ ὅτι ἡ λήθη ἢ ἡ ἀπόθησις τοῦ θανάτου εἶναι ἡ ὀρθὴ ἀντιμετώπισις του. Αἱ ὀριακαὶ καταστάσεις ἀποδεικνύουν ὅτι ὁ

ἄνθρωπος εἶναι ἀνίκανος νά διαχειρισθῆ σθεναρῶς τήν ὕπαρξίν του, ὅταν πιστεύῃ ὅτι ὁ θάνατος εἶναι ἡ ἀνίκητος πραγματικότης καί τό ἀνυπέρβλητον ὄριον. Εἶναι δύσκολον νά παραμείνωμεν ἀνθρώπινοι ἄνευ τῆς ἐλπίδος τῆς αἰωνιότητος. Αὐτή ἡ ἐλπίς ζῆ εἰς τήν καρδίαν ὄλων τῶν ἱατρῶν, τῶν νοσηλευτῶν, τῶν ἐθελοντῶν, τῶν δωρητῶν καί ὄλων τῶν γενναιοφρόνως συμπαρισταμένων εἰς τούς πάσχοντας ἀδελφούς, μέ θυσιαστικόν πνεῦμα, αὐτοπροσφοράν καί ἀγάπην. Μέσα εἰς τήν ἀνείπωτον κρίσιν, αὐτοί εὐωδιάζουν ἀνάστασιν καί ἐλπίδα. Εἶναι οἱ «Καλοί Σαμαρεῖται», οἱ ἐπιχέοντες, μέ κίνδυνον τῆς ζωῆς των, ἔλαιον καί οἶνον ἐπί τάς πληγάς, εἶναι οἱ σύγχρονοι «Κυρηναῖοι» εἰς τόν Γολγοθᾶν τῶν ἐν ἀσθενείαις κατακειμένων.» («Нинішня пандемія нового коронавірусу продемонструвала, наскільки ми тендітні як людські істоти, як легко в нас домінують страх і зневіра, наскільки крихкі наші знання і впевненість в собі, як застаріло уявлення про те, що смерть є подія в кінці життя і того, що забування або придушення смерті є правильним способом боротьби з нею. Граничні ситуації доводять, що ми не здатні рішуче справлятися зі своїм існуванням, коли вважаємо, що смерть – це непереможна реальність і нездоланна межа. Важко залишатися людиною без надії на вічність. Ця надія живе в серцях усіх лікарів, медсестер, добровольців, донорів та всіх тих, хто щедро підтримує своїх страждають братів і сестер в дусі жертвності, підношення і любові. У цьому невимовному кризі вони випромінюють воскресіння і надію. Це «добрі самаритяни», які, ризикуючи власним життям, поливають рани олією і віном; вони є сучасними «кірнейцями» на Голгофі тих, хто хворий.») (Пасха 2020) [40].

Таким чином, автор послань демонструє стурбованість усіма проблемами сучасності, декларуючи, що можливість порятунку відбувається саме в цих умовах сучасного людського життя. Виклики сьогодення становлять значну загрозу людському існуванню, не кажучи вже про щасливий перебіг життя.

Друга частина основного змісту, де розкривається головна тема послання, повчально-інтерпретуюча частина, з елементом вітання зі святом, становить собою етичний дидактичний контент: це звернення, заклики, настанови, увіщування, побажання, поради, вітання та молитви адресанта, що створює особливе літургічне натхнення свята, особливий рятівний та повчальний характер усього духовного послання в цілому.

Лінгвістичним знаком початку другої частини основного змісту є, як правило, повторне звернення автора до адресату. Використання цього елемента психологічно скорочує дистанцію між автором та його паствою, створює емоційну близькість, позитивний емоційний вплив на аудиторію, що посилюється в результаті використання прикметників у формі епітетів. Використання епітетів у семантично важливих фрагментах послання створює експресивність релігійного тексту. Наприклад, у різдвяному посланні 2020 р. першим зверненням автора до адресату, на початку послання є фраза: «Τιμιώτατοι ἐν Χριστῷ ἀδελφοί καί προσφιλέστατα τέκνα,» («Найчесніші у Христі брати та улюблені чада!»); друге звернення автора відкриває вітальну частину: «Ἀγαπητοί ἀδελφοί καί εὐλογημένα τέκνα», («Улюблені брати і благословенні чада!») [57]. В даному випадку спостерігається зміна епітетів при незмінному адресаті: «ἀδελφοί» і «τέκνα». Звернення у святковій частині послання завжди виконує роль заклику.

Настанова в патріаршому посланні завжди виконуватиме пастирську священницьку функцію предстоятеля церкви, яка полягає у заклику виконувати добрі справи та справи віри заради спасіння. Повтор спонукальної частки «Ἄς» у поєднанні з дієсловом у тексті посилює ефект заклику [58, с.362]: «Ἄς ἀκολουθήσωμεν, ἀδελφοί καί τέκνα ἐν Κυρίῳ ἀγαπητά, τὸν Ἀναστάντα Χριστόν, εἰς πάντα τὰ ἔργα Αὐτοῦ. Ἄς βοηθήσωμεν τοὺς στερουμένους τῶν μέσων τῆς ἐπιβιώσεως νὰ συντηρηθοῦν εἰς τὴν ζωὴν. Ἄς διακηρύξωμεν εἰς τοὺς ἀγνοοῦντας τὴν Ἀνάστασιν τοῦ Χριστοῦ.» («Брати мої й мої діти, улюблені Господом, давайте будемо наслідувати Воскреслого

Христа у всіх Його справах. Давайте будемо допомагати тим, хто позбавлений коштів для існування і не здатний захистити себе. Сповістимо всім, хто не знає Христового Воскресіння, що відтепер смерть скасована») (Пасха 2012) [56]. Заклинаюча до дії семантика посилює весь текст послання і служить переходом до пастирських настанов.

Інтенція настанови реалізується в комунікації автора та адресата з метою спільної дії. На це вказує граматична форма третьої особи множини. У цьому текстовому фрагменті домінує спонукальна модальність, яка формується модальністю зобов'язання та необхідності. Модальність зобов'язання переважає і в цьому виявляється природа релігійного настанови. Повтори спонукальної лексики посилюють ефект заклику: «Ἄς εὐχαριστήσωμεν οἱ πάντες τόν Δωρητήν, τόν «ὡς ἐν ἐσόπτρῳ διά σαρκός λάμψαντα τῷ κόσμῳ καί τό φῶς τῆς ἀναστάσεως τοῖς ἔθνεσι δείξαντα». Δεῦτε, λοιπόν, λάβωμεν φῶς ἐκ τοῦ ἀνεσπέρου Φωτός τῆς Ζωῆς. Δεῦτε, ἀποδεχθῶμεν καί ὑποδεχθῶμεν τήν δωρεάν τῆς ἀναστάσεως καί ἀναφωνήσωμεν ἐκ καρδίας μεγαλοφώνως: Χριστός Ἄνέστη ἐκ νεκρῶν, θανάτῳ θάνατον πατήσας καί τοῖς ἐν τοῖς μνήμασι ζῶν ἡρισάμενος! Χαίρετε λαοί καί ἀγαλλιᾶσθε!» («Давайте вшануємо цей подарунок. Нехай усі подякують Дарувальнику, який своєї плоті, сяяли в світі, як в дзеркалі, і представив світло воскресіння світу. Давайте потім отримаємо світло з вічним світлом життя. Давайте приймати і вітати дар воскресіння і волати з глибини серця: Христос воскрес з мертвих, смертю смерть звоював, і тим, хто в гробі життя дарував життя! Радуйся, народи, і будьте щасливі!») (Пасха 2012) [56]. Побажання та поради у посланнях часто об'єднані в одну семантичну конструкцію та, як правило, супроводжуються висловленням подяки Богу або заклики до подяки. Всі ці конструкції виражають внутрішню інтенцію пастирського настанови: «Ἐνδυναμούμενοι ἐν τῇ χάριτι τῇ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ», («Отже, зміцнюйтеся, у благодаті Христом Ісусом») (Різдво 2016) [59].

Слова привітання наприкінці основної частини є невід'ємною інтенцією Різдвяних та Пасхальних послань. Привітання створюють

святкову атмосферу під час читання послання на Літургії та супроводжуються різними побажаннями Патріарха. Зміст побажань стосується керигми Спасіння у Христі: Патріарх закликає прийняти спасіння у Христі. У традиційних патріарших вітаннях інтенції спонукання, поради, вітання та благословення знаходяться в одному семантичному полі та можуть збігатися: «ἀπευθύνομεν ἐκ τοῦ ἀκοιμήτου Φαναρίου τὸν ἐόρτιον χαιρετισμὸν «Χριστὸς γεννᾶται· δοξάσατε. Χριστὸς ἐξ οὐρανῶν ἁπαντήσατε» πρὸς τὰ μακρὰν καὶ τὰ ἐγγὺς τέκνα τῆς Κωνσταντινουπολίτιδος Ἐκκλησίας καὶ ἀποστέλλομεν πρὸς αὐτὰ τὰς πατρικὰς εὐχὰς καὶ τὴν Πατριαρχικὴν ἡμῶν εὐλογία.» («Посилаємо з безсонного Фанара святочні вітання: “Христос народжується – славіте, Христос з небес – зустрічайте!” всім далеким і близьким чадам Константинопольської Церкви, і направляємо наші отцівські побажання і наше патріарше благословення.») (Різдво 2014) [60].

У деяких поодиноких текстах побажання можуть стосуватися щоденних людських турбот, здоров'я, щастя, кохання. У цьому висловлюється переконаність церкви, що якість земного життя має значення і людина народжена для щастя: «ὅπως ὁ συγκαταβάς τῷ γενεῖ τῶν ἀνθρώπων Σωτὴρ χαρίζεται ὑμῖν ὑγίειαν, τὴν πρὸς ἀλλήλους ἀγάπην, προκοπὴν ἐν παντί ἔργῳ ἀγαθῷ, καὶ πᾶσαν ἄνωθεν εὐλογία, ἐν τῷ ἀνατέλλοντι νέῳ ἔτει καὶ ἐν πάσαις ταῖς ἡμέραις τῆς ζωῆς ὑμῶν.» («щоб Спаситель, що прийшов до людського роду, дав вам здоров'я, любов один до одного, допомогу в усіх добрих справах і всяке благословення в наступному Новому році і в усі дні вашого життя.») (Різдво 2020) [60].

Заключні молитви у христологічних посланнях можуть бути самостійним фрагментом тексту. Як правило, ці молитви є фрагментами святкової христологічної літургійної практики церкви та входять до змісту Священного Передання: «Δόξα τῷ χορηγῷ τῆς ζωῆς, τῷ δείξαντι τὸ φῶς καὶ τὴν ἀγάπην καὶ τὴν εἰρήνην εἰς τὸν κόσμον καὶ εἰς ἕνα ἕκαστον τῶν ἀνθρώπων προσωπικῶς, δόξα τῷ Βασιλεῖ τῆς δόξης Ἰησοῦ Χριστῷ, τῷ Νικητῇ τοῦ θανάτου καὶ ἀρχηγῷ τῆς ζωῆς.» («Слава Життєдателю, Який показав світло, любов і

мир всьому світу та особисто кожній людині; слава Царю слави, Ісусу Христу, Переможцю смерті та начальнику життя.») (Пасха 2016) [54].

Після вітальної частини патріаршого послання в деяких випадках слідує формальний висновок, який походить від візантійської літературної традиції. Як правило, це невеликий за обсягом фрагмент, що містить короткі висновки-узагальнення зі всього сказаного раніше. Іноді висновок набуває вигляду стандартизованих молитовних формул, у яких найчастіше згадується місце написання послання – Фанар (Φανάρι).

Фанар це невеликий район у Константинополі (Стамбулі), місце патріаршої резиденції, символ центру та серця Вселенського православ'я. Прикметники, що утворюють семантичні зв'язки з лексемою Фанар, набувають форми епітетів і в них відбито непросту історію Константинопольського патріархату, який весь час свого існування як центр візантійської церковної традиції, залишався оплотом православної віри серед ісламського світу. В умовах конфліктних відносин між турецькими завойовниками та греко-православним населенням, Фанар, як християнський квартал, неодноразово зазнавав руйнувань з боку мусульманських фанатиків. Такі конфлікти часто призводили до масових вбивств простих християн та духовенства.

Трагічним прикладом є доля Патріарха Григорія V (Γρηγόριος Ε'). Під час повстання за незалежність Греції, у перший день Великодня, 10 (22) квітня 1821 року, Патріарх був позбавлений турками свого сану і титулу та повішений у повному єпископському літургічному вбранні на головних воротах патріархії. Тіло метрвого Патріарха провисіло на воротах три дні: у зв'язку з османськими репресіями у Фанарі, греки не наважувалися його викупити [62, с.64]. Згодом Патріарх був канонізований як священномученик Εθνομάρτυρας, (мученик Нации). Для вшанування пам'яті про нього головні ворота патріархії зачинені з 1821 року та залишаються зачиненими до цього дня –вхід на територію патріархії здійснюється через бічні двері. [63, с.20].

Вся історія Фанара відбилася в тим, як Патріарх іменує цей «куточок землі» в своїх посланнях: «φῶς ἐκ τοῦ ἀνεσπέρου φωτὸς τοῦ Φαναρίου» («від невичірного [вечного] Світла Фанара») (Пасха 2016, Різдво 2016) [54] [59]; «ὑπάρχοντος Φαναρίου» («діючий Фанар») (Пасха 2020)[40]; «ἀπὸ τῆς κόγχης ταύτης τῆς γῆς, τῆς Κωνσταντίνου Πόλεως» («з цього куточку землі, з града Константина») (Пасха 2017) [65]; «Ἀπὸ τοῦ Ἱεροῦ τούτου Κέντρου τῆς Ὁρθοδοξίας, ἀπὸ τῶν σπλάγγων τοῦ μαρτυρικοῦ Φαναρίου» («з лона мученицького Фанара») (Пасха 2017) [65]; «ἐκ τοῦ ἀκοιμήτου Φαναρίου» («немеркнуший [безсонний] Фанар»); «ἐκ τοῦ ἱεροῦ ἡμῶν Κέντρου τοῦ Φαναρίου» («з священного Престола Фанара») (Різдво 2020) [57]; «ἀπὸ τῆς μαρτυρικῆς καθέδρας τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἀγίας τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας» («з багатостраждальної кафедри у Константинополі великої Христової Церкви») (Різдво 2008) [43], тощо.

Завершальна частина послання Патріарха – закінчення – як і апостольські послання, містить традиційні заключні молитовні формули. Різдвяні послання традиційно містять закінчення: «καὶ διὰ τὴν ἡμετέραν σωτηρίαν κατελθόντος ἐκ τῶν οὐρανῶν, καὶ σαρκωθέντος ἐκ Πνεύματος Ἁγίου καὶ Μαρίας τῆς Παρθένου, καὶ ἐνανθρωπήσαντος Μονογενοῦς Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, Ὡς ἡ δόξα, τὸ κράτος, ἡ τιμὴ καὶ ἡ προσκύνησις, σὺν τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Ἁγίῳ Πνεύματι, εἰς τοὺς αἰῶνας» («заради нашого спасіння, що зійшов з небес і втілювався від Духа Свята і Марії Діви і втіленого Єдинородного Сина Божого, Якому слава, держава, честь і поклоніння з Отцем і Святим Духом на віки») (Різдво 2015) [66]. Великодні листи зазвичай мають таку формулу: «Αὐτῷ μόνῳ, τῷ Ἀναστάντι ἐκ νεκρῶν Κυρίῳ τῆς δόξης, τῷ «ζωῆς κυριεύοντι καὶ θανάτου δεσπόζοντι», τῷ ζῶντι εἰς τοὺς αἰῶνας καὶ τοῖς «ἐν τοῖς μνήμασι ζῶν ἡμιζωμένῳ», ἡ δόξα καὶ ἡ τιμὴ καὶ ἡ εὐχαριστία. Ἀμήν.» («Йому ж єдиного, повсталого з мертвих Господа слави, «що життям володіє і над смертю панує», що живе на віки і «сущому в гробах, життя дарував», слава і честь, і подяку. Амінь.») (Пасха 2015) [42]. Частіше за інші формули в

поляннях автор використовує універсальне для обох видів послань коротке твердження-вигук «Γένοιτο!» («да будет!»).

Офіційним закінченням послання вважається пасхальне поздоровлення, місце складання послання, зазначення року написання, знак чернецтва в формі хреста, підпис Патріарха, його розуміння своєї місії як Предстоятеля Церкви. Все це міститься у лівому куті внизу:

«Χριστός Ἀνέστη!

Φανάριον, Ἁγίον Πάσχα, βκ´

† Ὁ Κωνσταντινουπόλεως

διάλυτος πρὸς Χριστόν Ἀναστάντα

εὐχέτης πάντων ὑμῶν»

(«Христос Воскрес!

На Фанарі, Свята Пасха 2020

† Варфоломій Константинопольський

Палкий молитовник перед Христом Воскреслим за всіх вас»).

Отже, унікальною особливістю семантичної структури патріарших послань є існування феномену подвійного компоненту: теологічного та лінгвістичного. Елементи вступу патріарших послань це вказання формули статусу адресанта, формула звернення, епіграф.

Наступний елемент семантичної структури патріаршого послання становить основну частину тексту, в якій розкривається тема. Перша частина теми, інформативно-оповідна, розкриває предмет та тему послання в формі оповіді чи роздуму. Головні особливості цієї частини це посилення на інший текст, наявність нерелігійного компонента тексту (світова економічна криза, природні катаклізми та техногенні катастрофи, військовий тероризм, ісламський тероризм, екологічні проблеми та медична етика, перетворення турецьким урядом Собору Святої Софії та Монастиря Хора на мечеть, пандемія коронавірусу).

Друга частина основного змісту, повчально-інтерпретуюча, становить собою етичний дидактичний контент: це звернення, заклики, настанови, увіщування, побажання, поради, вітання та молитви адресанта, що створює особливе літургічне натхнення свята, особливий рятівний та повчальний характер усього духовного послання в цілому.

Заключна частина містить слова привітання наприкінці основної частини, саме закінчення, заключні молитви, підпис Патріарха.

Апостольські і Патріарші послання, будучи релігійними посланнями вищої авторитетності Церкви, мають єдину семантичну структуру, обумовлену природою Одкровення Бога в християнській традиції і візантійській літературній традиції. Подвійний компонент семантичної структури надає посланням унікальну особливість, яка відрізняє ці послання від інших жанрів церковної літератури.

2.2. Адресант в Посланнях Патріарха Варфоломія.

Патріарх Варфоломій (Πατριάρχης Βαρθολομαίος), в миру Димитріос Архондоніс (Δημήτριος Αρχοντώνης) народився 29 лютого 1940 року в селі Айі-Теодорі на острові Імроз (Гьокчеада), Туреччина. За етнічним походженням – грек. Закінчив середню грецьку школу Зографіон (Ζωγράφειον Λύκειον) у Стамбулі. Після закінчення в 1961 році Халкінської богословської школи на острові Хейбеліада висвячений у диякони під ім'ям Варфоломій, тезоіменитство – 11 червня, день пам'яті апостола Варфоломія за новоюліанським календарем.

З 1963 по 1968 о.Варфоломій навчався в Папському східному інституті Григоріанського римського університету, в Екуменічному інституті Босе (Швейцарія) та Мюнхенському університеті. Захистив докторську дисертацію на тему канонічного права східної православної традиції; був лектором у Папському Григоріанському університеті. Патріарх Володіє 7 мовами: грецькою, турецькою, англійською, італійською, німецькою, французькою та

латиною. Після повернення Стамбул, о. Варфоломій був призначений посаду помічника декана Теологічної школи Халки, де у 1969 року стає пресвітером. Патріархом Димитрієм I, який зійшов на престол у 1972 році, був призначений керуючим Патріаршим кабінетом. З березня 1974 року аж до своєї патріаршої інтронізації був членом Синоду і ряду синодальних комітетів.

25 грудня 1973 р. рукопокладається як єпископ Константинопольської архієпископії з титулом митрополита Філадельфійського, з поєднанням посади керівника Патріаршого кабінету. У січні 1990 р. Його Преосвященство о. Варфоломій отримав сан митрополита Халкідонського та став найближчим помічником патріарха Константинопольського Димитрія I.

22 жовтня 1991 р. обраний 232-м предстоятелем Константинопольської православної церкви [67].

Повний титул Патріарха: Його Божественна Всесвятість архієпископ Константинополя - Нового Риму та Вселенський Патріарх (H Αυτού Θειοτάτη Παναγιώτης, ο Αρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως, Νέας Ρώμης και Οικουμενικός Πατριάρχης). Чин інтронізації Патріарха відбувся 2 листопада того ж року. Він бере активну участь у міжнародних зустрічах із впливовими політиками з багатьох країн. Патріарх виступає на конференціях ООН, сесіях ЮНЕСКО, Європарламенту, Конгресу США, парламентів Греції та Польщі. Систематично і послідовно виступає за релігійну свободу та права людини, з його ініціативи проводяться міжнародні конференції, присвячені питанням міжцерковного та міжконфесійного діалогу. Значну увагу Патріарх приділяє питанням захисту довкілля. Є почесним доктором понад 50 університетів світу, яких Єльський та Джорджтаунський (США), Афінівський (Греція), Лондонський (СБ), Єрусалимський (Ізраїль), Лювенський католицький університет (Бельгія). 20 грудня 2018 року Вселенському Патріарху Варфоломію присуджено звання почесного доктора Національного університету «Києво-Могилянська академія» [68].

28 жовтня 2021 року Його Святість Вселенський Патріарх Варфоломій отримав почесний ступінь доктора права Університету Нотр-Дам. Патріарх

також виступив із промовою про охорону навколишнього середовища, зазначивши, що «Релігія має функціонувати та служити у зв'язку з наукою, а не ізольовано від неї» [69].

У своїх христологічних посланнях автор вказує на себе, висловлюючи свою думку. Дані фрагменти тексту відомі завдяки використанню в тексті займенника та дієслів першої особи множини, які в українську мову перекладаються займенником «ми». Вживання першої особи множини у значенні першої особи однини було поширене в грецькій мові ще в античності, у візантійському епістолярному етикеті XII століття. [70, с.95]. Цей спосіб вживання займенника мав кілька функцій. У дипломатичному листуванні та листуванні освіченої аристократичної частини суспільства функція множини у значенні єдиного, так зване «множина скромності» (πληθυντικός της σεμνότητας), використовувалося для того, щоб уникнути зайвої уваги до своєї особи та применшити свої особисті заслуги, залишаючись у тіні висловлювання. Автор послань користується даним прийомом, зберігаючи спадкоємність із елліністичною, а пізніше, із візантійською епістологографічною традицією.

Патріарх у посланнях прямо вказує на себе як на Предстоятеля Церкви: «εις αὐτὸ προσκαλοῦμεν ἀπὸ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, ἡμεῖς ὁ ἐλέω Θεοῦ Προκαθήμενος τῆς ἐν ἀληθείᾳ Ὁρθοδόξου ἀγάπης, πάντα ἄνθρωπον εἰς γνῶσιν καὶ βίωσιν, φρονοῦντες ὅτι μόνον δι' αὐτοῦ θὰ ἐπανευρεθῆ ἡ «κλαπεῖσα» ὑπὸ τῆς ἀνθρωπίνης συγχύσεως «ἐλπίς ἡμῶν» καὶ τοῦ κόσμου παντός.» («Ми – милістю Божою Предстоятель воістину Православної любові – з Вселенської Патріархії закликаємо кожну людину до пізнання і втілення в життя цієї проповіді, з усвідомленням, що тільки так можна знову знайти «надію нашу» і всього світу, «вкрадену» хаосом людства.») (Пасха 2015) [42].

Автор послань вказує на себе як на титулярного єпископа – Архієпископа Константинополя: «Ὁλοκαρδίως σᾶς ἀλευθύνομεν ἀπὸ τῆς ἔδρας τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου» («Сердечно вітаємо Вас з кафедри Вселенського Патріархату») (Пасха 2016) [54].

Патріарх прямо формулює свою місію єпископа як «хранителя віри» і вбачає у цьому спадкоємність апостольського та єпископського служіння: «Συνεχίζομεν τό ἔργον τῶν Ἀποστόλων. Μεταδίδομεν εἰς τόν κόσμον τό μήνυμα τῆς ἀναστάσεως. Κηρύσσομεν ἐν ἐπιγνώσει, ὅτι ὁ θάνατος δέν πρέπει νά ἔχη θέσιν εἰς τήν ζωήν μας» («Ми продовжуємо роботу апостолів. Ми звертаємося до світу з Посланням воскресіння. Ми проповідуємо не даремно, що смерть не повинна мати місце в нашому житті») (Пасха 2014) [46].

Автор послань висловлює своє відчуття спадкоємності Константинопольської Кафедри з усіма патріархами, які займали цю кафедру і прославили патріарший трон своєю мученицькою смертю: «Αὐτοῦ δεόμεθα ἐκτενωῶς, ἀπό τῆς μαρτυρικῆς ἡμῶν Πατριαρχικῆς καὶ Οἰκουμενικῆς καθέδρας» («Йому [Христу] ми старанно молимося, перебуваючи на мученицькому патріаршому та вселенському нашому престолі») (Пасха 2008) [41].

Патріарх у своїх посланнях згадує Фанар як центр грецького православ'я: «καὶ ἀπό τῆς Αὐλῆς τῆς Ἀναστάσεως· ἀπό τῆς κόγχης ταύτης τῆς γῆς, τῆς Κωνσταντίνου Πόλεως, ἀπό ὅπου διακηρύττεται ὅτι “ζωὴ πολιτεύεται”» («але і з двору Воскресіння, з цього куточку землі, з града Константина, звідки заявляють, що “життя управляє”») (Пасха 2017) [65].

Першим об'єктом уваги Патріарха є подія, яка є головною темою послання. Це подія Різдва або Воскресіння Ісуса Христа: «Δέν προσδοκῶμεν, λοιπόν, ἀλλῶς τήν ἀνάστασιν τῶν νεκρῶν ὡς ἓν γεγονός τοῦ ἀπωτάτου μέλλοντος ἀλλά μετέχομεν αὐτῆς ἀπό τοῦδε, ὥστε νά κραυγάζωμεν ἐνθουσιωδῶς» («Таким чином, ми не просто в очікуванні воскресіння з мертвих, як подію, яка буде мати місце в далекому майбутньому, але ми приймаємо в ньому участь і зараз, і радіємо») (Пасха 2014) [46].

Автор послань, роздумуючи про великі христологічні події, ділиться своїм особистим релігійним досвідом, який залучає не лише логіку мислення, а й людські почуття. Головні почуття, про які говорить автор, описуючи свій релігійний досвід, це здивування та радість. Про саме ці почуття, говорили та саме їх описували апостоли, переживаючи свою першу с зустріч із Воскреслим

Χριστομ: «έτι δε αλιστούντων αὐτῶν ἀπὸ τῆς χαράς και θαυμαζόντων εἶπεν αὐτοῖς» («А як вони з радощів не йняли йому ще віри й дивувались») (Лука, 24:41) [21]. Автор, продовжуючи традицію спадкоємності з канонічними новозавітними текстами, також описує двоїстість переживання свого релігійного досвіду, який одночасно вміщує радість Різдва і гіркоту драми секулярного світу: «Παρακολουθοῦμεν ἔκπληκτοι τὸ ἐπαναλαμβανόμενον συνεχῶς «δρᾶμα τῆς Βηθλεέμ». Διότι περὶ δράματος πρόκειται και ὄχι περὶ χαρμοσύνου γεγονότος, ἐφ' ὅσον ἀγνοεῖται ὁ σπαργανούμενος ἐν φάτνῃ τῆ οὐσία ἀφανῆς Θεάνθρωπος, και τὸ δημιούργημα του, ὁ ἄνθρωπος δὲν ἀντιμετωπίζεται ὡς εἰκὼν τοῦ Θεοῦ» («З подивом ми наслідуюмо «Віфлеємську драму», де йдеться про драму, а не лише про радісну подію, оскільки (світ) не розпізнав Сина і Слово Боже в яслах і пеленах, і не бачить у творинні Його – в людині, «образ Божий» (Різдво 2014) [60].

Патріарх бачить у літургійній події Воскресіння Христа факт людської історії, причетність до якої викликає радість, бо сама ця історія є реальною: «Ἡ ἀνάστασις διαποτίζει τὴν ὕπαρξιν ἡμῶν και πληροῖ χαρᾶς αὐτήν.» («Воскресіння пронизує все наше єство і наповнює нас радістю.») (Пасха 2014) [46]. Автор прямо вказує, що релігійний досвід, набутий ним за роки служіння, це квінтесенція літургійної реальності церкви. І лише через євхаристійне переживання Воскресіння християнин може відчути радість як релігійний досвід: «Ἔχομεν τὴν χαροποῖδὸν ἐμπειρίαν τῆς Ἐκκλησίας, ὅτι ἐνίκηθη ὁ θάνατος διὰ τῆς Ἀναστάσεως τοῦ Χριστοῦ. «Χαρᾶς τὰ πάντα πεπλήρωται, τῆς ἀναστάσεως τὴν πεῖραν εἰληφότα». Αὐτὴ ἡ πίστις καταυγάζει ὅλας τὰς ἐκφάνσεις τῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς, συμπυκνοῦται δὲ ἐν τῇ Θεῖα Εὐχαριστίᾳ.» («Ми володіємо радісним досвідом Церкви, що Христове воскресіння перемогло смерть. “Радістю наповнилось все новиною про Воскресіння”. Ця віра просвічує всі явища церковного життя та сконцентровується в Божественній Євхаристії»).

Автор Послань також висловлює своє ставлення до сучасного світу, до ситуації, в якій світ переживає великодні та різдвяні події. Головна тема «секулярного світу» пов'язана зі станом та долею людини. У посланнях часто

згадується роль людини у світі, людська гідність та призначення. Для Патріарха цінність людського життя перевищує будь-яку цінність матеріального світу: «πιστεύομεν ὅτι τὸ δικαίωμα τῆς ζωῆς ἀνήκει εἰς ὅλους τοὺς ἀνθρώπους.» («ми вважаємо, що право на життя належить усім людям») (Пасха 2015) [42].

З часу виникнення пандемії, пов'язаної з поширенням коронавірусу, Патріарх у кожному посланні говорить про це світове лихо та про беззахисність людини: «Ἐορτάζομεν τὰ Χριστούγεννα, προσευχόμενοι διὰ τοὺς ἐν κινδύνοις καὶ ἀσθενείαις ἀδελφούς ἡμῶν. Θαυμάζομεν τὴν αὐτοθυσίαν τῶν ἰατρῶν καὶ τῶν νοσηλευτῶν καὶ πάντων τῶν συμβαλλόντων εἰς τὴν ἀντιμετώπισιν τῆς πανδημίας. Χαίρομεν διαπιστοῦντες, ὅτι ὁ ἀσθενῶν προσεγγίζεται ὑπ' αὐτῶν ὡς ἱερόν πρόσωπον καὶ δέν μετατρέπεται εἰς ἀριθμόν, περιστατικόν, ἀντικείμενον, ἀπρόσωπον βιολογικὴν μονάδα.» («Ми святкуємо Різдво, молячись за наших братів і сестер у небезпеці та хворобі. Ми захоплюємося самопожертвою лікарів, медсестер і всіх тих, хто робить свій внесок у боротьбу з пандемією. Ми радіємо, коли бачимо, що до пацієнта ставляться як до священної особистості, що він не перетворюється на «число», випадкової (людини), на об'єкт або на безособову біологічну одиницю.») (Різдво 2020) [57].

Друга тема в посланнях за значимістю та за частотою згадки – це релігійні переслідування, тероризм та війни. Автор як Предстоятель церкви з тривогою констатує політичні події, що погіршують становище людини: «Μετὰ πολλῆς συνοχῆς καρδίας καὶ βαθείας θλίψεως τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον καὶ ἡ ἡμετέρα Μετριότης παρακολουθοῦμεν τὰ ὁσημέραι ὀγκούμενα κύματα ταῦτα βίας καὶ βαρβαρότητος, τὰ ὅποια ἐξακολουθοῦν νὰ μαστίζουν διαφόρους περιοχὰς τοῦ πλανήτου μας, καὶ ἰδιαίτερος τὴν Μέσην Ἀνατολήν, καὶ μάλιστα τοὺς γηγενεῖς ἐκεῖ χριστιανούς, μὲ προσχήματα συχνάκις θρησκευτικά.» («Сьогодні Вселенська Патріархія і наша Мірність, з глибоким серцевим стогнянням та глибокою скорботою, стаємо свідками, як здійснюються хвилі насильства і варварства, якими охоплені досі різні регіони нашої планети, особливо Близький Схід, і

які вражають передусім християнське корінне населення, часто заради релігії») (Різдво 2014) [60].

Увага автора також зосереджена на темі природи як частини Божественного Творіння. Оскільки людина невіддільна від природи і є частиною створеного Богом світу, природа в громадській діяльності Патріарха декларується як середовище, що має досконале божественне авторство, і тому гідне захоплення своєю гармонійністю та красою. Автору вдалося поєднати зусилля з порятунку навколишнього середовища із зусиллями з порятунку людської душі, змусивши віруючих виявляти більший інтерес до екологічних питань [71, с.7]. Ця думка входить у богослов'я Патріарха, ця його позиція виявляється у його міжнародної діяльності із захисту екології та довкілля. Вселенський Патріарх був нагороджений премією ООН за заслуги у справі екології та отримав неофіційний титул «зеленого Патріарха»: («πράσινος Πατριάρχης») [72].

У своїх пасхальних посланнях Патріарх, розмірковуючи про теологію Спасіння, проводить аналогію з циклами природи, де образ весни символізує воскресіння Христа, а зима, лід та холод символізують смерть: «Ἰδοὺ, ὁ χειμὼν παρήλθεν!» «ἀνέτειλε τὸ ἔαρ» τῆς σωτηρίας, «τὰ ἄνθη ὤφθη ἐν τῇ γῆ, φωνὴ τῆς τρυγόνος ἠκούσθη, ... αἱ ἄμπελοι κυπρίζουσιν, ἔδωκαν ὄσμήν». Πάσχα ἱερόν, ἅγιον, μέγα ἀνέτειλε καὶ θάλπει, φωτίζει καὶ λαμπρύνει τὸν κόσμον. «Ἔνῦν πάντα πεπλήρωται φῶτός, οὐρανός τε καὶ γῆ καὶ τὰ καταχθόνια [...] καὶ τὸ κλίμα τῆς ἀνοίξεως, τὴν ὁποίαν ἐν ἔαρι καιροῦ εὐαγγελίζεται ἡ Ἐκκλησία εἰς τὴν Οἰκουμένην. Ὁ βαρὺς χειμὼν τοῦ θανάτου ἀποτελεῖ παρελθόν! Ἡ παγερὰ τυραννία τοῦ διαβόλου ἐνίκηθη κατὰ κράτος. Τὸ φοβερὸν βασίλειον τοῦ σκότους καὶ τῆς ἀπωλείας διελύθη» (««Ось, зима вже минула! «Осяяла весна» порятунку, «квіти здалися на землі... голос горлиці чутний... і виноградні лози, розквітаючи, видають пахощі». Великдень священний, святий, великий засяяв і зігриває, і освячує, і просвічує світ [...] і суть весни, яку благовістить Церква всьому світу. Сувора зима смерті вже в минулому! Крижана тиранія диявола переможена остаточно»») (Пасха 2008) [41].

У деяких фрагментах тексту послань, граматичні конструкції, які використовують першу особу множини, передають фактично цю ж саму множину, що означає причетність автора до певної групи людей. Тобто, в цих випадках Патріарх виступає не від себе особисто, а від імені групи, до якої він належить. Найбільша кількість текстів такого роду вказує на статус автора, коли він говорить від імені Константинопольської Православної Церкви, Константинопольської кафедри: «εὐαγγελίζεται τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον εἰς ὁλόκληρον τὸν κόσμον καὶ καλεῖ ὅλους τοὺς ἀνθρώπους νὰ τὸ βιώσουν.» («благовіствує Вселенський Патріархат всьому світу і запрошує всіх людей, щоб його втілити в житті.») (Пасха 2017) [65]. Також автор проголошує про свою причетність до всього Вселенського православ'я та до православних християн: «Ἡμεῖς οἱ Ὀρθόδοξοι Χριστιανοὶ ἐορτάζομεν τὴν ἀνάστασιν τοῦ Χριστοῦ ἐκ τῶν νεκρῶν» («Ми, православні християни, святкуємо воскресіння Христа із мертвих») (Пасха 2016) [54]. У таких випадках текст містить додаткові іменні лексеми, які уточнюють, хто хто є суб'єктом логічного висловлювання.

Отже, теологія Патріарха відбивається за допомогою особливостей лексики, яку він використовує. Насамперед, це спосіб вживання займенника та дієслів першої особи множини у значенні першої особи однини. В цих випадках автор вказує на себе як на Предстоятеля Церкви, як на титулярного єпископа, як на єпископа - «зберігача віри» та усвідомлює себе як на спадкоємця апостольського служіння. В випадках, коли до займенника додаються додаткові іменні лексеми, займенник вживається як перша особа множини, коли автор має намір підкреслити свою причетність до певної групи православних віруючих.

Головані теми теології христологічних послань Патріарха: Різдво та Воскресіння Ісуса Христа; релігійні переслідування, тероризм та війни; питання екології та довкілля.

2.3. Узуальність як ознака стандартизованості тексту Послань.

У сфері лексичного вживання стандартизованість церковного послання виявляється у тому, що текст послань характеризується частим використанням слів, словосполучень та цілих речень, що належать до категорії узуальних. (лат. «usus»: застосування, звичай, правило). У лінгвістиці одне з значень терміну «узуальний» означає практику використання слів, виразів, фразеологічних зворотів, граматичних конструкцій, що часто використовуються в даному мовному середовищі [73]. Узуальна релігійна лексика робить текст духовних послань відомим, автентичним та авторитетним, що підкреслює новизну, семантичну специфічність та самостійність тексту, його комунікативну значимість. В порівнянні з описовими найменуваннями, узуальні слова і вирази мають абсолютний потенціал стійкості і вони більш "економні": семантичний обсяг завжди перевищує обсяг лексичних одиниць.

Призначення церковно-релігійного узусу в тому, що він виражає спадкоємність церковної традиції: існуючи та розвиваючись у віках, церковна традиція зберігає свою автентичність та близькість до апостольського віку – періоду повного Одкровення Бога в особистості Ісуса Христа. Узуальні, тобто клішовані слова та висловлювання у церковній традиції вперше створюється авторами апостольського часу. Вони виникають у ранній літургійній практиці Церкви та в канонічних текстах апостольських послань з метою створення особливих мнемотехнічних прийомів, призначення яких служити так званими опорами в пам'яті, щоб запам'ятати текст, у разі загрози переривання письмової традиції під час перших християнських гонінь [74, с.150].

З точки зору частотності клішування, абсолютною стандартизацією має вся канонічна літургійна практика церкви, тобто церковний праксис. Тут ми бачимо стандартизацію структури літургійних текстів та самого тексту. Щодо канонічних послань Нового Завіту, їх стандартизація, по-перше, створює ознаку канонічності [37, с.54], по-друге, дає можливість їх використання в літургійній практиці, по-третє, створює так званий «зразок віри» –

догматичний фундамент для подальшого розвитку християнської теології. Друге місце за ступенем клішування займає термінологія. Сучасна лінгвістика визначає термін як «мовний знак (слово, словосполучення, поєднання слова або словосполучення з особливими символами тощо), що відповідає нормі його вживання у професійній чи іншій спільноті і виражає спеціальне поняття будь-якої галузі знання і через це має дефініцію (тлумачення, пояснення)» [33, с.94]. Віроствердження як термін у християнській традиції завжди виражається як просте, однозначне, стабільне поняття без семантичної варіативності, синонімічної лексики з метою стандартизації предмета віри і вказує на ортодоксальність як ознаку церковної традиції [37, с.46].

Семантична однозначність терміна у християнській догматиці встановлює лише одне значення тексту як істинне, цим перешкоджаючи появі богословського плюралізму, що у православної традиції сприймається як відступ від істинної віри. Клішовані лексеми у патріарших посланнях також є частиною церковного протоколу (πρωτόκολλον) – сформованого зводу правил і розпоряджень, відповідно до якого регламентується офіційне листування Патріарха. Такі лексеми, особливо лексеми початку та закінчення послання, вказують на статус Патріарха як Предстоятеля церкви. Тобто лексеми із зазначенням статусу автора підкреслюють авторитетність та безпомилковість послань. З огляду на авторитетність Патріарха як «хранителя віри», висловлювання, що часто використовує автор, передають семантику безпомилковості в питаннях віри, авторитетної впевненості, ортодоксальності того, про що йде мова, що відбиває категоріальні цінності християнської віри та практики [37, с.84].

Стандартизована семантична структура, що застосовується у патріарших посланнях, значною мірою визначає місце використання узуальних слів та речень. У конструкціях позначення адресанта, вітання, звернення до адресата, благословення, привітання, побажання, закінчення послання та підпису, частотність вживання клішованих лексем та виразів є максимальною. Ті

фрагменти тексту послань, які висловлюють перебіг роздумів автора майже не містять узуальних лексем.

У комбінаціях клішованих лексем із текстом послань спостерігається наступна закономірність: клішовані лексеми, які мають менший обсяг (лексична одиниця) вільно поєднуються в тексті та дають більшу кількість семантичних варіантів. Узуальні конструкції – словосполучення, обороти та речення, – мають меншу варіативність поєднання з контекстом і, як наслідок, меншу семантичну різноманітність. Як було зазначено, вони використовуються в певному, заданому оповіданням контексті. Таким чином, менший обсяг клішованої семи передбачає велику варіантність використання та вільне розташування в тексті послань у порівнянні з клішованим словосполученнями або реченнями. Як правило, узуальні конструкції, створюючи стереотипні формули, використовуються для посилення комунікативних функцій послання, вирішуючи комунікативні цілі.

Отже, у патріарших посланнях спостерігається наступна градація узуальних виразів: слова, словосполучення, лексичні конструкції, які можуть бути виражені ідіоматичними та лексичними фігурами мовлення або молитовними формулами:

1. Узуальна лексика, що представлена як одинична лексема. Стандартизованість слів як лексичних одиниць у христологічних патріарших посланнях обумовлюється їх специфічним релігійним контекстом, і може бути умовно поділена на дві групи:
  - А. Церковні терміни, що належать до предмета віри. Це лексеми, сформульовані авторитетно як формули віри. Як правило, вони мають іменний характер, наприклад: «ὁ Θεός» («Бог»), «ὁ Θεός Πατήρ» («Бог Отець»), «ὁ Θεός Λόγος» («Бог Слово»), «Ἡ ἐνσάρκωσις» («Втілення»), «Ἀνάστασις» («Воскресіння»), «ὁ Θεάνθρωπος» («Богочеловек»), «Ὁρθοδοξία» («православ'я»), «ὁ Σταυρός» («Хрест»), «Ἡ ἀθανασία» («безсмертя»), «ἡ Ἐκκλησία» («Церков»), «τα Χριστούγεννα» («Різдво»), «το Πάσχα» («Пасха») и т.д.

Б. Церковні терміни, що стосуються літургійної практики церкви. переважно вони відбивають православний праксис – церковну обрядність: «ἡ Εὐχαριστία» («Євхаристія»), «ἡ Λειτουργία» («Літургія»), «ἡ ἁγιαστική» («освячення»), «το Βάπτισμα» (Хрещення), «Οἱ Ἅγιοί» («Святі»), «ἡ Πεντηκοστή» («П'ятидесятниця»), «Ἀμήν» («аминь»), «ἡ διακονία» («служение») и др.

Як зрозуміло з прикладів, наведена термінологія належить до первинних концептів мови християнських текстів. Такі концепти також можуть бути ядром семантичного поля, або мікрополя, або семантичної групи.

2. Узуальні словосполучення. На відміну від узуальних семантичних одиниць, узуальні словосполучення не створюють більший семантичний обсяг і тим самим варіативність контексту зменшується. Водночас, клішовані словосполучення уточнюють сенс контексту послання. Домінуючий спосіб створення клішованих словосполучень у мові християнських текстів – це коли іменна лексема привласнює прикметник. У цьому випадку іменна лексема разом з прикметником виступає як складне визначення у вигляді узуальної конструкції у сфері термінології, наприклад: «Ὁ Μονογενης Υἱος» («Єдинородний Син»), «ὁ «Ἀληθινός Θεός» («Правдивий Бог»), «ὁ Ἀναστάτος Χριστος» («Воскреслий Христос»), «Ὁ Ἀναστάς Κύριος» («Воскреслий Господь»), «ἡ Ὀρθόδοξος Ἐκκλησία» («Православна Церква»), «Ὁ προαιώνιος Λόγος» («Предвічне Слово»), «Ἀχωρήτος Θεός» («Предбезначальний Бог), «Θεία Εὐχαριστία» («Божествена Євхаристія»).

Узуальним словосполученням характерна більша семантична та лексична стійкість, ніж одиничним лексемам, у літургійній практиці вони можуть набувати вигляду стереотипних формул. У посланнях Патріарха ці літургійні словосполучення набувають вигляду святкових вигуків: «Χριστός ἀνέστη!» («Христос Воскрес!»), «Γεννᾶται ὁ Χριστός!» («Христос

Рождається!») тощо. Стандартизуються також засоби використання цих словосполучень.

3. Узуальні звороти. У посланнях Патріарха узуальні висловлювання представлені у вигляді мовних зворотів і цілих речень і мають найвищий ступінь семантичної та лексичної стійкості. У посланнях Патріарха вони можуть набувати вигляду звернення автора до адресата. Найбільш поширений клішований вираз привітання в посланнях – «**ἀδελφοὶ καὶ τέκνα**»: «Χριστὸς Ἀνέστη, λοιπόν, **ἀδελφοὶ καὶ τέκνα!**» («браття та чада!») (Пасха 2017) [65]. Використання прикметників у функції епітетів на основі даного клішованого виразу створює певний діапазон варіативності тексту: додається оцінний компонент, що передає шанобливе ставлення автора послання до адресата: «Τιμιώτατοι **ἀδελφοὶ καὶ** προσφιλέστατα **τέκνα** ἐν Κυρίῳ» («Возлюблені у Господі боголюбиві браття та чада у Господі») (Пасха 2019) [76]; «Ἀληθῶς Ἀνέστη ὁ Κύριος, πατέρες καὶ **ἀδελφοὶ καὶ τέκνα!**» («Воістину, Господь Воскрес, дорогі отці, брати і сестри!») (Пасха 2013) [76]; «**Ἀδελφοὶ** ἠγαπημένοι **καὶ τέκνα** θεοφιλῆ ἐν τῷ Ἀναστάντι Κυρίῳ» («Возлюблені у Господі боголюбиві браття та чада у Воскреслому Господі»); «Ἀγαπητοὶ **ἀδελφοὶ** συλλειτουργοὶ **καὶ τέκνα** ἐν Κυρίῳ εὐλογημένα» («Возлюблені браття сослужителі и благословенні чада у Господі») (Різдво 2010) [77].

Звертає на себе увагу, що така узуальна формула має свою строгую послідовність: спочатку згадуються священнослужителі: «**ἀδελφοὶ**» (браття за священницьким саном), а потім миряни: «**τέκνα**» (чада). Така послідовність пояснюється статусом та близькістю до сакраментального Тіла Христа у Таїнстві Євхаристії.

Наступна група клішованих висловів у посланнях Патріарха бере своє походження у літургійній практиці церкви. Автор послань цитує фрагменти молитов, використовуючи їх або як суб'єкт або як предикат у у своєму висловлюванні, залежно від того, яку думку він хоче наголосити за допомогою клішованого текста. Найбільшу частотність у текстах послань

мають цитування фрагментів молитов Євхаристичного Канону (Αγία Αναφορά) Св. Літургії Іоанна Златоуста (Η Θεία Λειτουργία του Χρυσοστόμου). Цей текст є головним літургічним текстом православної церковної традиції, в якому відбувається Перетворення Дарів [78, с.34]. Наприклад, клішований вираз «**εἶησαν μετὰ πάντων ὑμῶν**» («нехай буде з усіма вами») это первая фраза, которую произносит священник, начиная Канон Анафоры це перша фраза, яку вимовляє священник, починаючи Канон Анафори: «Ἡ χάρις τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς, καὶ ἡ κοινωνία τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, **εἶη μετὰ πάντων ὑμῶν**»[79] («Благодать Господа нашего Ісуса Христа і любов Бога Отця, і причастя Святого Духа нехай буде з усіма вами»). У тексті послань така фраза може бути завершенням благословення: «Αὐτοῦ τοῦ τεχθέντος καὶ ἐνανθρωπήσαντος Κυρίου τῆς δόξης, τῆς εἰρήνης καὶ τῆς ἀγάπης ἡ Χάρις καὶ τὸ ἄπειρον Ἔλεος καὶ ἡ εὐδοκία εἶησαν μετὰ πάντων. τὸ ἄπειρον Ἔλεος **εἶησαν μετὰ πάντων.**» («Благодать і безмежна милість і благовоління Цього, Хто народився та втілювався, Господа слави, миру і любові, нехай буде з усіма вами.») (Різдво 2014) [60]. Така клішована фраза також використовується автором як фрагмент молитовної пасхальної інтенції: «Χριστὸς Ἀνέστη, λοιπόν, ἀδελφοὶ καὶ τέκνα! Αὐτοῦ τοῦ δεσπύζοντος τῆς ζωῆς καὶ κυριεύοντος τοῦ θανάτου Κυρίου ἡμῶν ἡ Χάρις καὶ τὸ ἄπειρον Ἔλεος εἶησαν μετὰ πάντων.» («Христос воскрес, браття і чада! Ця благодать і безмежна милість Господа нашого, що володіє життям і панує над смертю нехай буде з усіма вами.») (Пасха 2017) [65].

Як бачимо з аналізу, не завжди узуальні висловлювання в посланнях притаманні одночасно як для пасхальних, так для різдвяних текстів, тобто існують випадки, коли деякі узуальні висловлювання притаманні лише для текстів різдвяних чи лише для текстів пасхальних послань. Наприклад, узуальними висловлюваннями для пасхальних послань є фрагменти тропаря Великоднього Канону (τροπάριον τοῦ Κανόνος τῆς Ἀναστάσεως) – головного урочистого співу свята Великодня всього православного світу,

також добре відомого в грецькій церковній традиції, настільки поширеного і знаного, що він став етнічним символом грецької ментальності: «Χριστός Ἀνέστη ἐκ νεκρῶν, θανάτῳ θάνατον πατήσας καὶ τοῖς ἐν τοῖς μνήμασι ζῶην χαρισάμενος!» [80 с.14] («Христос воскрес із мертвих, смертю смерть поправ, і сущим у гробах Живот дарував»).

Як правило, великодній тропар цитується автором послань у другій частині основного змісту або наприкінці послання: «Αὐτῷ μόνῳ, τῷ Ἀναστάντι ἐκ νεκρῶν Κυρίῳ τῆς δόξης, τῷ «ζωῆς κυριεύοντι καὶ θανάτου δεσπόζοντι», τῷ ζῶντι εἰς τοὺς αἰῶνας καὶ τοῖς «ἐν τοῖς μνήμασι ζῶην χαριζομένῳ», ἡ δόξα καὶ ἡ τιμὴ καὶ ἡ εὐχαριστία. Ἀμήν.» («Йому ж єдиного, повсталого з мертвих Господа слави, «що життям володіє і над смертю панує», що живе на віки і «сущому в гробах, життя дарував», слава і честь, і подяку. Амінь.» (Пасха 2014) [46]. «Ἐν τῷ πνεύματι τούτῳ, δοξάζοντες τὸν πατήσαντα θανάτῳ τὸν θάνατον Σωτῆρα τοῦ κόσμου, ἀλευθύνομεν πρὸς πάντας ὑμᾶς» («У цьому дусі, тоді, коли ми прославляємо Спасителя світу, Який смертю смерть подолав, ми передаємо святковій привітання всім вам») (Пасха 2021) [49].

Стають клішованими також і відомі фрагменти канонічного тексту Старого та Нового Завітів, фрагменти літургійного тексту та фрагменти пасхальних та різдвяних текстів Отців Св. Передання через часте звернення до них автора у своїх посланнях. Такий формат стандартизованості може бути також виражений у вигляді цитат: найвідоміша клішована цитата у пасхальних посланнях Патріарха це старозавітне пророцтво про Воскресіння Ісуса Христа: «ποῦ σου, θάνατε, τὸ νῆκος; ποῦ σου, θάνατε, τὸ κέντρον;» («Смерть! де твоє жало? пекло! де твоя перемога?») (Ос. 13:14). Дане пророцтво цитує Апостол Павел у Першому Посланні до Коринтян, 15:55, його також цитує Іоанн Златоуст у своєму «Слові оголошеному на Великдень» [81]. Воно одразу стає відомим завдяки літургійній практиці читання цього тексту у Великодню неділю. Таким чином, автор послань використовує давню традицію цитування даного

тексту, тим самим висловлюючи природу церковної традиції: зберегти і передати церковний етос наступним поколінням християн.

Елементи клішованості тексту спостерігаються також і наприкінці Послань. Закінченням є зазначення місця написання Послання, христологічного свята (Великдень чи Різдво), року написання, знака чернецтва у вигляді хреста, імені та короткого титулу Патріарха («Ὁ Κωνσταντινουπόλεως»), а також зазначення останньої фрази, яка теж має узуальний характер, якою Патріарх іменує себе: «διάπυρος πρὸς Θεὸν εὐχέτης πάντων ὑμῶν» («палкий молитовник перед Богом за всіх вас»):

«Φανάριον, Χριστούγεννα, βιβ´

+ Ὁ Κωνσταντινουπόλεως

διάπυρος πρὸς Θεὸν εὐχέτης πάντων ὑμῶν» (Різдво, 2008) [43].

Ця фраза є притаманна що до Різдвяних послань. У Великодній час у цю фразу додаються уточнюючі христологічні елементи, що відповідає інтенції свята: «διάπυρος πρὸς Χριστὸν Ἀναστάντα εὐχέτης πάντων ὑμῶν» («Ваш палкий молитвеник до Воскреслого Христа»). У цих випадках закінчення пасхального Послання набуває наступного вигляду:

«Φανάριον, Ἅγιον Πάσχα, βκ´

† Ὁ Κωνσταντινουπόλεως

διάπυρος πρὸς Χριστὸν Ἀναστάντα

εὐχέτης πάντων ὑμῶν.» (Пасха, 2020) [40].

Строга стандартизованість особливо проявляється у текстовій композиції патріарших послань. Композиція містить обов'язкову кількість компонентів, які не підлягають модифікації. Формула текстової композиції включають найменування виду тексту, вступ, основну частину (інформативно-оповідної частини та повчально-інтерпретуючої частини), висновок, закінчення.

Семантична структура означає будову семантичного змісту твору. Семантичній структурі духовних послань властива стандартизованість, яку особливо виявляє семантичний зміст святкових послань. Виділяються

такі типові, обов'язкові семантичні компоненти: адресант, адресат, об'єкт святкування, посилення, подія, заклики-побажання, релігійні настанови, вітання тощо.

Висновки до розділу 2.

Отже, семантична структура в посланнях Патріарха Варфоломея має спадкоємність із апостольськими посланнями: автор відтворює семантичну структуру апостольських послань як традиційну, і вони, в свою чергу, відтворюють семантичну схему процесу Божественного Одкровення і, таким чином, складаються з наступних елементів: вступ (вітання, звертання до адресата, благословення); основна частина (роздуми, вирішення питань віри і дисципліни церкви з обов'язковою аргументацією, посиленнями, настановою); висновок (підтвердження статусу автора, благословення). Зберігаючи спадкоємність традиції, автор водночас конкретизує адресат, що виконує в посланнях функцію звернення. Елементи вступу патріарших послань це вказання формули – статусу адресанта, звернення, епіграфу.

Основна частина тексту послань розкриває тему звернення Патріарха. Перша частина теми, інформативно-оповідна, розкриває тему послання в формі оповіді чи роздуму. Головні особливості цієї частини: роздуми про віру, порятунок та життя людини; посилення на інший текст; розкриття концепту етосу, де етос це невід'ємна частина елліністичної ментальності, яка може бути сформульована як відчуття себе в контексті перебігу часу історії та історії свого народу, спадкоємності подій, орієнтованість на культурні та релігійні цінності.

Феномен етосу становить характерну рису послань Патріарха, яка має не тільки релігійну, а й філософську природу. Інформативно-оповідна частина послання також характеризується наявністю нерелігійного компоненту: світова економічна криза, природні катаклізми та техногенні катастрофи, військовий тероризм, ісламський тероризм, екологічні проблеми

та медична етика, перетворення турецьким урядом Собору Святої Софії та Монастиря Хора на мечеть, пандемія коронавірусу.

Друга частина основного змісту, повчально-інтерпретуюча, становить собою етичний та дидактичний контент: це звернення, заклики, настанови, увіщування, побажання, поради, вітання та молитви адресанта, що створює особливе літургічне натхнення свята, особливий рятівний та повчальний характер усього духовного послання в цілому. Заключна частина містить слова привітання наприкінці основної частини, саме закінчення, заключні молитви, підпис Патріарха.

У своїх христологічних посланнях автор вказує на себе, висловлюючи свою думку. Дані фрагменти тексту відомі завдяки використанню в тексті займенника та дієслів першої особи множини у значенні першої особи однини. Автор в посланнях вказує на себе як на Предстоятеля Церкви, як на титулярного єпископа – Архієпископа Константинополя, єпископа як «хранителя віри» та вбачає у цьому спадкоємність апостольського та єпископського служіння. Автор згадує Фанар як центр грецького православ'я, ділиться своїм особистим релігійним досвідом, висловлює своє ставлення до сучасного світу. Семантичній структурі послань Патріарха властива стандартизованість, яка виражає спадкоємність та аутентичність церковної традиції.

У посланнях спостерігається наступна градація узуальних виразів: слова, словосполучення, лексичні конструкції. В посланнях Патріарха спостерігаємо наступну закономірність щодо узуальних виразів: клішовані лексеми, які мають менший обсяг (лексична одиниця) вільно поєднуються в тексті та дають більшу кількість семантичних варіантів. Узуальні конструкції – словосполучення, обороти та речення, – мають меншу варіативність поєднання з контекстом і, як наслідок, меншу семантичну різноманітність. Виділяються також такі типові, обов'язкові семантичні компоненти: адресант, адресат, об'єкт святкування, посилення, подія, заклики-побажання, релігійні настанови, вітання тощо.

РОЗДІЛ 3

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИЙ АНАЛІЗ ХРИСТОЛОГІЧНИХ ЛЕКСЕМ У ПОСЛАННЯХ ПАТРІАРХА ВАРФОЛОМЕЯ

3.1. Христологічна термінологія та теологія Патріарха як семантична цінність Послань.

Специфічна лінгвістична особливість христологічних Послань Патріарха Варфоломія полягає у використанні релігійної мови, яка визначає семантику та прагматику текстів. Релігійний текст розглядається як феномен, який може бути вивчений на стику лінгвістики, теології та філософії, цей феномен сьогодні забезпечує нова наука, теолінгвістика. «Теолінгвістика – це наука, яка намагається описати те, як людське слово можна вживати стосовно Бога, а також те, яким чином мова функціонує в релігійних ситуаціях» [82, с.15]. Зміст і структура релігійної мови обумовлені специфічним світоглядом, що формується поряд з формуванням релігійної традиції. Семантичний вимір релігійної мови виявляється домінуючим і найбільш оптимальним для досягнення адекватного розуміння та успішної комунікації, що і є метою релігійного тексту.

Найважливішими компонентами релігійної мови у християнській традиції є релігійні феномени, які виражені лексемами «Бог», «церква», «людина», а також лексемами та словосполученнями, які виражають предмет віри, тобто це концепти, які прямо відображають схему Божественного Одкровення у християнській теології. У сучасній лінгвістиці релігійна мова розуміється як «сукупність вербальних засобів, що репрезентують релігійну свідомість, релігійні відносини та релігійну практику. Релігійна мова найчастіше розглядається з позиції семантики та прагматики функціонуючих у ньому елементів, вона конституюється, по суті, завдяки семантичній співвіднесеності з релігійним змістом, релігійними темами та релігійними предметами.» [83, с.76].

Аналіз релігійної мови передбачає насамперед аналіз теонем – термінів, що передають релігійну семантику тексту та відносяться до сфери сакрального [84, с.63-65]. У христологічних посланнях Патріарха до теонемів відноситься вся теологічна термінологія, яка є змістом схеми Божественного Одкровення. Використання в текстах Послань лексем теологічного змісту з строго певним значенням дозволяє уніфікувати розуміння, яке має на меті створити комунікацію, що відповідає предмету віри і забезпечує літургійну практику в православній церковній традиції. Теологічна термінологія, що використовується автором у текстах Послань, в основному була вироблена на перших Вселенських Соборах в історії християнства, тобто, була вироблена система кодів, що не підлягають зміні з часом, яка сприяла формулюванню та одноманітному розумінню предмета віри у церковній традиції [78, с. 56]. У христологічних посланнях Патріарха використовується тезаурус лексем, що відносяться до догматичних віровизначень. Ці лексеми являють собою лексичні формули догматів про Бога-Трійцю, про Христа, про Богородицю та Церкву. У Посланнях патріарха релігійна мова представлена також і лексемами, що належать до сфери літургійної практики церкви.

У Посланнях лексеми, що належать до сфери догмату про Бога, в основному складають ядерну зону та зміст семантичного поля «Бог». Мовна одиниця «Бог», що виступає лексемою-назвою семантичного поля, представлена у христологічних посланнях Патріарха у значенні «Вища істота», «Творець всього суцього». Існують також і додаткові конотації цієї лексеми у православній традиції, які також використовує автор. Вони містяться в цитованих автором текстах Священного Передання Отців Церкви (Φιλοκαλία), зокрема, це тексти святителя Григорія Богослова частности, (Γρηγόριος Ναζιανζηνός, Γρηγόριος ὁ Θεολόγος). Тексти св. Григорія, які мають високу частотність згадування у Посланнях Патріарха, згадують етимологію лексеми «Θεός» від дієслова «έθεήν» – «запалювати», «горіти», «палати». Св. Григорій, у свою чергу, посилається на текст Старого Завіту: «Бо Господь, Бог твій, є вогонь посядаючий, Бог ревнитель», – йдеться в Біблії (Втор. 4:24) [21].

Таке ж саме посилання на Тору вказує і апостол Павел, говорячи про Бога, Який винищує та спалює зло: «καὶ γὰρ ὁ Θεὸς ἡμῶν πῦρ καταναλίσχων» («і Бог наш – вогонь що винищує» (Евр. 12:29) [26, с.1305]. У старозавітній традиції вогонь також вказує на Божественну Присутність, наприклад, вогонь, що горить всередині куща Мойсея. (Исход 3:2); вогняний стовп (Исход 14:19); видіння Єзекиїля (Иез.1:4). Вогонь неодноразово був свідченням Божої могутності (Судей 13:20) тому, ознака властивості природи Бога переходить на Його власне ім'я.

У текстах послань автор використовує лексему «Трійця» («Τριάδα») у загальному контексті укавання на божественну природу, що Бог єдина Божественна Істота, але трійчастий у Своїх Особах [85, с.128]. Укавання на єдину природу Бога передається лексемами, що містять сему Логос («Λόγος»), що українською включає значення «причина» та інші семантично схожі значення: «ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ, ἐν τῷ Ὁλοίῳ «ζωὴ ἦν»» (« Бог Слово є податель життя, бо в Ньому «було життя»») (Пасха, 2016) [54], але в більшості текстів послань автор використовує цю сему, щоб вказати та підкреслити божественну природу Сина: «Ὁ Θεὸς Λόγος μὲ τὴν Ἀνάστασιν Του ἀφθαρτοποίησε καὶ ἐθέωσε τὸν τετραυματισμένον καὶ ἀμαυρωμένον ἀπὸ τὴν ἀμαρτίαν κατ' εἰκόνα Θεοῦ πλασθέντα ἄνθρωπον» («Бог Слово Своїм Воскресінням оживив та зробив безсмертною людину, яка створена за образом Божим») (Пасха, 2016) [54].

У період христологічних суперечок і в процесі формулювання христологічного догмату в його аспекті, що пов'язаний із Спокутною жертвою Ісуса Христа, у тому сенсі, що Христос також і правдива Людина у Своєму Втіленні, стали віддавати перевагу лексемі «Υἱὸς» («Син»). Ця лексема використовується в кожному посланні Патріарха, семантика лексеми посилюється з причини додавання прикметника, який є епитетом, отже, це словосполучення набуває природи іменної лексеми: Єдинорідний («Μονογενής»), Єдиносущий («ὁ Ὁμοούσιος»): «Ὁ Μονογενὴς Υἱὸς καὶ Λόγος τοῦ Θεοῦ, ὁ Ἰησοῦς Χριστός» («Єдинородний Син і Слово Боже, Ісус Христос») (Пасха 2009) [45]. Сема «ὁμο» в лексемі «ὁμοούσιος» вказує на спільність

володіння предметом чи якістю. Таким чином, термін «ὁμοούσιος» позначатиме таких суб'єктів, які мають однакову сутність: «[Ἰησοῦς Χριστός] ... ὁ ὁμοούσιος τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Ἁγίῳ Πνεύματι, ὁ προαιώνιος, ὁ ἄναρχος» («[Ісус Христос] ... Єдиносущий Отцю і Святому Духу, споконвічний і безначальний» (Пасха 2008) [41]. Вселенські Собори визначають догматично, що Божественний Логос через Втілення і Народження набуває людської природи, але залишається Тим самим Богом, Яким був до Втілення, не втративши Своєї Божественної сутності. Вчення про втілення Христа автор Послань формулює таким чином: «ἡ ἐνανθρώπησις τοῦ Μονογενοῦς Υἱοῦ καὶ Λόγου Του ἦτο ἀπ' ἀρχῆς ἡ «εὐδοκία» Του, τὸ πρότιστον θέλημά Του, ἡ «προαιώνιος βουλή» Του.» («Тому і втілення Його Єдинородного Сина і Слова спочатку було проявом Його наміру, Його бажання та Його «предвічної волі»») (Різдво 2010) [77].

Вчення про Втілення Ісуса Христа пов'язане також з догматичним визначенням про материнство Діви Марії. Бог Ісус як друга Особа Трійці, народився тілесно від Марії Діви і сприйняв її людську природу. Отже, лексеми, що вказують на людську природу Ісуса Христа, також вказують на Діву Марію як на Богородицю («Θεοτόκος»). Також, лексеми, що вказують на Діву Марію як на Богородицю, одночасно вказують на людську природу Ісуса Христа. «Відмовлятися називати Її матір'ю Бога означає заперечувати таємницю Боговтілення, оскільки в Христі немає нікого іншого, кому вона могла б дати життя, крім Слова. Немає двох синів, є народження Одного і Того ж Слова, Яке, за природою незмінно залишаючись Богом, сприймає у Свою істоту всю людську природу для того, щоб відновити людство у його первозданному стані, звільнивши його від гріха та смерті.» [86. с.34]

Патріарх у текстах послань називає Богородицю «Υπεραγία Θεοτόκου» («Пресвята Богородиця»), висока частотність використання імен «Παναγίαν Μητέρα» («Пресвята Матір»), «Ἁγία Παρθένος» («Свята Діва»), «Μητέρα Παρθένος» («Матір Непорочна»), «Παρθένος» («Непорочна») в різдвяних текстах: «τὸ Βρέφος Ἰησοῦς, διὰ τὸ ὁποῖον ὠμίλησαν οἱ Ἄγγελοι, ἠναγκάσθη νὰ

φύγη εἰς Αἴγυπτον, καταστὰν οὕτω, θὰ ἐλέγομεν μὲ τὴν ὀρολογίαν τῆς ἐποχῆς μας, «πολιτικὸς πρόσφυξ», ὁμοῦ μετὰ Μαρίας τῆς Μητρὸς Αὐτοῦ, τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου, καὶ τοῦ μνήστορος Ἰωσήφ» («Немовля Ісус, про яке сповістили Ангели, був змушений бігти до Єгипту, ставши, таким чином, разом з Марією, Матір'ю Своєю, Пресвятою Богородицею, і з праведним Йосипом «політичним біженцем», висловлюючись сучасною мовою») (Різдво 2009) [87].

Доктрина спокутування, центральна доктрина православ'я і сенс усієї християнської віри виражається в тому, що Бог Ісус, втілившись у людське тіло, виконав Божественний Закон, згідно з яким людина покарана смертю за свою непослух божественної волі. Взавши на себе це покарання через знущання та розп'яття на хресті, Христос помирає як людина. Смерть Христа набуває нескінченної реальності та значення завдяки безпосередньої присутності Своєї божественної природи, Яка за визначенням є нескінченною: «Νῦν πάντα πεπλήρωται φῶς, οὐρανός τε καὶ γῆ καὶ τὰ καταχθόνια «ἕως ἑσχάτου τῆς γῆς»» («Нині все наповнилося світлом, небо і земля, і глибини підземнії «до кінців вселенної»») (Пасха 2016)[54]. Екзистенційна нескінченність смерті боголюдини Христа заміщає Собою всі людські смерті за порушення Божественного Закону через гріх. З'єднуючись із людською природою Христа, безсмертна божественна природа другої Особи Трійці воскресає людське тіло Ісуса Христа і це Воскресіння також набуває трансцендентального виміру: Христос перемагає смерть своїм воскресінням, і вона відтепер не визначає людську долю: «εἶναι ὁ πάντοτε νικήσας τὸν θάνατον Χριστός» («Христос назавжди переміг смерть»).

Теологія смерті в Посланнях представлена як онтологічна суперечність вічного життя, яке пропонує Христос. Автор послань визначає смерть як екзистенційну проблему людини («πρόβλημα τοῦ θανάτου»). Патріарх говорить про технології сучасного світу, в яких людина досягає вражаючих результатів та створює нові виміри якості свого життя та реальності навколишнього світу. Ця штучна реальність створює ілюзію всемогутності людини, яка вважає себе сучасним «людинобогом» (σύγχρονος «άνθρωποθεός»).

Патріарх визначає сучасний культурний етос як зумовлений не релігією та гуманізмом, а економічним виміром особистості та зосередженістю на постійному матеріальному та економічному розвитку. Але неминучість смерті («καὶ τὸ ἀναλόφεικτον τοῦ θανάτου»), перед якою людина безсила, залишає на ньому своє клеймо («τὸ στίγμα τοῦ θανάτου»). Автор Послань визначає сенс і цінність християнства в тому, що в нескінченності Христа будь-яка смерть є фрагментарною. Подолавши смерть і воскреснувши, Христос показав її безсилля: «ἀπέδειξε καὶ μὲ αὐτὸν τὸν τρόπον τὴν ἀδυναμίαν τοῦ θανάτου» («тим самим показав безсилля смерті») (Пасха 2015) [42].

Патріарх як автор послань, далі формулює наслідки спокутування, які визначають сенс жертви Ісуса Христа: Воскресіння Христа настільки настільки нескінченне, що до цієї нескінченності може бути долучена будь-яка людина та будь-яка кількість людей. Завдяки такому «долученню» людини до Воскресіння Христа Патріарх оголошує, що людська смерть як подія має зворотну силу: «Αἱ δημιουργούμεναι διὰ τοῦ θανάτου καταστάσεις εἶναι ἀναστρέψιμοι» («Наслідки смерті не є незворотними») та дістає висновок, що завдяки тому «людська смерть – не кінець нашого існування» («Ὁ θάνατος δὲν εἶναι τὸ τέλος τῆς ὑπάρξεώς μας») (Пасха, 2015) [42].

Таким чином Патріарх проголошує, що людина виявляється викупленою і врятованою Христом від кайданів смерті – смерть скасована: «κατάργησιν τοῦ θανάτου» («смерть скасована»). У пасхальних Посланнях високу частотність згадки мають лексеми, які вказують на Божественну природу Христа, властивістю якої є вічність та безсмертя. Тим самим автор послань прагне показати велич жертви Христа та дійсність людського спасіння. Патріарх згадує найперші найменування Христа в історії церковної традиції, які використовують цього «Λόγος» та її інтерпретації, які формуються додаванням прикметника до функцій епітетів: «ὁ Προαιώνιος Λόγος» («Предвічне Слово»), «ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ» («Слово Бога»), «ὁ Θεὸς Λόγος» («Бог Слово»), «ὁ Προαιώνιος Λόγος τοῦ Πατρὸς» («Предвічне Слово Отця»). Зазначення спокутної жертви Христа містять також лексеми, що мають непряме чи

метафоричне значення, наприклад, такі: «ὁ Ἥλιος τῆς Δικαιοσύνης» («Сонце Правди»), «τὸ Εὐαγγέλιον τῶν Χριστουγέννων» («Євангеліє Різдва»), «ἡ Εὐλις πάντων τῶν περάτων τῆς γῆς», («Уповання всіх країв землі»), «τὸ Πάσχα» («Пасха»).

Божественна категоріальність і реальність спасіння у Христі встановлює літургійний пасхальний (спокутний) праксис, який розкриває своє значення у догматі про Церкву. Лексема «Ἐκκλησία» існує в грецькій мові з часів виникнення християнства. Вона етимологічно утворена від дієслова ἐκ-καλῶ (запрошувати [у групу]), можливо, з використанням семи, утвореної від прикметника ἐκκλητ-ος (запрошений) Таким чином, лексема «Ἐκκλησία» містить значення: «процес зборів», «результат зібрання». Сучасне значення терміна можна визначити як «спілкування, засноване Ісусом Христом, яке складається з усіх віруючих у Христа з метою їхнього особистого спасіння» [88].

Теологія Церкви в Посланні Патріарха є логічним продовженням догмату про спокуту. Основні елементи вчення про Церкву у Посланнях Патріарха є наступними:

1. Христос як Превічний Бог, що увійшов через Втілення у людське тіло, водночас увійшов і в історичний час творіння світу. З того самого часу Він зберігає Своє Втілення у Своєї Превічності Бога, отже воскресле людське Тіло Ісуса Христа «нерозділимо» («αδιαρέτως») и «нерозлучимо» («ἀχωρίστως») з Його божественною Природою [89, с.123]. Аналогічним чином, спокутна жертва Ісуса, одного разу відбувшись, триває у позачасовій реальності превічно. Тобто, містичним чином, Христос продовжує страждати на хресті, вмирати та воскресати. Автор Послань наголошує на безперервному характері пасхальної жертви Ісуса Христа, називаючи Його щоденним Великоднем: «Ἡ ζωὴ τῶν Ὀρθόδοξων πιστῶν [...] ἀποτελεῖ καθημερινόν Πάσχα» («Життя православних віруючих [...] становить щоденну Пасху») (Пасха 2018) [90]. Патріарх розуміє щоденне страждання світу внаслідок воєн,

терактів, екологічних катастроф як причетність до смертних страждань Христа: «Ἐν τούτοις, ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας βλέπομεν καθημερινῶς τὸν χεῖριστον ἐξευτελισμὸν τοῦ ἀνθρώπινου προσώπου, τὴν ἀτίμως καὶ τὸν διασυρμὸν αὐτοῦ» («Однак у наші дні ми щодня стаємо свідками суто тяжкого гноблення людської особистості, зневажання та знущання над нею») (Різдво 2014) [46].

2. Божественна позачасна реальність Воскреслого Христа та створена реальність людського світу перетинаються в реальності Церкви. Євхаристія як головна та щоденна літургійна практика Церкви має на меті переживання досвіду Воскресіння Христа «ἐμπειρία τῆς Ἀναστάσεως» як зміст всієї християнської віри, як мету та досвід свого існування «χαροποιὸν ἐμπειρίαν τῆς Ἐκκλησίας». Автор Послань називає досвід радісним тому що він дає надію та впевненість у цінності людського життя, яке не закінчується із смертю: «Ἡ παρουσία τοῦ πόνου καὶ τοῦ θανάτου, ὅσον ἀπτή καὶ ἄν εἶναι, δέν ἀποτελεῖ τὴν ἐσχάτην πραγματικότητα» («Присутність болю і смерті, якими б матеріальними вони не були, не є остаточною реальністю») (Пасха 2020) [40].
3. Спасительна Присутність Христа в літургійній практиці Церкви досягає свого піку в Євхаристійному Каноні, у момент Перетворення хліба та вина. Перетворений Хліб змінює свою субстанцію хліба і стає справжнім Тілом Христа. Євхаристія в церковній традиції є головним та переважним Таїнством, що вказує на постійну Присутність Христа в Церкві, яку Він встановлює та є її Главою: «Καὶ ἰδὺ ἐγὼ μεθ' ὑμῶν εἰμι πάσας τὰς ἡμέρας εὗς τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος» («і ось Я з вами є по всі дні, до кінця віку») (Мтф.28:20) [26? Ψ]. Автор послань розуміє головну місію церкви насамперед як збереження євхаристичної і всієї літургійної традиції шляхом безперервності її скоєння, оскільки вона є та, яка містить у собі предмет віри та уособлює собою християнство у всій його повноті: «Αὐτὴ ἡ πίστις καταυγάζει ὅλας τὰς ἐκφάνσεις τῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς, συμπυκνοῦται δὲ ἐν τῇ Θεῖα Εὐχαριστίᾳ» («Ця віра просвічує всі

явища церковного життя та сконцентровується в Божественній Євхаристії») (Пасха 2010) [44].

4. Автор послань говорить про спасительний авторитет Церкви, називаючи її Тілом Христовим: «Ἐκκλησία, ὡς τὸ Σῶμα τοῦ Χριστοῦ» («Церква як Тіло Христове») (Пасха 2010) [44]. Вчення про Церкву як про Містичне Тіло Христа є першохристиянською традицією, яка сходить до Послань Апостола Павла. Апостол називає Церкву Тілом Христовим, де кожен християнин є часткою Його Тіла (1 Кор.12:27) [26?]. Це не просто зібрання віруючих людей, а таємничий організм божественної та людської природи, з'єднаний Таїнствами Церкви і життєвим призначенням кожної людини, яка входить до неї. У розумінні Церкви як Тіла Христа виражається вся соборна повнота та характер її внутрішнього життя. Соборність як властивість православної Церкви вказує на її колективність та спільність. Літургичне життя Церкви завжди передбачає общинність та спільність, у тому числі спільність порятунку: «ἡ λειτουργική ζωή εἰς τὴν Ὀρθόδοξον Ἐκκλησίαν δονεῖται ἀπὸ τὴν βίωσιν τῆς «κοινῆς σωτηρίας» («літургійне життя в Православній Церкві підсилює усвідомлення «спільного спасіння»»). Таким чином, усі члени Церкви утворюють Єдине Тіло на чолі із Христом. Автор Послань у цьому бачить сенс усієї церковної традиції: «...εἶναι ὅλη ἡ πίστις, σύνολος ἡ ἐκκλησιαστική ζωή, ὁλόκληρος ὁ πολιτισμός τῆς Ὀρθοδοξίας» («...це вся наша віра, все церковне життя, вся цивілізація Православ'я»)).
5. Як Предстоятель церкви, Патріарх у своїх Посланнях розмірковує про спадкоєність церковної традиції, про природу Церкви, про фактори, які зберігають її ідентичність. Він висловлює впевненість у тому, що ідентичність Церкви визначається її властивостями, які були притаманні Церкві з початку її існування та були закріплені як основні, незмінювальні та нерушимі на Вселенських Соборах: «Τοιοῦτοτρόπως, ἡ Ὀρθόδοξος Ἐκκλησία μας, ἡ Μία, Ἁγία, Καθολικὴ καὶ Ἀποστολικὴ Ἐκκλησία» («Таким чином, наша Православна Церква є Єдиною,

Святою, Соборною і Апостольською Церквою») (Пасха 2016) [54].
 Лексема «ἡ Μήτηρ» («Матір») у тому формулюванні та значенні, яке визначила Церква, тобто, в визначенні Церкви, найчастіше використовується в христологічних Посланнях Патріарха «ἡ στοργή τῆς Μητρὸς Ἐκκλησίας» («турбота Матері-Церкви»), «ἡ Μήτηρ μας Ἁγία Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία» («Мати наша Свята Православна Церква»), «ἡ Μήτηρ μας Ἐκκλησία» («наша Мати Церква»), «ἡ Μήτηρ Ἁγία τοῦ Χριστοῦ Μεγάλη Ἐκκλησία» («Мати, Свята Велика Христова Церква»), «ἡ Μήτηρ Ἐκκλησία τῆς Κωνσταντινουπόλεως» («Матір Церква Константинополя»).
 Значення цих словосполучень набувають конотацію нового народження для вічного життя, яке Церква дарує людині в момент хрещення: «Ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, ὁ ἄνθρωπος ἀνακαινοῦται ὅλος» («У Церкві людина повністю оновлюється») (Пасха 2018) [90].

6. Винятковою особливістю теології Патріарха є його переконаність у тому, що Вселенський Патріархат Константинополя є Матір'ю Церквою для всіх помісних православних Церков, і Константинопольська Кафедра є центром православ'я: «ἀπὸ τῆς μαρτυρικῆς καθέδρας τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἁγίας τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας» («з багатостраждальної кафедри у Константинополі Великої Христової Церкви»), «ἀπὸ τοῦ Ἱεροῦ τοῦτου Κέντρου τῆς Ὁρθοδοξίας» («із цього Священного Центру Православ'я») (Пасха 2014) [46]. Але домінантою вчення Патріарха про Церкву є її есхатологічна місія Церкви, яка переважає над традиційним розумінням права честі Константинопольської кафедри: «ἡ Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ εἶναι καὶ θά παραμένη τόπος ἁγιασμοῦ καὶ ἐνθέου βιοτῆς, ἀνακαινίσεως τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ κόσμου» («Церква Христа є і залишатиметься місцем святості та благочестя, оновлення людини та світу») (Пасха 2014) [46].

Теологія людини («ἄνθρωπος») в Посланнях Патріарха становить їх невід'ємну семантичну частину. У схемі Божественного Одкровення людина є адресатом – власне їй призначено Одкровення, яке розкривається у жертві

Ісуса Христа, що спасає [78 34]. Автор Послань, розмірковуючи про сучасний світ та про становище людини, дістає невтішних висновків. Він вказує на економічну та політичну кризу суспільства, втрату ціннісних орієнтирів, екзистенційну самотність людини. Через втручання людини в екологічну систему природи страждає навколишнє середовище та відбувається «деградація Землі» («ἡ ὑποβάθμιση τῆς γῆς») – забруднення води, ґрунту, повітря. Наслідком цього є екологічні катастрофи та пандемія: «Ὅτι εἶναι δημιούργημα τοῦ ἀνθρώπου φέρει τό στίγμα τοῦ θανάτου, δέν σώζει, ἀφοῦ καί αὐτό ἔχει ἀνάγκη σωτηρίας» («Все, що створено людством, несе печать смерті і не веде до спасіння, бо саме потребує спасіння») (Пасха 2019) [75]. Людина стає заручником свого способу життя, вона поневолена своїм прагненням до максимального споживання та багатства. Патріарх наголошує, що «Церква не може не звертати уваги на ці погрози людської особистості» («Ἡ Ἐκκλησία εἶναι ἀδύνατον νὰ ἀγνοήσῃ αὐτάς τὰς ἀπειλάς κατὰ τοῦ ἀνθρώπινου προσώπου») (Пасха 2017) [65].

Завдання і місію Церкви Патріарх бачить у тому, щоб показувати людям справжній стан справ, відкривати наслідки нестримного споживання та неекологічності сучасного життя. Церква ставить собі завдання звернути увагу світу на цінність людського життя і цінність Творіння в цілому. Людина як невід'ємна частина Творіння не може створити собі «окреме» щастя. Щастя може бути знайдено у божественної ікономії всього Творіння. «Ἡ Ὀρθοδοξία προσφέρει εἰς τόν σύγχρονον λογοκρατούμενον ἄνθρωπον τήν Ἀλήθειαν τοῦ σωτηριώδους Εὐαγγελίου τῆς Ἀναστάσεως» («Православ'я надає сучасній раціоналістичній людині Істину спасительного Євангелія Воскресіння») (Пасха 2019) [75].

Патріарх є впевненим у оборотності всіх екологічних катастроф і здатності людини перемогти пандемію за умови дбайливого ставлення до себе як частини Творіння та дбайливого ставлення до Творіння як такого. «Ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, ὁ ἄνθρωπος ἀνακαινοῦται ὅλος, δέν «βοηθεῖται» ἀπλῶς, ἀλλά «ἀληθεύει», βιώνει τόν ἔνθεον προορισμόν του» («У Церкві людина повністю

оновлюється, а не просто «отримує допомогу»; поєднується істині та реалізує своє божественне призначення») (Пасха 2010) [44].

Вселенський Патріарх як Предстоятель Церкви закликає до усвідомлення загрози, що нависла над людством, також закликає народи об'єднатися для спільного вирішення світових криз: «ἡ Ἐκκλησία, καλοῦσα τοὺς πάντας εἰς σόφρονα περισυλλογήν, ἐπανεκτίμησιν τῶν ἐν τῷ βίῳ προτεραιοτήτων» («Церква закликає всіх до розсудливого роздуму, переоцінки першочергових цілей у житті») (Різдво 2008) [43].

Таким чином, Патріарх у своїх Посланнях використовує теологічні лексеми, які є маркером мови християнських текстів. Теологічна термінологія Патріарха обмежується христологічною частиною християнського віровчення та використовує такі ключові лексеми: «Θεός», «Λόγος», «Υἱός», «Ἰησοῦς Χριστός», «Θεοτόκος», «ἄνθρωπος» та їх деривати. Всі ці лексеми зумовлюють теологічну семантику текстів Послань. Матеріал дослідження дозволяє виявити домінуючу христологічну концепцію теології Патріарха. Основні елементи його концепції розробляють теологію Церкви в межах спокутної жертви Ісуса Христа, теологію людини: її становище у сучасному світі та надію на спасіння.

Винятковою особливістю теології Патріарха є його переконаність у тому, що Вселенський Патріархат Константинополя є Матір'ю Церквою для всіх помісних православних Церков, та що Константинопольська Кафедра є центром православ'я в світі.

3.2. Місце христологічним лексем у лексико-семантичному полі «Бог».

Релігійна мова послань Патріарха Варфоломія, як і будь-який інший текст, обумовлюється загальною ідеєю системного устрою лексики та структурності мови, яка отримала свій початок в ХХ столітті, починаючи з теорії Ф. де Соссюра (F. de Saussure). Сенс ідеї у тому, що навколо назви головної семи (ключового слова), як ядра, структуруються лексеми, близькі за змістом, які

спільно створюють семантичне поле та його межі. Лексичне поле прямо або опосередковано відображає навколишню дійсність, реагує на зміни цієї дійсності шляхом поповнення свого об'єму новими семами для позначення нових предметів, явищ, процесів, понять, що є спорідними попереднім.

Д. О. Добровольський формулює поняття семантичного поля як «Зручний теоретичний конструкт, який об'єднує лексичні одиниці різних типів, пов'язані відповідними семантичними відносинами. постулювання самих семантичних полів відбувається на основі виявлення подібностей та відмінностей між семантичними ознаками, що утворюють план утримання відповідних одиниць» [91 27]. Тобто композиція лексико-семантичного поля формується навколо головної лексеми, яка і є ядром та ім'ям поля.

Виходячи з цього, системне уявлення про церковну православну традицію може бути виражене у вигляді лексико-семантичного поля «Бог», де ядром є сема «Бог», ключове слово, яке обумовлює всі елементи схеми Божественного Одкровення: Джерело – інформація – адресат [37, с.84]. Отже, лексико-семантичне поле «Бог» також може розумітися як метод, за допомогою якого можливо описати православну ортодоксальну лексику, яка використовувалася в тексті христологічних послань Патріарха Варфоломія. Вся лексика, яка входить до складу цього лексико-семантичного поля, може бути умовно поділена на споріднені групи, які автоматично будуть складати відповідні мікрополя. Від принципу поділення лексем залежить кількість мікрополів.

Перший принцип поділення формує мікрополя за структурою самої церковної традиції. У цьому випадку лексико-семантичне поле «Бог» поділяється на мікрополе «ортодоксія» (ὀρθοδοξία), яке вміщує в себе лексеми, що відносяться до предмета віри, та мікрополе «ортопраксія» (ὀρθοπραξία), та вміщує в себе лексику галузі літургічної практики (літургійна подія, літургійний час, літургічне місце, літургійні учасники). Другий принцип поділення формує мікрополя за схемою Божественного Одкровення: Джерело – інформація – адресат. В такому разі, лексико-семантичне поле «Бог» поділяється на мікрополя «Господь», «віра». «людина»: джерелом Одкровення

є Господь, який, саморозкриваючись у предметі у вірі (інформація), надає адресату (людям) можливість спасіння.

Таким чином, центральна, ключова лексема, архісема, ядро семантичного поля релігійної лексики у посланнях Патріарха це сема «Бог» («Ὁ Θεός»). Віровчення православної церковної традиції визначає Бога як найвищу Істоту. «Згідно з релігійною думкою, Він Вічний, Творець і Хранитель, Першопричина, нескінченна і таємнича всього Суцього.» («Το υπέρτατο ον. Κατά τη θρησκευτική σκέψη είναι αιώνιο, δημιουργός και συντηρητής, πρώτη αιτία, άπειρη και μυστηριώδης, όλων όσα υπάρχουν.») [78, с.28].

Етимологія лексеми «θεός» невідома, існує декілька версій походження цього слова. Найбільш ймовірна версія розкрита в «теорії походження цієї семи від індоєвропейського «dhh1-s-ó-s» – присвійного производного від «-ó-», утвореного на атематичній «s»-основі, походить від індоєвропейського дієслівного кореня "dheh" ("ставити, розміщувати"). З плином часу відбувся семантичний розвиток від дієслова «поставити, розмістити» до іменної лексеми «те, що було покладено/збудовано; що було покладено/збудовано у священному місці; божественне; священне» [92, с.115].

Як відомо, у будові семантичного поля виявляють ядро та периферію. Ядром семантичного поля «θεός», в текстах Послань буде вважатися лексика, найбільш наближена до понятійної ознаки «θεός», тобто та, яка найточніше характеризує це ключове слово. Сюди входять імена Бога не лише в іменній формі, але й прикметники у вигляді епітетів, які набувають характеристик іменника. Це можуть бути окремі лексеми та їх деривати, словосполучення як апозитивні, так і атрибутивні, що називають Бога. До ядра увійшли наступні лексеми: «ὁ θεός» («Бог»), «ὁ Δημιουργός» («Творець»), «ὁ Ἀχώρητος Θεός», («Предбезначальний Бог»), «Ὁ προαιώνιος Λόγος» («Предвечне Слово»), «Παντέλειος Θεός» («Вседосконалий Бог») , «Τριάδα» («Трійця»), «Τριαδικός Θεός» («Троїчний Бог»), «ὁ Θεός Πατήρ» («Бог Отець»), «Δυνάμεως» («Саваоф»), «ὁ Ἀπαθής» («Бестрастний»), «ὁ Ἀθάνατος» («Бесмертний»), «ὁ Ἐρχόμενος» («Грядущий»), «ὁ Ἰησοῦς Χριστός» («Ісус Христос»), «ὁ Λόγος»

(«Логос»), «ὁ Θεὸς Λόγος» («Бог Слово»), «Ὁ Μονογενὴς Υἱὸς» («Єдинородний Син»), «ὁ Θεάνθρωπος» («Богочеловек»), «τὸ Ἅγιον Πνεῦμα», («Святой Дух»), «τὸ Φῶς» («Світло»), «ἡ Αλήθεια» («Истина»), «ἡ Ζωή» («Життя»).

Ядро поля обумовлює формування мікрополів, що входять до семантичного поля, наближаються архисеми, але формують нові, відносно автономні поняття. Головна функція мікрополів – лексичне втілення уявлень людини про Бога, про властивості Його природи по відношенню до образу Божественного буття та Божественної дії, про Особи Трійці та властивості Особ, про ангельський світ, Церкву та її рятуючу роль.

У христологічних (різдвяних та пасхальних) посланнях Патріарха домінує мікрополе «Ісус Христос». Це мікрополе забезпечує лексичний склад основної теми послань, яка може бути сформульована як спокутна жертва Ісуса Христа через Втілення і народження Боголюдини та через Його страждання, хресну смерть та воскресіння. Мікрополе «Ісус Христос» містить не тільки іменні семи, але також і словосполучення, в яких прикметники мають функцію атрибутивних епітетів та їх деривати. Оскільки мікрополе формується на підставі головного принципу семантичної спільності з архисемою «θεός», то в умовні межі поля входять елементи ядерної структури та лексеми, які розширюють семантику даного мікрополя: «ὁ Ἰησοῦς Χριστός» («Ісус Христос»), «ὁ Ἀληθινὸς Θεός» («Правдивий Бог») «ὁ «Πρῶτος καὶ Μόνος», («Перший та Останній») «ὁ Προαιώνιος Λόγος» («Предвічне Слово»), «ἡ Ἀλήθεια» («Истина»), «ὁ Λόγος» («Логос»), «ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ» («Слово Бога»), «ὁ Θεὸς Λόγος» («Бог Слово»), «ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ» («Син Божий»), «ὁ Μονογενὴς Υἱὸς» («Єдинородний Син»), «ὁ Υἱὸς τῆς Παρθένου» («Син Діви»), «ὁ βρέφος Ἰησοῦς» («Немовля Ісус»), «ὁ Παιδίον Ἰησοῦς» («Отрок Ісус»), «ὁ Θεάνθρωπος» («Боголюдина»), «ὁ Νέος ἄνθρωπος» («Новий Адам»), «τὸ Φῶς» («Світло»), «τὸ Πάσχα» («Пасха»), «ὁ Ωραῖος Νυμφίος» («Прекрасний Жених»), «ὁ Πρωτότοκος Ἀδελφός» («Першородний брат»), «ὁ Φίλος Ἰησοῦς Χριστός» («Друг Ісус Христос»), «ὁ Φιλάνθρωπος» («Чоловіколюбєць»), «ὁ Νικητῆς τοῦ θανάτου» («Переможець смерті»), «ὁ Ἀρχηγῶς τῆς ζωῆς» («Начальник життя»),

«ὁ Νεκρὸς Ζωαρχικότατος» («Мертвий Житєдавець»), «ὁ Ἥλιος τῆς Δικαιοσύνης» («Сонце Правди»), «ὁ Νυμφίος» («Жених»), «ὁ Υἱός» («Син»), «ὁ Προαιώνιος Υἱός» («Предвічний Син»), «ὁ Υπερένδοξον» («Πрославлений»), «ὁ Ἐσταυρωμένος» («Ροzp'ятий»), «ὁ Ἀποθανόντος» («Умерлий»), «ὁ Ἀναστάντος» («Воскреслий»), «ὁ Αἰωνίως Ζῶντος» («Вічно Живий»), «ὁ Θεάνθρωπος Σωτήρ» («Боголюдина Спаситель»), «ὁ Μόνος Ἴσχυρὸς» («Єдиний Всемогутній»), «ὁ Χορηγὸς τῆς ζωῆς», («Податель життя»), «ὁ Ἐνσαρκώσεώς» («Втілення»), «ὁ Ἀρχηγὸς τῆς Ζωῆς» («Владика життя»), «ὁ Ἀναστὰς Κύριος» («Воскреслий Господь»), «ὁ Ἀναστς Χριστός» («Воскреслий Χριστος»), «ἡ ἀδιαφιλονίκητος ὑπεροχῆ» («Незаперечна Трансцендентність»), «ὁ Κυριεύουσα ζώντων καὶ νεκρῶν» («Господь живих та мертвих»), «ὁ Θεὸς ὢν τέλειος», («Бог сеї Досконалий»), «ὁ Βασιλεύς τῆς δόξης» («Цар Слави»), «ὁ Κύριος τῶν Δυνάμεων» («Господь Саваоф»), «ἡ Ἐλπίς πάντων τῶν περάτων τῆς γῆς», («Уповання всіх країв землі»), «ἡ Εντελέχεια τῆς ζωῆς» («Ентелехія життя»), «ἡ Λύτρωσις» («Відкуплення»), «ὁ Σωτήρ» («Спаситель»), «ὁ Τεχθεὶς Σωτήρ» («Народжений Спаситель»), «ὁ Θεῖον Βρέφος» («Божествене Немовля»), «ὁ Προαιώνιος Λόγος τοῦ Πατρὸς» («Предвічне Слово Отця»), «τὸ Εὐαγγέλιον τῶν Χριστουγέννων» («Євангелие Різдва»), «ὁ Κενωθεὶς Θεὸς Λόγος» («Знисходження [kenosis] Божественне Слово»), «ὁ Παντέλειος Θεός» («Сверхдосконалий Бог»), «ὁ Ἦν, ὁ Ὡν καὶ ὁ Ἐρχόμενος» («Хто був, Кто існує та Хто прийде»), «ὁ Νικητῆς» («Переможець»), «ὁ Ζωοδότης» («Житєдавець»), «ἡ Σοφία τοῦ Θεοῦ» («Премудрість Божа»), «ὁ Κυρίω τῆς δόξης» («Господь слави»), «ἡ ὑπαρξιακὴ πληρότης» («Екзистенційна Повнота»), «ὁ ἦθους τῆς Εὐχαριστίας» («Євхаристичний Етос»).

Отже, мікрополе «Ιсус Χριστος» формують 62 лексеми, из яких 21 лексема відноситься до образу Божественного Буття на підставі того, що Χριστος як Друга Особа Трійці є по природі спільним з Отцем та Св. Духом, оскільки Особи Трійці мають однакову сутність, однакові властивості за природою: «Αυτή η περιχώρηση των προσώπων της Αγίας Τριάδος είναι συνέπεια «της ακολουθίας του ομοουσίου» αφού τα πρόσωπα της Αγίας Τριάδος έχουν την ίδια

φύση-ουσία.» («Це взаємопроникнення Осіб Святої Трійці є наслідком «сумісності», оскільки особи Святої Трійці мають одну й ту саму природу-сутність») [93, с.327]. У Посланнях високу частотність мають лексеми, що вказують на всемогутність, вічність та істинність Бога, а також ті лексеми, які вказують на Бога як на Творця.

Наступна група лексем, удвічі більша за своїм складом, формує знання про Христа як про Другу Особу Трійці та спосіб Його Божественної дії по відношенню до Творіння. Загалом це 41 лексема. І в цьому є закономірність: ці лексеми розкривають основний зміст теології спасіння в християнській традиції: Христос як Друга Особа Трійці втілюється в людському тілі, був народжений від Діви Марії, викупив людство через Свої хресні страждання, смерть і Воскресіння. У цій групі найбільшу частотність мають лексеми, які вказують на Христа як на Сина (всі деривати даної лексеми), Переможця смерті, Воскреслого Господа. Великий обсяг лексем у цій групі обумовлений христологічною тематикою Послань Патріарха.

Специфічною особливістю мікрополя «Ісус Христос» є присутність двох лексем, зумовлених грецькою ментальністю автора та грецькою мовою Послань:

1. Лексема, що передана словосполученням «ἡ Ἐντελέχεια τῆς ζωῆς», містить філософську категорію ἐντελέχεια (здійснення). Етимологія даного терміна проводиться з двох сем: ἐντελῶς + ἔχειν, тобто існувати у стані повноти та завершеності. Вперше термін зустрічається у «Фізіці» Аристотеля і означає здійсненість та завершеність будь-якої речі, а також те, що наводить «живу істоту до дійсного стану» [94, с.209]. У сучасній філософії ентелехія означає споконвічність індивідуальності та доцільності. Автор послань розвиває первісне значення лексеми і вказує на Христа як на справді існуючу Реальність, яка змінює порядок речей, які були змінені гріхом «Ентелехія життя» в контексті Послання – розкриття життєвого потенціалу творіння через прийняття спокутної жертви Ісуса Христа.

2. Лексема, яка передана словосполученням «ἡ ἀδιαφιλόνικητος ὑπεροχή» («Незаперечная Трансцендентність»). Це суто філософський термін, який у застосуванні до особистості Ісуса Христа означає принципову сутнісну непізнаваність, яку не можна зрозуміти в емпіричному досвіді. Це розуміння Христа як Безпочаткового Бога, який перевершує межі створеного людського розуму. У христологічних посланнях Патріарха ця лексема використовується лише один раз. З більшою мірою ймовірності, ця лексема корелює з лексемою «ὁ Προαιώνιος Λόγος» («Предвічний Логос»), яка має також рідкісну частотність використання (4 рази за 12 років).
3. До категорії лексем, що одинично були використані, також відноситься словосполучення «ὁ ᾗΝυ, ὁ ᾗΩν καὶ ὁ Ἐρχόμενος» («Той Хто був, Той, Хто є та Той, Хто прийде»). Це словосполучення привертає увагу, оскільки є прямою цитатою з книги Апокаліпсис Нового Завіту, в Textus Receptus, яка повторюється 4 рази: (Ап.1:4); (Ап. 1:8); (Ап. 4:8); (Ап. 11:17) [21]. Головним детермінуючим принципом цієї фрази є часовий порядок, порядок перебігу часу – пряма вказівка на минуле, сьогодення та майбутнє. Граматична форма першої семи ὁ ᾗΝυ цієї фрази при зіставленні з іншими варіантами її вживання вказують на фразу «ὁ πρῶτος καὶ ὁ ἔσχατος» («Перший та Останній») [95, с.564]. Тут спостерігається кореляція та відсилання на фразу "Ἄλφα καὶ Ωμέγα" ("Початок і Кінець"). Ця фраза Христа про Самого Себе (Ап. 22:13) і традиційно позначає Христа як Превічний Логос.

Таким чином, лексичне уявлення про церковну православну традицію про релігійну мову послань Патріарха Варфоломія обумовлюється загальною ідеєю системного устрою лексики та структурності, що може бути виражено лексико-семантичним полем «Бог», де ядром є сема «Бог», ключове слово, яке обумовлює всі елементи схеми Божественної природи. Вся лексика, яка входить до складу цього лексико-семантичного поля, може бути умовно

поділена на споріднені групи, які автоматично будуть складати відповідні мікрополя. Від принципу поділення лексем залежить кількість мікрополів.

Отже, центральна, ключова лексема, архісема, ядро семантичного поля релігійної лексики у посланнях Патріарха це сема «Бог». Ядром семантичного поля «θεός», в текстах Послань буде вважатися лексика, найбільш наближена до понятійної ознаки «θεός». У христологічних (різдвяних та пасхальних) посланнях Патріарха домінує мікрополе «Ісус Христос». Це мікрополе забезпечує лексичний склад основної теми послань. Отже, мікрополе «Ісус Христос» формують 62 лексеми, из яких 21 лексема відноситься до образу Божественного Буття та 41 лексема, що відносяться до способу Його Божественної дії як Боголюдини по відношенню до Творіння. Специфічною особливістю мікрополя «Ісус Христос» є присутність двох лексем, зумовлених грецькою ментальністю автора та грецькою мовою Послань: «ἡ Ἐντελέχεια τῆς ζωῆς», «ἡ ἀδιαφιλονίκητος ὑπεροχή».

Висновки до 3 розділу.

Патріарх у своїх посланнях використовує теологічні лексеми, які є маркером мови християнських текстів. Теологічна термінологія Патріарха використовує такі ключові лексеми: «Θεός», «Λόγος», «Υἱός», «Ἰησοῦς Χριστός», «Θεοτόκος», «ἄνθρωπος» та їх деривати. Ці лексеми зумовлюють теологічну семантику текстів Послань, що дозволяє виявити домінуючу христологічну концепцію теології Патріарха, яка тісно пов'язана з теологією людини, її становищем у сучасному світі та надію на спасіння.

Релігійна мова послань Патріарха Варфоломія обумовлюється загальною ідеєю системного устрою лексики та структурності мови. Системне уявлення про церковну православну традицію може бути виражене у вигляді лексико-семантичного поля «Бог», де ядром є сема «Бог», ключове слово, яке обумовлює всі елементи схеми Божественного Одкровення. Лексико-семантичне поле «Бог» також може розумітися як метод, за допомогою якого можливо описати православну ортодоксальну лексику, яка використовувалася

в тексті христологічних послань Патріарха Варфоломія. Вся лексика, яка входить до складу цього лексико-семантичного поля, може бути умовно поділена на споріднені групи, які автоматично будуть складати відповідні мікрополя. Від принципу поділення лексем залежить кількість мікрополів.

Перший принцип поділення формує мікрополя за структурою самої церковної традиції. У цьому випадку лексико-семантичне поле «Бог» поділяється на мікрополе «ортодоксія» (ὀρθοδοξία), яке вміщує в себе лексеми, що відносяться до предмета віри, та мікрополе «ортопраксія» (ὀρθοπραξία), що розкриває літургійну практику церкви.

Другий принцип поділення формує мікрополя за схемою Божественного Одкровення: Джерело – інформація – адресат. В такому разі, лексико-семантичне поле «Бог» поділяється на мікрополя «Господь», «віра». «людина»: джерелом Одкровення є Господь, який, саморозкриваючись у предметі у вірі (інформація), надає адресату (людям) можливість спасіння.

Ядром семантичного поля «θεός», в текстах Послань буде вважатися лексика, найбільш наближена до понятійної ознаки «θεός», тобто та, яка найточніше характеризує це ключове слово. Сюди входять імена Бога не лише в іменній формі, але й прикметники у вигляді епітетів, які набувають характеристик іменника. Це можуть бути окремі лексеми та їх деривати, словосполучення як апозитивні, так і атрибутивні, що називають Бога.

У христологічних (різдвяних та пасхальних) посланнях Патріарха домінує мікрополе «Ісус Христос». Це мікрополе забезпечує лексичний склад основної теми послань, яка може бути сформульована як спокутна жертва Ісуса Христа через Втілення і народження Боголюдини та через Його страждання, хресну смерть та воскресіння. Мікрополе «Ісус Христос» містить не тільки іменні семи, але також і словосполучення, в яких прикметники мають функцію атрибутивних епітетів та їх деривати. Отже, мікрополе «Ісус Христос» формують 62 лексеми, из яких 21 лексема відноситься до образу Божественного Буття на підставі того, що Христос є Другою Особою Трійці. Наступна група лексем, удвічі більша за своїм складом, формує знання про

Христа як про Боголюдину, тобто знання про спосіб Його Божественної дії по відношенню до Творіння. Загалом це 41 лексема. І в цьому є закономірність: ці лексеми розкривають сутність спокутної жертви Ісуса заради спасіння людини.

ВИСНОВКИ

В результаті проведеного лексико-семантичного аналізу послань Патріарха Варфоломія, були отримані наступні результати:

1. Науковий аналіз проблеми дослідження засвідчив, що патріарші послання як жанр володіють певним комплексом стійких якостей, що сприяють збереженню жанрового канону. Ці якості були надбані з плином часу, починаючи з архаїчних взірців елліністичної епістолографії Гомера, розвиваючись завдяки Ісократу, Платону та Аристотелю, які створили умови для розвитку класичних форм епістолографічних творів. З початку свого існування, жанр епістолографії визнається цікавим та унікальним з точки зору своєї автентичності та достовірності: лист пишеться під враженням подій, що відбулися. Цим епістолографія відрізняється від інших літературних творів та стилів. Паралельно з розвитком послання як зразка високої риторики та філософського трактату, розвивається жанр звичайного листа як засобу комунікації. Всі види цього жанру зберігають строгу композицію, початок та закінчення листа мають шаблони, тобто почав процес створювання узуальних слів та клішованих письмових та мовних зворотів. Сенека як представник римського епістолярного жанру, вносить до жанру епістолографії принцип діатриби. За часів Сенеки жанр послання як філософська парадигма вичерпує себе, але не зникає, водночас відроджуючись у християнській традиції завдяки діяльності апостола Павла та інших апостолів. Послання апостола Павла генетично пов'язані з елліністичними через існування спільних елементів: структуру, цитування попередніх відомих елліністичних творів та авторів, риторичні засоби, принцип діатриби. Водночас, апостол користується єврейською релігійною аргументацією в своїх посланнях. Павел формулює христологічне богослов'я церкви, що

згодом буде зафіксовано як предмет віри на наступних Вселенських Соборах.

Через існування феномену спадкоємності апостольського статусу створюється традиція письмового звернення Патріарха як Предстоятеля Церкви до християн. Все це зберігає правослану церковну традицію аутентичною, тобто ідентичною з апостольським віком. Якщо Апостольські послання створювалися з метою формування і збереження церковної традиції в випадку загрози її втрати через страти за віру, то Патріарші послання ставлять собі за мету збереження традиції, яка може бути втрачена з плином часу, з причин секуляризації, тому важливою функцією патріарших послань є передавання церковної традиції наступним поколінням. Отже, існує генетичний зв'язок послань апостола Павла та послань Патріарха як Предстоятеля Церкви.

2. Результатом дослідження також є то, що семантична структура в посланнях Патріарха Варфоломея має спадкоємність із апостольськими посланнями: автор відтворює семантичну структуру апостольських послань як традиційну, і вони, в свою чергу, відтворюють семантичну схему процесу Божественного Одкровення. Елементи вступу патріарших послань це вказання формули – статусу адресанта, звернення, епіграфу.

Основна частина тексту послань розкриває тему звернення Патріарха. Перша частина теми, інформативно-оповідна, розкриває тему послання в формі оповіді чи роздуму. Головні особливості цієї частини: роздуми про віру, порятунок та життя людини; посилення на інший текст; розкриття концепту етосу, де етос це невід'ємна частина елліністичної ментальності, яка може бути сформульована як відчуття себе в контексті перебігу часу історії та історії свого народу, спадкоємності подій, орієнтованість на культурні та релігійні цінності.

Феномен етосу становить характерну рису послань Патріарха, яка має не тільки релігійну, а й філософську природу. Інформативно-оповідна частина послання також характеризується наявністю

нерелігійного компоненту: світова економічна криза, природні катаклізми та техногенні катастрофи, воєнний тероризм, ісламський тероризм, екологічні проблеми та медична етика, перетворення турецьким урядом Собору Святої Софії та Монастиря Хора на мечеть, пандемія коронавірусу.

Друга частина основного змісту, повчально-інтерпретуюча, становить собою етичний та дидактичний контент: це звернення, заклики, настанови, увіщування, побажання, поради, вітання та молитви адресанта, що створює особливе літургічне натхнення свята, особливий рятівний та повчальний характер усього духовного послання в цілому. Заключна частина містить слова привітання наприкінці основної частини, саме закінчення, заключні молитви, підпис Патріарха.

У своїх посланнях автор вказує на себе, висловлюючи свою думку. Дані фрагменти тексту відомі завдяки використанню в тексті займенника та дієслів першої особи множини у значенні першої особи однини. Автор в посланнях вказує на себе як на Предстоятеля Церкви, як на титулярного єпископа – Архієпископа Константинополя, єпископа як «хранителя віри» та вбачає у цьому спадкоємність апостольського та єпископського служіння. Автор згадує Фанар як центр грецького православ'я, ділиться своїм особистим релігійним досвідом, висловлює своє ставлення до сучасного світу. Семантичній структурі послань Патріарха властива стандартизованість, яка виражає спадкоємність та аутентичність церковної традиції.

У посланнях спостерігається наступна градація узуальних виразів: слова, словосполучення, лексичні конструкції. Спостерігається наступна закономірність щодо узуальних виразів: клішовані лексеми, які мають менший обсяг (лексична одиниця) вільно поєднуються в тексті та дають більшу кількість семантичних варіантів. Узуальні конструкції – словосполучення, обороти та речення, – мають меншу

варіативність поєднання з контекстом і, як наслідок, меншу семантичну різноманітність.

3. Згідно із завданням дослідження, було проаналізовано христологічну термінологію послань Патріарха у вигляді здійснення аналізу лексико-семантичного поля текстів послань. Було зроблено висновок, що вся христологічна термінологія автора послань співпадає з межами термінології христологічного догмату та схемою Божественного Одкровення. Все це складає ядерну зону та зміст семантичного поля «Бог» в посланнях Патріарха. Патріарх у своїх посланнях використовує теологічні лексеми, які є маркером мови християнських текстів. Теологічна термінологія Патріарха використовує такі ключові лексеми: «Θεός», «Λόγος», «Υἱός», «Ἰησοῦς Χριστός», «Θεοτόκος», «ἄνθρωπος» та їх деривати. Ці лексеми зумовлюють теологічну семантику текстів Послань, що дозволяє виявити домінуючу христологічну концепцію теології Патріарха, яка тісно пов'язана з теологією людини, її становищем у сучасному світі та надію на спасіння. Лексика, що складає лексико-семантичне поле «Бог», може бути умовно поділена на споріднені групи, які автоматично будуть складати відповідні мікрополя. Від принципу поділення лексем залежить кількість мікрополів.

Перший принцип поділення формує мікрополя за структурою самої церковної традиції. У цьому випадку лексико-семантичне поле «Бог» поділяється на мікрополе «ортодоксія» (ὀρθοδοξία), яке вміщує в себе лексеми, що відносяться до предмета віри, та мікрополе «ортопраксія» (ὀρθοπραξία), що розкриває літургійну практику церкви.

Другий принцип поділення формує мікрополя за схемою Божественного Одкровення: Джерело – інформація – адресат. В такому разі, лексико-семантичне поле «Бог» поділяється на мікрополя «Господь», «віра». «людина»: джерелом Одкровення є Господь, який,

саморозкриваючись у предметі у вірі (інформація), надає адресату (людині) можливість спасіння.

У посланнях Патріарха домінує мікрополе «Ісус Христос». Це мікрополе забезпечує лексичний склад основної теми послань, яка може бути сформульована як спокутна жертва Ісуса Христа через Втілення і народження Боголюдини та через Його страждання, хресну смерть та Воскресіння. Мікрополе «Ісус Христос» містить не тільки іменні семи, але також і словосполучення, в яких прикметники мають функцію атрибутивних епітетів та їх деривати. Отже, мікрополе «Ісус Христос» формують 62 лексеми, из яких 21 лексема відноситься до образу Божественного Буття на підставі того, що Христос є Другою Особою Трійці. Наступна група лексем, удвічі більша за своїм складом, формує знання про Христа як про Боголюдину, тобто знання про спосіб Його Божественної дії по відношенню до Творіння. Загалом це 41 лексема. Христа як про Боголюдину, тобто знання про спосіб Його Божественної дії по відношенню до Творіння. Загалом це 41 лексема. І в цьому спостерігається закономірність: ці лексеми розкривають сутність спокутної жертви Ісуса заради спасіння людини, сутність христологічного догмату церкви.

Специфічною особливістю мікрополя «Ісус Христос» є присутність двох лексем, зумовлених грецькою ментальністю автора, грецькою філософією та грецькою мовою Послань: «ἐντελέχεια» і «ἡ ἀδιαφιλονίκητος ὑπεροχή».

Вся наведена аргументація дозволяє сформулювати уточнену дефініцію щодо жанру патріарших послань. Сучасне послання Ієрарха Церкви в православній церковній традиції – це відкрите письмове звернення Патріарха до православних християн і до всіх людей за строго визначеними нагодами та у зв'язку з актуальними подіями сьогодення.

Послання Патріарха Варфоломія в контексті сьогодення відповідають викликам часу, зберігають апостольську віру, зберігають грецьку ментальність в умовах турецького ісламського оточення шляхом збереження

мови катаревуси, доповнюють церковну традицію сучасним історичним, політичним і соціальним контентом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Лабецька Ю.Б. Грецьке мовне питання: сучасний стан досліджень. Вчені записки Таврійського національного університету ім.Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика. 2020. №3. Том 2. С.7-12.
2. Офіційний сайт Патріархії Вселенського Патріархату Константинополя. URL: <https://ec-patr.org/category/eggrafa-docs/patriarxikes-apodeikseis-egkyklioi-k/> (дата звернення 1.09.2021)
3. Жарікова Ю.В., Хрімлі П.Є. Закарпатські філологічні студії: зб. наук. праць. 2021. Вип. 17. С. 38-43.
4. Аверинцев С.С. Греческая литература и ближневосточная словесность. Москва: Издательство иностранной литературы, 1996. С. 25.
5. В.Л. Сметанин. Теоретическая часть эпистологии и конкретно-исторический эформосис поздней Византии. URL: <https://elar.urfu.ru/bitstream/10995/2327/1/adsv-16-06.pdf> (дата звернення 1.09.2021)
6. Любарский Я. Эпистолярный жанр в античной литературе. Москва: Наука, 1969. 284 с.
7. Т.А.Миллер. античные теории эпистолярного стиля. URL: http://www.sno.pro1.ru/lib/antichnaya_epistolographiya/2.htm (дата звернення 1.09.2021)
8. Любарский Я. Античная эпистолография: очерки. Москва: Наука, 1967. 284 с.
9. Аверинцев С.С. Риторика и истоки современной литературной традиции. Москва: Наука, 1996. 256 с.
10. Аристотель. Этика. Политика. Риторика. Поэтика. Категории. Минск: АСТ, 1998. 689 с.
11. Roberts. R. Aristotle the poetics. London, 1960. 347 p.

12. Гаспаров М.Л. Эллинистическая литература III-II вв. до н.э.: монография. Москва: Иностранная литература, 1996. 240 с.
13. Witkowski S. *Epistulae Privatae Graecae Quae in Papyris Aetatis Lagidarum*. Lublin. 2017 p. 5–7.
14. Гаспаров М.Л. Цицерон. Три трактата об ораторском искусстве: монография. Москва: Наука, 1972. 541 с.
15. М. Туллий Цицерон. Письма к Аттику, близким, брату Квинту, Марку Бруту. / под ред. В. О. Горенштейна. Москва: Наука, 1949. 534 с.
16. Федоров М.А., Мирошенкова В.И. Античная литература: хрестоматия. Рим. 1981. 421 с.
17. Стрельникова И. П. Письма Фронтоня. Москва: Наука. 1967. 138 с.
18. Стрельникова И. П. Античная эпистолография: Очерки. Москва: Наука, 1967. 150 с.
19. Федоров М.А. Античная литература. Москва: Иностранная литература, 1981. 432 с.
20. Д. А. Черноглазов. Замечания о византийском эпистолярном этикете XII в.: *pluralis modestiae* и *pluralisreverentiae* URL: <https://journals.urfu.ru/index.php/Izvestia2/article/view/1841/1701> С.101. (дата звернення 1.09.2021).
21. Библия. Книги Священного Писания Ветхого и Нового Завета. Брюссель: Жизнь с Богом. 1973. 2359 с.
22. Сантала Р. Апостол Павел – человек и учитель – в свете иудейских источников. Санкт-Петербург: Библия для всех, 2004. 261 с.
23. Арат. Явления / пер. А. А. Россиуса. Москва: МГУ, 1992. 189 с.
24. Логика аргументов (логика порочного круга): словарь. URL: <https://diclist.ru/slovar/logiki/p/porochnyj-krug.html>
<https://dic.academic.ru/dic.nsf/logic/280> (дата звернення 1.09.2021).
25. Ярхо В. Н. Менандр: у истоков европейской комедии. Москва: Лабиринт, 2004. 448 с.

26. Новый Завет на греческом языке с подстрочным переводом / под ред. А. А. Алексеева. Санкт-Петербург: Библейское общество, 2003. 1405 с.
27. Лозе Э. Павел. Биография. Москва: Наука, 2010. 197 с.
28. Сократ Схоластик. Церковная история. Москва: Иностранная литература, 1996. 291 с.
29. Говоров С. Моральная философия стоиков в отношении к христианству. Вера и разум. 1998. №7. С.349-350.
30. Слинин Я.А. Аристотель и онтологические основания логики. Москва: Наука, 2013. 358 с.
31. Гатри Д. Введение в Новый Завет. URL:
<https://www.reformed.org.ua/2/183/> (дата звернення 1.09.2021).
32. Задворный В. История римских пап. URL:
https://azbyka.ru/otechnik/Istorija_Tserkvi/istorija-rimskih-pap-tom-1-ot-sv-petra-do-sv-simplitsija/ (дата звернення 1.09.2021).
33. Гальперин. И. Р. Текст как объект лингвистического исследования. Москва: Наука, 1981. 138 с.
34. Плисов Е. В. Лингвистические основы изучения языка религиозной сферы в современной германистике. URL:
<https://cyberleninka.ru/article/n/lingvisticheskie-osnovy-izucheniya-yazyka-religioznoy-sferyv-sovremennoy-germanistike> (дата звернення 1.09.2021).
35. Μήνυμα της Α. Θ. Παναγιότητας του Οικουμενικού Πατριάρχου για την ημέρα προσευχής υπέρ της Προστασίας του Φυσικού Περιβάλλοντος (1 Σεπτεμβρίου 2021). URL:
<https://www.ertnews.gr/perifereiakoi-stathmoi/komotini/patriarchisi-sovoysa-pandimia-apedeixe-poso-eythrastos-einai-o-anthropos/> (дата звернення 1.09.2021).
36. Паршак К.Д. Текст как объект. URL:
<http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/22547/1/Parshak.pdf> Паршак К.Д. (дата звернення 1.09.2021).

37. О.Коллинз Дж. Фундаментальная теология. Санк-Петербург: Святой Крест, 1993. 241с.
38. Чубенко К.В. Лінгвокультурологія з погляду історіографії. URL: <https://lib.chmnu.edu.ua/pdf/novitfilolog/12/88.pdf>
(дата звернення 1.09.2021).
39. Πατριαρχικές Αποδείξεις – Εγκύκλιοι. URL: <https://ec-patr.org/category/eggrafa-docs/patriarxikes-apodeikseis-egkyklioik/> (дата звернення 1.09.2021).
40. Πατριαρχική Απόδειξις ἐπί τῷ Ἁγίῳ Πάσχα 2020. URL: <https://www.imka.gr/patriarchiki-apodeixis-epi-t-agi-pascha-2020/>
(дата звернення 1.09.2021).
41. Πατριαρχική Απόδειξις ἐπί τῷ Ἁγίῳ Πάσχα 2008. URL: <http://ec-patr.eu/docdisplay.php?lang=gr&id=897&tla=gr>
(дата звернення 1.09.2021).
42. Πατριαρχική Απόδειξις ἐπί τῷ Ἁγίῳ Πάσχα 2015. URL: <http://ec-patr.eu/docdisplay.php?lang=gr&id=2108&tla=gr>
(дата звернення 1.09.2021).
43. Η Πατριαρχική Απόδειξη για την εορτή των Χριστουγέννων 2008. URL: <http://ec-patr.eu/docdisplay.php?lang=gr&id=1025&tla=gr>
(дата звернення 1.09.2021).
44. Πατριαρχική Απόδειξις ἐπί τῷ Ἁγίῳ Πάσχα 2010. URL: <https://www.saint.gr/104/texts.aspx>
(дата звернення 1.09.2021).
45. Πατριαρχική Απόδειξις ἐπί τῷ Ἁγίῳ Πάσχα 2009. URL: https://serviotikos.blogspot.com/2009/04/2009_18.html?m=0
(дата звернення 1.09.2021).
46. Πατριαρχική Απόδειξις ἐπί τῷ Ἁγίῳ Πάσχα 2014. URL: <https://www.saint.gr/19/texts.aspx π 2014>
(дата звернення 1.09.2021).
47. Η Πατριαρχική Απόδειξη για την εορτή των Χριστουγέννων 2008. URL:

- <http://www.imr.gr/article/269/patriarxikh-apodeixis-xristoygenna-2013>
(дата звернення 1.09.2021).
48. Авдеева И. Этос как этико-философская проблема в контексте современных исследований. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/etos-kak-etiko-filosofskaya-problema-v-kontekste-sovremennyh-issledovaniy>
(дата звернення 1.09.2021).
49. Πατριарχική Απόδειξις επί τῷ Ἁγίῳ Πάσχα 2021. URL: <https://www.imkn.gr/anakoineseis/item/661-patriarchal-encyclical-pascha-2021> (дата звернення 1.09.2021).
50. Мировая экономика: выход из кризиса / под ред. Г.И. Мачавариани. Москва: ИМЭМО РАН, 2010.100 с.
51. Πατριарχική Απόδειξις ἐπί τῷ Ἁγίῳ Πάσχα 2011. URL: <https://www.saint.gr/210/texts.aspx> (дата звернення 1.09.2021).
52. Новостная аналитика delo. URL: <https://delo.ua/economyandpoliticsinukraine/prirodnye-kataklizmy-v-2011-godu-oboshlis-mirovoj-ekonomike-v-re-170046/>
(дата звернення 1.09.2021).
53. Новостная аналитика. URL: <https://www.dw.com/ru/gotovit-li-rossija-nastuplenie-na-ukrainu-na-cto-ukazyvajut-novye-dannye/a-57284735> (дата звернення 1.09.2021).
54. Πατριарχική Απόδειξις ἐπί τῷ Ἁγίῳ Πάσχα 2016
<https://www.saint.gr/116/texts.aspx> URL:
55. Новостной канал. URL: <https://www.europol.europa.eu/activities-services/main-reports/eu-terrorism-situation-and-trend-report-te-sat-2017>
[дата обращения 09.11.2021](#) (дата звернення 09.11.2021).
56. Πατριарχική Απόδειξις ἐπί τῷ Ἁγίῳ Πάσχα 2012. URL: <https://www.saint.gr/316/texts.aspx> (дата звернення 09.11.2021).
57. Η Πατριарχική Απόδειξη για την εορτή των Χριστουγέννων 2020. URL: <https://www.imka.gr/i-patriarchiki-apodeixi-gia-tin-eorti-ton-christoygennon-2020/> (дата звернення 09.11.2021).

58. Апресян Ю. Интегральное описание языка и системная лексикография. Москва: Языки русской культуры, 1995. 767 с.
59. Η Πατριαρχική Απόδειξη για την εορτή των Χριστουγέννων 2016. URL: <https://arxon.gr/2016/12/patriarchiki-apodeixi-epi-tois-eortis/Πατριαρχική> (дата звернення 09.11.2021).
60. Η Πατριαρχική Απόδειξη για την εορτή των Χριστουγέννων 2014. URL: <https://www.pemptousia.gr/2014/12/86086/> (дата звернення 09.11.2021).
61. Η Πατριαρχική Απόδειξη για την εορτή των Χριστουγέννων 2020. URL: <https://www.imka.gr/i-patriarchiki-apodeixi-gia-tin-eorti-ton-christougennon-2020/> (дата звернення 09.11.2021).
62. Στασινόπουλος Χ. Λεξικό Ελληνικής Επανάστασης 1821, том. Β'. Θεσσαλονίκη, 1998. 64 σ.
63. Ζαχαρόπουλος Ν. Γρηγόριος Ε.' Σαφής έκφρασις τής Εκκλησιαστικής πολιτικής επί Τουρκοκρατίας. Θεσσαλονίκη, 1974. 324 σ.
64. Η Πατριαρχική Απόδειξη για την εορτή των Χριστουγέννων 2019. URL: <https://www.pemptousia.gr/2019/12/patriarchiki-apodixi-epi-ti-eorti-ton-christougennon-2019/> (дата звернення 09.11.2021).
65. Πατριαρχική Απόδειξις επί τῷ Ἁγίῳ Πάσχα 2017. URL: http://www.iak.gr/gr/logoi-arthra/egkiklioι_oik_patriarxeiou/1491990994.html пасха 2017 (дата звернення 09.11.2021).
66. Η Πατριαρχική Απόδειξη για την εορτή των Χριστουγέννων 2015. URL: http://www.nyxthimeron.com/2015/12/2015_77.html (дата звернення 09.11.2021).
67. Βιογραφικὸν Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου. URL: <https://ec-patr.org/o-patriarxis/viografiko/> (дата звернення 09.11.2021).
68. Новостной канал: Киево-Могилянская академия. URL: <https://hromadske.ua/ru/posts/patryarkhu-varfolomeiu-prysudyly-zvanye-pochetnoho-doktora-kyevo-mohylianskoi-akademyy>

- (дата звернення 09.11.2021).
69. His All-Holiness on climate change and Covid. URL: "<https://panorthodoxsynod.blogspot.com/2021/10/climate-change-ecumenical>. (дата звернення 09.11.2021).
70. Μήνυμα του Παναγιωτάτου Οικουμενικού Πατριάρχου Βαρθολομαίου προς το πλήρωμα της Εκκλησίας για την πανδημία από τον Κορονοϊό. URL: <https://ec-patr.org/minima-pros-to-pliroma-tis-ekklisias-gia-tin-pandimia/> (дата звернення 09.11.2021).
71. Черноглазов Замечания о византийском эпистолярном этикете XII в: pluralis modestiae и pluralis reverentiae. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/228585933.pdf>. (дата звернення 09.11.2021).
72. Οικουμενικού Πατριάρχου Βαρθολομαίου, Μηνύματα και ομιλίες δια το περιβάλλον, εκδ. Φανάριον . URL: <https://www.ertnews.gr/anadromes/oikoymenikos-patriarchis-vartholomaios-30-chronia-apo-tin-eklogi-toy-22-oktovrioy-1991/> (дата звернення 09.11.2021).
73. Ушаков Д.Н. Толковый словарь русского языка. Москва: Советская энциклопедия, 1968. 865 с.
74. Лебедев А. П. Эпоха гонений на христиан и утверждение христианства в греко-римском мире при Константине Великом. Санкт-Петербург: Издательство Олега Абышко, 2006. 352 с.
75. Πατριαρχική Απόδειξις ἐπί τῷ Ἁγίῳ Πάσχα 2019. URL: <https://www.dimokratiki.gr/28-04-2019/patriarchiki-podeixis-pi-t-gi-pascha-2019/> (дата звернення 09.11.2021).
76. Πατριαρχική Απόδειξις ἐπί τῷ Ἁγίῳ Πάσχα 2013. URL: <https://www.saint.gr/370/texts.aspx> (дата звернення 09.11.2021).
77. Η Πατριαρχική Απόδειξη για την εορτή των Χριστουγέννων 2010. URL: <http://fanarion.blogspot.com/2010/> (дата звернення 09.11.2021).

78. Δελικостоπούλος Α. Вера православная. Православная догматика для современного человека. Левкосия: Кипрская Церковь. 1993. 182 с.
79. Θεία Λειτουργία Ιωάννου Χρυσοστόμου (κείμενο-απόδοση). URL: http://users.uoa.gr/~nektar/orthodoxy/prayers/service_litourgy_translation.htm (дата звернення 09.11.2021).
80. Αγία Αναφορά Λειτουργία Ιωάννου Χρυσοστόμου .URL: <https://agioskosmasoaitolos.files.wordpress.com/2012/04/ceb1cebacebfcebbcebfcf85ceb8ceb9ceb1-cf84cebfcf85-cf80ceb1cf83cf87ceb1.pdf> (дата звернення 09.10.2021).
81. Святитель Иоанн Златоуст. Слово на Святую Пасху. URL: <https://azbyka.ru/slovo-oglasitelnoe-na-svyatuyu-pashui> (дата звернення 09.10.2021).
82. Гадомский А. К., Теолингвистика: история, современное состояние, перспективы. Симферополь: Универсум, 2008. С. 5–32
83. Плисов В.Е. Лингвистические основы изучения языка религиозной сферы в современной германистике. Труды Нижегородской Духовной семинарии. 2019. № 17. С. 73–143. с.
84. Гадомский А. К проблеме определения теолингвистики. Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского. Т. 17 (56). № 1. 2004. С. 63–69
85. Мейендорф И. Введение в святоотеческое богословие. Минск: Лучи Софии. 2001. 384 с.
86. Иоанн Мейендорф. Иисус Христос в восточном православном богословии. Москва: ПСТБИ, 2000. 392 с.
87. Η Πατριαρχική Απόδειξη για την εορτή των Χριστουγέννων 2010. URL: http://www.imks.gr/images/pdf/periodika2009/noembrios__dekembrios_09.internet.pdf (дата звернення 09.10.2021).
88. Πύλη για την Ελληνική Γλώσσα. URL: https://www.greek-language.gr/greekLang/modern_greek/tools/lexica/triantafyllides/search.html?q=%CE%B5%CE%BA%CE%BA%CE%BB%CE%B7%CF%83%CE%B

- [9%CE%B1&dq=](#) (дата звернення 09.10.2021).
- 89.Карташев А.В. Вселенские соборы. Минск: Харвест, 2008. 639 с.
- 90.Πατριαρχική Ἀπόδειξις ἐπί τῷ Ἁγίῳ Πάσχα 2018. URL:
<http://ec-patr.eu/docdisplay.php?lang=gr&id=2454&tla=gr>
(дата звернення 09.10.2021).
- 91.Добровольский Д.О. Беседы о немецком слове. М.: Языки славянской культуры.2013. 752 с.
- 92.Meyer I. The etymology of the Greek word θεός “God”.London. 2016, 115 p.
- 93.Βασίλειος Τσίγκος. Περιχώρησις εκδ. Ostracon. Θεσσαλονίκη 2015. 456 ς.
- 94.Аристотель. Физика. Москва: Книга, 2016. 228 с.
- 95.Даниел Б. Уоллас. Углубленный курс грамматики греческого языка. Экзегетический синтаксис Нового Завета. Новосибирск: Библейская богословская семинария. 2010. 864 с.